

**A MAGYAROK EREDETE,
ŐSHAZÁJA ÉS VÁNDORLÁSA.**

ÍRTA:

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM RÉSZVÉNY-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1896.

I.

Aligha van olyan nemzet, melynek eredetére és őstörténetére vonatkozólag annyi és olyan természetű kútforrás maradt volna fenn mint a magyarokra vonatkozólag, s mégis talán egy nemzetnek őstörténetét sem borítja olyan sűrű homály mind e mai napig mint épen a magyarokét. Mert ha lelkiismeretesen áttanulmányozzuk egymásután a mai nap rendelkezésünkre álló *összes* régi kútfőket, melyek nemzetünk legrégibb múltjára vonatkoznak (értem csak az elsőrendű leg-hitelesebb forrásokot): *magából, a történelemből önként kifejlik* a történeti igazság, hogy miféle *nemzetiségűek* voltak azok a magyarok, a kik ezer esztendővel ezelőtt Árpád vezetése mellett elfoglalták a mai Magyarországot; hogy melyik nagy *népcsaládból* szakadtak ki; hogy hol volt. *Őshazájok*, melyből kiindultak vándorlásaikra; hogy hol voltak ideiglenes *állomásaik* az őshaza és a mai haza között; hogy *meddig* tartózkodtak egyik vagy másik helyen; hogy milyen viszonyban voltak a *hunokkal* és *avarokkal*; — s mind a mellett nem hogy már régóta köztudomásúak volnának ezek a dolgok, hanem még legújabb történetírásunk is a legnagyobb bizonytalanságban van felőlük. Pedig az *írásban fenmaradt* történeti emlékek ékesszólóan bizonyítják, hogy az *egykorú* és *közeikori* történetírás voltaképpen mindig tisztában volt azokkal a dolgokkal, melyekből az újabbkori kutatók kérdéseket csináltak. Ha ez így van, — már pedig valóban így van — akkor nem a történelemnek hiányos vagy megbízhatatlan volta az oka annak, hogy mind e mai napig bizonytalanságban vagyunk nemzetünk eredete és őstörténete felől, hanem a mai kutatók eljárása idézte elő a zavart.

Mindenekelőtt tehát azt kell megvizsgálunk, hogy mik voltak azok az okok, melyek akadályozták tisztán-látásunkat s

a melyek miatt mindegyik tudós más-más eredményre jutott vizsgálódásaiban. Ennek az eredménytelenségnek sok oka van, de elég lesz csak *ötöt* említenünk fel közülök:

1. Az eddigi kutatók nem használták fel *azon forrásokat mind*, melyek a magyar nemzet őstörténetére vonatkoznak s régóta rendelkezésünkre állanak. Volt ugyan nálunk is, nemcsak a külföldön, egy-két ember, a ki közvetve vagy közvetlenül ismerte és idézte egyszer-másszor Dsuevjni, Resideddin és Abulgázi munkáit, de nem tanulmányozták át őket *egészen és alaposan, eredetiben* s ennél fogva nem tudták, hogy a nevezett íróknál a magyarság elődeinek legrégebb történetére vonatkozó tudósítások maradtak fenn kivonatokban olyan ősi krónikákból, a melyek nem mondhatók egészen idegen forrásoknak, a mennyiben éppen attól a néptől származnak, melytől a magyarok elei elszakadtak, mikor ázsiai őshazájukból kiköltöztek. Pedig ezek a krónikák több felvilágosítást adnak nemzetünkről és sokkal régebb időre vezetnek vissza bennünket, mint az eddigelé fölhasznált kútfők együtt véve.

2. A második ok: *a történeti kritika hiánya*, akarom mondani: *mellőzése* az eddigi történeti kutatásokban.

Hunfalvy Pál, több munkájában úgy nyilatkozott a *hunmagyar rokonságról*, hogy az csak »mese«, melyet az az ember talált ki, a ki a Nibelung-ének nyomán először írt magyar krónikát; vagy más szavakkal: a magyarok egyenes kapcsolata a hunokkal csak monda, de ennek a mondának legkisebb történeti alapja sincsen.¹⁾ Tudósunk ezt a határozott ítéletét arra a körülményre alapította, hogy a *X. és XI. századbeli, nyugot-európai annálisok* semmit sem tudnak a magyarok rokonságáról a hunokkal.²⁾

Az ilyen érveléssel szemben a történeti kritikának amaz *elengedhetetlen* föltételére utalok, a mely szerint a komoly történetírónak — szemtanúk hiányában — *mindig egykorú, vagy közéikorú s az események színhelyéhez minél közelebb élő írókra kell hivatkoznia, a kik értesüléseinek útját-módját is ismerhetjük*, nem pedig olyan szerzőkre, a kik az általok elbeszélt eseménynél sokkal későbbben s annak, színhelyétől messze éltek. — A hunok már régen letűntek a történet színteréről, mikor a X. és XI. századbeli, nyugot-európai annálisok írói világra jöttek s különben is óriási távolság választotta el őket a Maeotis mellékétől, hol — az egykorú írók tanúskodása szerint — a hunok utódai és a magyarok ősei a VI. és

¹⁾ Magyarország Ethographiája. 292—299. és 388—389. lapokon.

²⁾ Századok. A magy. történelmi társulat közlönye. 3 890. évf., 394. 1.

VII. században egy ugyanazon szövetséges államban éltek. Azok a X. és XI. századbeli, nyugot-európai annálisok igen értékesek a maguk helyén, t. i. a vezérek korára, a nyugoti kalandozásokra vonatkozólag, — de nem lehetnek illetékes bírák a hun-magyar rokonság kérdésének eldöntésében, nem tanúskodhatnak a régebbi időkről, a magyar nemzet eredetéről s a Volga folyó és Pannónia között eltöltött múltjáról.

A hun-magyar viszony kérdésének eldöntésében *csakis a VI és VII századbeli bizánczi görög írók* lehetnek illetékes bírák, még pedig a következő okokból: *a)* Ezek akkor éltek, mikor még a hunok is szerepeltek Európa történetében, sőt együtt laktak a magyarok őseivel; *b)* a bizáncziak már a 457. évtől fogva személyesen ismerték a magyarokat a náluk járt követek útján (Priscus); *c)* az Azovi tenger mellékén lakó hunok királya, Gordasz, szövetségese volt a görögöknek, Bizánczban jártakor keresztyénné lett s a hunok egy része szintén fölvette a keresztyén vallást;¹⁾ *d)* a Maeotis mellékén s Boszporusz városában élénk forgalom volt a görögök és a hunok között;²⁾ *e)* a görögök a VI. század közepén kereskedést folytattak a *hunugurokkal* (vagyis hungarokkal) s egyebek közt ezektől vásárolták a menyérbört (Jordanis); *f)* végre tudjuk, hogy Kuvrát, a bolgárok, kuturgurok és *unugurok* (azaz ungarok) fejedelme szövetségese volt Heraklius görög császárnak, kitől jutalmul »patricius« címét is kapott (Theophanes).³⁾ Eme történeti adatok igazolják, hogy a görögök jól ismerték a hun-utódokat is, a magyarok őseit is.

A X. és XI. századbeli nyugot-európai szerzetesek azért hallgattak a hun-magyar rokonságról, mert nem tudtak róla s a dolog természeténél fogva, t. i. a tér és idő távolsága miatt, nem is tudhattak. De ha még egyenesen tagadnák is a hunok és magyarok összeköttetését, az ő tanúskodásuk akkor sem érne semmit a VI. és VII. századbeli görög írók tudomásával szemben; mert ők nem ismerhették jobban a régibb viszonyokat mint a kortársak.

Ugyancsak a történeti kritika mellőzése szülte azt a hiedelmet, hogy a Pannoniát elfoglaló magyarok az u. n. *Nagy-*

¹⁾ Szabó Károly Kisebb történelmi munkái. Budapest, 1878. I. köt. 156. lap Theophanes nyomán. Továbbá Gr. Kuun Géza: Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientális originis historia antiquissima. Claudiopoli 1892 és 1895. II. köt. 113. 1.

²⁾ Szabó Károly id. m. 156.

³⁾ Theophanis Chronographia, bonni kiadás 546 —549.1. — Hunfalvy Pál: Magyarország Ethnographiája, 142, 143. 1. — Jirecek K. József: A bolgárok története. Nagy-Becskerek, 1889. 121. 1. — Roesler Róbert: Romänische Studien. Leipzig, 1871. a 236. lapon.

Magyarországból költöztek ki mint őshazából, a mely valahol a Volga és Káma folyók, meg az Ural hegység között feküdt, azon a tájon, hol ma a baskírok laknak. Ennek a Nagy-Magyarországnak dolgát alább tüzetesen fogom tárgyalni, itt tehát csak annyit jegyzek meg, hogy a magyaroknak minden egyes tartózkodási helyét ismerjük a Kr. előtti VIII. századtól fogva a mai hazának birtokba vételéig, még pedig egykorú, vagy közelkortí forrásokból, a melyeknél hitelesebbek nincsenek ez idő szerint, — de egészen a XIII. század közepéig egyetlen egy, még csak mesés színezetű történeti adat sem található, a mely az ú. n. Nagy-Magyarországnak, mint őshazának, létezéséről tanúskodnék. Csak a XIII. század közepén hangzott fel *legelőször* az az állítás, hogy a magyarok a baskírok földéről költöztek ki s ezt Rubruquis Vilmos hangzottta, semmi mással nem bizonyítva állítását, mint azzal, hogy ezt a dolgot *mástól hallottal*

Még északibb fekvésű őshazába helyezi a magyarokat az a vélemény, hogy ezek valamikor, vagy mások szerint az I. század végétől 558-ig, *Jugra* tartományában laktak volna, a mely az Ural hegység két oldalán, az északi szélesség 56—67° fokai közt terüit el.¹⁾ Bizonyítja-e ezt a véleményt a történelem? Nem! A dolog úgy áll, hogy Herberstein Zsigmond (a ki 1516. és 1529. években Moszkvában járt követségben) a *legelső* ember, a ki a XVI. század első felében azt írta, hogy: »Juharia (= Jugria, Jugra), ex qua olim Hungari progressi, Pannoniam occupaverunt, Attilaque duce multas Europae provincias debellarunt.«²⁾ S a nevezett író a következő szavakkal bizonyítja (?) ezt az állítását: »Ajunt Juharos in hunc diem eodem cum Hungaris idiomate uti, quod an verum sit, nescio. Nam etsi diligenter inquisiverim, neminem tamen eius regionis hominem habere potui, quo cum meus famulus, linguae Hungaricae peritus, colloqui potuisset.«³⁾

Látjuk, hogy mind Rubruquis-nak, mind Herbersteinnek az az egyetlen argumentuma, hogy »*azt mondják*.« De hát elfogadhatja-e a történeti kritika bizonyítékul az olyan emberek állítását, a kik sok századdal később éltek azon dolgoknál, melyekről beszélnek, s még azonfelül ők maguk nem is kezeskednek a szavukért, maguk sincsenek meggyőződve állításuk igazságáról, hanem egyszerűen arra hivatkoznak, hogy

¹⁾ L. Kuun Géza: *Relationum Hungarorum historia antiquissima*. I. köt. 65, 78, II. köt. 64 és 65. — Hunfalvy P. *Magyarország Ethnographiája*, 262.

²⁾ L. Kuun Géza id. m. I. 64,

³⁾ Ugyanott.

>azt mondják«? Az én erős meggyőződésem szerint ilyen tanúskodást nem szabad elfogadni a kritikával dolgozó történetírónak; a ki pedig elfogadja és épít reá: az nem veszi komolyan a történelmet, csak játszik vele. Hiszen Herberstein maga bevallja, hogy nem állott módjában személyesen meggyőződni annak igaz voltáról, a mit hallott, — és történetíróink mégis elhitték az általa följegyzett mende-mondát!

Még szembeszökőbb a történeti kritika elhanyagolása abban az újabb állításban, hogy a magyarok az avarok föllépése előtt az északi óceán közelében, az Ural hegység északi részén laktak volna; s mikor onnan 558-ban délfele költöztek, ők szorították ki az avarokat addigi lakhelyükről s ezek e miatt léptek föl a történet színterén.¹⁾ Ez a vélemény a következő, mesés színezetű adatokra van építve: A *X. század* második felében élt *Suidas* görög író azt beszéli, hogy az avarokat egy olyan nép űzte ki lakhelyükről, mely addig az ideig az északi óceán partjaihoz közel lakott s ezt a hazáját a sűrű köd és a *griff* madarak sokasága miatt hagyta el.²⁾ Továbbá a régi görög írók azt mesélik, hogy az *arimaszpho* — a kik Tomaszek Vilmos szerint a hunok ősei valának — folytonosan harcban álltak az aranyat őrző griffekkel. Végre Kézai Simon krónikájában az olvasható, hogy Scythiaország hegységében, az Ural hegyben, griff-madarak fészkelnek. Ezekből tehát az következne, hogy az északi óceán partjairól a griffektől menekülő nép csakis a magyarság lehetett.

Ha azonban a történeti kritika álláspontjára helyezkedünk, azt kell mondanunk, hogy nem a *X. századbeli* Suidastól kell megkérdeznünk, vajjon hol laktak a magyarok az avarok föllépése idején és azelőtt, hanem az *egykorú* írótól, milyenek Priscus rhetor, Jordanis, Agathias és Theophylactus Simocatta. Egyébiránt Suidas ide vonatkozó helyének nincs is semmi történelmi értéke; mert a mi igaz belőle, azt Priscustól vette át, a kinél ő nem lehet hitelesebb; a mi pedig nincs meg Priscusnál — t. i. a sűrű köd és a griff madarak említése, — az úgy sem egyéb mesénél. Suidasszal tehát itt, ebben a dologban, semmit sem lehet bizonyítani.

3. A harmadik ok nem kisebb vétség mint a *történelem megtagadása*.

A valóság ugyanis az, hogy a történelem mindig a *török* népcsalád egyik tagjának ismerte a Pannoniát elfoglaló magyarokat s ezt a tanúskodást csak újabb időben vonták

¹⁾ Kuun Géza: Relatio stb. I. köt. 70, 71, 78.

²⁾ Kuun G. id. m. I. 70.

kétségbe olyan kutatók, a kik egy vagy más okból szerették mellőzni a történeti kritikát.

Köztudomású dolog, hogy VI., vagy *Bölcs Leo* bizánczi császár (uralk. 886—911), Árpád kortársa, és ennek fia, *Bíborban született Konstantinus* császár — a ki 950 tájban írta »De administrando imperio« című könyvét — fennmaradt munkáikban mindig *türk* néven emlegetik Árpád magyarjait; s ehhez képest az utóbbi Magyarországot *TarTcia*-nak, azaz Törökországnak, Árpádot pedig »Turkia nagy fejlődémé«nek (*μεγάλη Τουρκίας ἄρχων*) nevezi. Sőt már ő előttük *Georgius Monachus* (a bűnös György barát), — a ki egy, a 842. évig terjedő krónikát írt — a 839. évből, mikor a magyarok a Duna alsó folyása mellett megtámadták a bolgároknek macedóniai foglyait, felváltva *turbói*, *unnoi* (= hun) és *ungroi* (= ungar) néven emlegeti őket.¹⁾ Az a körülmény, hogy ő egyszerre három néven említi a magyarokat, ékes-szólóan bizonyítja azt, hogy a későbbi bizánczi írók milyen jól ismerték régebbi történeti irodalmukat; mert éppen az V., VI. és VII. századbeli bizánczi írók voltak azok, a kik az európaiak közül először nevezték a magyarokat *ungroi*-nak, illetőleg e névnek régebb, teljes alakjával *unuguroi*, *onoguroi*-nak s azt is világosan megmondták róluk, hogy ezek az *unnok*, vagyis *hunnok* közül való nép (pl. Agathias és Theophylactus). Végre az sem titok senki előtt sem, hogy a magyar korona alsó részén — melyet Dukász Mihály görög császár küldött I. Géza királyunknak (1074—1077) — ez a felirat olvasható: »Géza *Turkia* királya« (*Γεωβιτῆς βασιλεὺς Τουρκίας*).²⁾

Másrészről azt is tudjuk, hogy a persa és a Persiában élő arab írók közül — hogy csak a régieket említsem — *Ibn Eoszteh* (a ki 913 körüli írta »A nemes drágaságok könyve« című munkáját) és *Gardézi* (írt 1051-ben) határozottan azt mondják, hogy a *madsar* (magyar), illetőleg — a leg-régebb kézirat másolójának gondatlanságából, ki az *ajn* betű lölé pontot tett, vagyis *ماجسر* helyett *مجنر* írt — *madsgar* nép: a *turJc* fajból való nép (dsinsz min et-turk), *Maszúdi*

¹⁾ Lásd ezt a helyet idézve gr. Kuun Gézánál: *Relatio* stb. I. köt. 131—133. — *Georgius Monachus* munkáját későbbben mások az 1143. évig folytatták. Ide vonatkozó tudósításával teljesen egyezik *Leo Grammaticus* (Szent István kortársa) elbeszélése, a magyaroknak háromféle (turkoi, unnoi, ungroi) megnevezésével együtt.

²⁾ Tudvaleó dolog, hogy Géza király másodszer éppen Bizánczból nősült s második felesége, Szünadéne, Botanciatesz Nikeforosz híres görög hadvezér leánya volt. Már csak ezen a réven is tudhatták a bizáncziak, hogy Géza a *turkok* királya. L. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Budapest, 1893. I. 173.

pedig (a ki 943-ban írt) egyenesen *turk* néven emlegeti Árpád magyarjait.¹⁾

Látnivaló, hogy mind a kelet-római birodalomban, mind Persiában úgy ismerték a magyarokat, mint a *török* népek egyikét. S ez egészen bizonyos dolog, mely nem következtetésen és okoskodáson alapszik.

Ámde eme, különböző forrásból eredő, egymástól teljesen független tanúskodásra azt mondta Hunfalvy Pál, hogy Ibn Roszteh a magyarokat se a rómaiakhoz, se a görögökhöz, se az arabokhoz nem számíthatta, de mivel valamelyik nemzethez mégis csak kellett számítania, *a törökök közé sorolta, minthogy nem tudta valódi eredetüket*, a mely körülményből tehát korántsem lehet nemzetiségi azonosságra, vagy ethnikai kapcsolatra következtetni; s hogy továbbá Bölcs Leo és Konstantinus császárok is éppen csak azért nevezték a magyar nemzetet turknak, a miért Ibn Roszteh is annak tartotta.²⁾ Ennek az argumentumnak tehát ez a veleje: az említett írók éppen azért nevezték törököknek a magyarokat, mert nem ismerték őket. S ebben az érvelésben nem az az elszomorító a tudomány szempontjából, hogy akadt *egy* ember, a ki így okosodik, hanem az, hogy találkoztak *többen*, a kik ebben az okoskodásban megnyugodtak. De lássuk, igaz-e, a mit Hunfalvy Pál mond?

Ismeretes dolog, hogy Bölcs Leo császár, mikor háborúba elegendett a bolgárokkal, rá vette ajándékokkal a magyarokat, hogy támadják meg ellenségeit s miután a császár megbízottja, Nikétász Szklérosz, az Al-Dunánál megalkudott Árpáddal és Kurszanészszel, a magyarok közül kezeseket vitt magával Bölcs Leóhoz.³⁾ Továbbá a császári író, Taktikájában, maga ezt mondja a magyarokról: »Miután a turkokat említők, nem tartjuk czéltalannak megmagyarázni, miként rendezik hadaikat s miként kell ellenökben rendelkezni, mit azon *alapos tapasztalásból tanúltunk*, midőn mint szövetségeseket használtuk őket a bolgárok ellen.«⁴⁾ Alább pedig ezt olvashatjuk nála: »Nagyon szomorítja őket (t. i. a magyarokat), ha közülök némelyek a rómaiakhoz pártolnak.... Mert mihelyt

¹⁾ *Gurdézi*-nak a magyarokra vonatkozó tudósítását, az Oxfordban levő, egyetlen kézirati példányból, közli gr. Kuun Géza: Akadémiai Értesítő' 1894. évf. áprilisi füzeté 225—227. lapjain. — *Maszúdi* tudósítását l. »Les prairies d'or«. Par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille. Paris, 1863. II-ik köt. 58 és 64. lapokon.

²⁾ Ugor, vagy török eredetű-e a magyar nemzet? Budapest, 1883. 7—8. lap.

³⁾ Szabó Károly Kisebb tört. munkái, I. köt. 102 és 103. l.

⁴⁾ Szabó Károly id. m. I. köt. 83.

néhányan át kezdenek pártolni és általunk szívesen fogadtatnak, egész tömeg követi őket.« *) — Tehát maga a császár mondja, hogy »alapos tapasztalásból« ismeri a magyarokat s hogy azok közül sokan állottak az ő szolgálatában.

Továbbá maga Bíborban született Konstantinus császár a következőkről értesít bennünket: a) 950 tájban, tehát éppen munkája írása idején, vendégbarátai voltak udvarában és asztalánál, Árpádnak egyik unokája, Ternsatzúsz, s Bultzúsz karkhász, kik minap tértek vissza hazájokba; 2) b) több magyar származásit ember szolgált nála, császári testőrségében, mint altiszt:³⁾ c) abban a hadseregben, melyet Romanus 935-ben Longobardia ellen küldött, az idegen vitézek sorában 84 magyar is volt;⁴⁾ d) a béke biztosításául magyar kezesek tartózkodtak udvarában öt esztendeig (943—948);⁵⁾ e) végre követek útján összeköttetésben állott a khazarokkal és bessenyőkkel, a magyaroknak szövetséges, illetve ellenséges szomszédaival, sőt khazar származású altisztek is voltak testőrségében.⁶⁾

Ezekből az adatokból látható, hogy Bölcs Leo és Konstantinus császárok s az ő környezetük *személyesen, színről színre ismerték a magyarokat*, — tehát Hunfalvy Pál nem mondott igazat. Mindenki beláthatja, hogy ennek a két császári írónak tanúskodása egészen más természetű mint Rubruquis és Herberstein állítása, hogy a magyarok elei a baskir földről, vagy Jugrából költöztek ki. Emezek állítását nem szabad komolyan venni (mert ők magok sem voltak személyesen meggyőződve állításuk helyes vagy helytelen voltáról), de amazokét vagy el kell fogadni, vagy meg kell czáfolni, — *erősebb* argumentumokkal; mert egy harmadik esetet, hogy t. i. szemtanú és különben is nagy tekintélyű írók bizonyosságát egyszerűen ignoráljuk, nem ismer és nem is ismerhet a komoly történetírás és általában a tudomány.

Fonoljuk csak meg Jól ezt az esetet: Konstantinus császár személyesen ismerte Árpád unokáját, ő maga beszélt vele s aztán hagyta róla írásban, hogy *türk* nemzetiségű volt, — ezt Hunfalvy Pál nem hiszi el a görög császárnak; Rubruquis és Herberstein sok századdal azután, hogy a magyarok elei lakhattak volna Nagy-Magyarországban, vagy Jugriában,

1) Ugyanott 92.

2) Szabó Károly: Magyar Akadémiai Értesítő I. köt. 152.

3) »Az alsóbb asztalokhoz meghívotnak a hetairiabeli (testőrség) idegen altisztek, t. i. a *turkok, khazarok* s a többiek, számszerint ötvennégyen. S az idegenek saját dolmányaikban vezetettek be. U. o. 159. 1.

4) Szabó K. M. Akad. Ért. I. k. 158.

5) Szabó Károly Kisebb tört. munkái I. köt. 136. 1. jegyz.

6) Ugyanó M. Akad. Ért. I. 159.

azt írták, hogy a magyarok a nevezett földről költöztek ki, hivatkozva az »azt mondják«-ra — és íme Hunfalvy Pál hisz a szavuknak! Nem furcsa, még pedig nagyon furcsa dolog ez?, S lám, így csinálódott a magyarok őstörténete!

Továbbá mindenki tudja, hogy a persák és arabok a VIII., IX. és X. századokban, főleg a kereskedelem révén, milyen intenzív összeköttetésben álltak a Kaukázus és Fekete tenger fölött, a Volga és Don mellékén s általában a déli Oroszországban lakó népekkel. Ilyen körülmények közt teljesen érthető, hogy a persa és Persiában élő arab írók elég jól ismerték az említett területen lakó népeket. Ezeknek az íróknak egyike, a Bagdadban lakó *Masziidi*, azt mondja, hogy ő ama kereskedőktől szerezte értesüléseit, a kik jártak a khazarok, bolgárok és oroszok földén s keresztül-kasul hajózták a Fekete és Azovi tengert.¹⁾ Ezek az egykorú persa és arab írók is szászorta hitelesebb tanúk mint ítubruquis és Herberstein! — Sőt a *persák* már az V. század közepétől fogva jól ismerték a khazarokat és a hegemoniájuk alatt álló s a Kaukázustól északra lakó török eredetű népeket a csaknem szüntelenül folytatott háborúkból, a gyakori beütésekből, melyeket Persia belsejéig kiterjesztettek. Az első biztos történeti adat Priscus Rhetornál található, a ki azt írja, hogy a khazarok, szaragurok és a többi szomszéd népek a 467. — évben háborúval voltak elfoglalva Persiában.²⁾ Még inkább meggyült a bajuk a khazarokkal és szövetségeseikkel Kobád sahnak és Nusirvannak a VI. században, úgy hogy több erősséget kellett építeniök a Kaukázusban betöréseik megakadályozása végett. Miután az *arabok* megdöntötték a Szászánidák uralmát Persiában, a VIII. század egész folyamán e khazarok ellen kellett harcolniök.³⁾ Konstantinus császár pedig azt állítja, hogy a *magyarok*, mikor a khazarok szomszédságában laktak, *szövetségeseik voltak ezeknek minden háborúikban.* így tehát a persák legalább a VI. század elejétől, az arabok pedig a VIII. századtól fogva érintkeztek elég gyakran a magyarokkal is, minélfogva ismerniök kellett őket.

A ki tehát meg akarja dönteni az említett bizánczi, persa és arab írók állítását a magyarok nemzetiségéről: annak más, még pedig *tekintélyesebb és hitelesebb írók tanúsításaira kell hivatkoznia, a kik egyenesen azt állítják, hogy*

¹⁾ Les prairies d'or. I. köt. 273.

²⁾ Thierry Amadé: Attila, Attila fiai és utódai történelme. Ford. Szabó Károly. Pest, 1865. IL-köt. 36.

³⁾ Vámbéry Ármin: A magyarság keletkezése és gyarapodása, Budapest, 1895, 124—125.

a magyarok nem voltak turkok; — mert ez a módszere a komoly történeti kutatásnak. De a ki e nélkül tagadja Bölcs Leo, Konstantinus, Ibn Roszteh stb. állításának igazságát: az csak játéknak tekinti a tudományt; a ki a határozott és egészen világos bizonyítékokat csűrés-csavarással, furfangos álokoskodással igyekszik megfosztani értéküktől: annál már előre a történeti adatoktól függetlenül, készen van valamely végeredmény, a melynek igaz voltát akarja elhithetni másokkal s ezért szeretné nyakát szegni az útjában álló régi auctornak.

Hunfalvy Pál maga is érezte az idézett görög, persa és arab írók tanúskodásának nyomatékos voltát s igyekezett is megczáfolni őket, az ő véleménye szerint tekintélyesebb szerzőkkel, azt mondván, hogy a nyugot-európai latin írók *hungar, ungri, ungari* néven ismerik a magyarokat; s ámbár »néha tudóskodás leli is őket« és »okoskodnak vala a magyarok eredetéről« de azért egyikök sem nevezi őket turk-féléknek.¹⁾ — Ezzel az érveléssel szemben a következő három tényt kell konstatálnunk: *a)* Bölcs Leót és Konstantinust nem bántotta a tudóskodás és nem okoskodtak a magyarok eredetéről, hanem személyesen ismerték őket; *b)* a nyugot-európai klastromokban élő barátok semmivel sem tekintélyesebbek, mint a bizanci és arab, persa írók; *c)* a nyugot-európai írók azzal, hogy a magyarokat *hungar, ungar-nak* nevezik, nem hogy tagadnák türk eredetüket, hanem közelebbről meghatározzák, hogy a magyarok a nagy *török* népcsaládnak melyik ágából valók, — a mint ez majd alább ki fog fejteni a történelem vizsgálatából. Egyszóval: a történetet nem lehet eltagadni, sem kifogni rajta álokoskodással.

4. A magyar nemzet őstörténetének kutatói a régi kút-fők értelmezése közben igen sokszor oly eljárást követtek, melyet egyik boldogult történetírónk lakonice úgy fejezett ki, hogy ő azt olvassa ki a görög író szövegéből, a mit akar. Jellemző példa erre az eljárásra a következő: *Jordanis* a Maeotis tó környékén lakó hunnokról beszélve ezzel a mondattal végzi előadását: »*Hunuguri* autem hinc sūnt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium.« Eme szavakkal a goth püspök, a ki Bizanczban élt és írt, azt akarja mondani, hogy a hunugurok, vagyis hungarok, azon a réven ismerősek a kelet-római birodalom lakói előtt, hogy ezek tőlük vásárolják a menyétbőrt.

Hunfalvy Pál ezt így értelmezi: »*Jordanisnek* szövegéből

¹⁾ Ugor vagy török eredetű-e a magyar nemzet? Budapest, 1883. 8. és 9. lap.

lieln világos, vájjon egynek veszi-e a *hunt* és *hunugurt*? de hogy össze tartozóknak hiszi, szinte világos, habár a *hunt* déliebbre teszi a Fekete és Maeotis tenger mellé, a hol azon időben a saját nevű kutrigurok és utrigurok, két hun csapat is lakik vala, *a hunugurokat pedig éjszakiabbra helyezi, a honnan a becses bőrök jönnek, tehát az éjszaki oldalra.*«¹⁾

Nem áll az, hogy Jordanis az imént idézett szavaival azt bizonyítaná, hogy a hunugurok az ő idejében, vagyis a VI. század közepén, az Ural hegység északi részén laktak volna. Hiszen a bolgárokról, kozárokról, besenyőkről és gázokról is tudjuk, hogy a kereskedés közvetítői voltak az északi tartományok meg a görög birodalom (jelenen Chersonesus) és Dsordsania között s hogy egyéb árucikkek közt vadállatok bőrért, sőt egyenesen menyétbőrt is szállítottak görög területre:²⁾ — s még sincs a mai nap egyetlen olyan históriai adat, mely azt bizonyítaná, hogy a nevezett négy népnek valamelyike valaha az északi Ural hegységben, vagy általában az Uraiban lakott volna. Hamis okoskodás tehát az, mely szerint a hunuguroknak — azért, mert a bizáncziak tőlük is vásároltak menyétbőrt — az Ural hegység északi részén kellett lakniuk. Egyébiránt Jordanisnak szövege, t. i. az európai Scythia lakóinak leírása, *semmi kétséget sem hagy fenn* az iránt, hogy hol akarja értetni az olvasóval a hunugurok hazáját, — ha ugyan kellő figyelemmel vagyunk a népeknek nála található sorrendje iránt és nem bánunk pazarul a mérföldekkel (hogy a Maeotis mellékéről egyszerre az északi Uraihoz ugorjunk!) s ha szövegének helyes megérthetése céljából bele tudjuk élni magunkat az ő korának nép- és földrajzi ismeretkörébe, mit csakis kortársainak tanulmányozása által érhetünk el.

5. Végre nagy akadályára vált őstörténetünk tisztázásának az *ugor*, *ugur*, vagy *ogor* népnevezetnek teljesen önkényes, vagy a história nem-tudásából származó fölcserélése a *jogra*, *jogra*, vagy *jugra* nép- és helynévvel. A történelem t. i. elvitázhatatlanul a mellett tanúskodik, hogy az *ugor*, *ugur*, *ogor* név jogosan csakis a *török* népcsalád egyik ágát illeti, még pedig azt, a melyik a Kr. u. I. század végén ázsiai őshazájából az Ural folyó, Kaspi tenger és a Volga mellékére költözött. De újabb időben nem érték be annyival a történetbúvárok és nyelvtudósok, hogy ezt a nevet egészen alaptalanul

¹⁾ Magyarország Ethnographiája 121—122. lap.

²⁾ Gr. Kuun Géza: Relationum Hungarorum historia antiquissima II. köt. 137, 139, 140, 141.

azonosították a voguloknak és osztyákoknak *jogra*, *jogra*, vagy *jugra* névével (a hogyan a zürjének és permiek nevezték és nevezik ezt a két népet), hanem — miután egynek vették ezt a két nevet — előbb a *finn-ugor* összetételben, később (Budenz József hibájából) egyszerűen *ugor* alakjában, mindazon népek megjelölésére alkalmazták, melyeket külön-külön finn, lapp, észt, mordvin, cseremis, zürjén, votyák, vogul, osztyák és magyar neveken ismerünk, — ámbár az *ugor*, *ugur* név ezek közül kizárólag csak a *magyart* illeti meg, a mint az *ungar*, *hungar*, *hunugur*, *unugur*, *onogur* összetett név is bizonyítja (un-ugur, on-ogur). Ez a könnyelmű eljárás idézett aztán elő egy *furcsa* tudományos vitát, mely ama kérdés körüli folyt, hogy *ugor*, vagy *török* eredetű-e a *magyar* nép? Éppen olyan, mintha arról vitatkoznánk, hogy *germán*, vagy pedig *német* eredetű-e a *deutsch* nép? Mert hát voltaképpen így áll az osztályozás; a *torok* nevezet jelöli a *nemet*, az *ugor*, *ugur* a fajt, a *magyar* pedig az egyedet.

Az egyik név az európai népeknél az 568 évben fordul elő legelőször *ugur* alakban Zemarchus útleírásában (Menandernél), majd Theophylactus Simocattanál az 558. évre vonatkoztatva *ogor* alakban, de már 457 tájban Priscus Rhetor is említi és ismeri az *on-ogur* összetételben.¹⁾ — Ellenben a másik név, a mint legelőször feltűnik a történelemben, már akkor az *ugur*, *ogor-tól* egészen különböző alakban mutatkozik, még pedig olyan kútfőkben, melyek mind a két nevet ismerik. Tudvalevő ugyanis, hogy József kozár királynak 960-ból való levele Togarma első fiát *Ugri*, *Ugjur* vagy *Ujur-nak* mondja, mely név nem egyéb, mint az *ugur*, *ugor* név személyesítése; de a kozár birodalomtól s a Jajk folyótól északra lakó népet *jigra-nak* (ha-jigra-im) nevezi.²⁾ Úgy szintén az orosz *Nesztor*, kievi szerzetes (írt 1100 körül), a vogulok és osztyákok hazáját *Jugra-nak*, ellenben a török eredetű kozárokat és magyarokat (a többes számú alakban) *ugri-nak* nevezi, amazokat fehér, emezeket fekete uguroknak mondván.

¹⁾ Vannak, a kik már a Herodotnál található *Ἰουραῖ*, továbbá a Strabonál levő *οἰγυροῖ* és a Priscusnál olvasható *οὐρογοῖ* névnevekben is ezt az *ugur*, *ugor*, *ogor* nevet akarják föllismerni. Nekem erre csak az a mondani valóm van, hogy a kinek gyönyörűsége telik metathesisek útján történő szómagyarázatokban s az így erőnek erejével megmagyarázott szökből történetet csinálni valamely népnek: ám teljék benne kedve; de annyi bizonyos, hogy a következtetések láncolata és a találgatás még nem azonos dolog a tények konstatálásával. Különben is Priscusnál más népet jelöl az *uróg* és mást az *ogur* (*onogur*) név, mert hiszen mind a kettő egy helyen s ilyen megkülönböztetett alakban fordul elő.

²⁾ L. idézve Hunfalvynál Magyarország Ethnographiája 210. 1. jegyz.

Látnivaló tehát, hogy ez a két név *eredetileg* is teljesen különböző volt. Ennélfogva akár a *Jogra* folyó adott létet a *jogra*, *jogra*, *jugra* népnévnek (mint pl. a zürjének neve *Jcomimurt* = Kámamelléki ember; a votyákoké *udmurt* = Vjatkamelléki ember; az osztyákoké *Asz-jah* = Obi-melléki ember stb.) és a *Jugra* országnévnek, akár nem: az az egy dolog historialag bizonyos, hogy ennek a nevezetnek jogosan semmi köze sincs az *ugur*, *ugor*, *ogor* népnévhez s önkényes fölcserélésüket, illetőleg azonosításukat semmiféle indokolással nem lehet menteni, még a »verba valent usu« elvével sem; mert ez az elv érvényesülhet a költészetben, de a komoly tudományban semmi esetre sem!

Az eddig felsorolt hibák voltak főfő okai annak a körülménynek, hogy nem láthattuk tisztán nemzetünk őstörténetét, nem ismerhettük meg *úgy, a mint a történelemben, még pedig írásban napjainkig fenmaradt kútfőkben meg van örökítve*. Aztán még az is növelte a zavart, hogy a *nyelvtudósok* is beállottak a történetbúvárok sorába históriát csinálni; pedig hát egészen más dolog az, hogy micsoda voltaképpen a magyar *nyelv*, a mióta fenmaradt emlékeiből ismerjük, „s más az, hogy milyen eredetű volt az a magyar *nép*, mely Árpáddal elfoglalta ezt az országot. Ilyen körülmények közt nem csoda, ha a tudománynak ebben az ágában jó hosszú idő óta nem előre, hanem hátra felé mentünk.

Okúinunk kell tehát az eddigieken. Nincs más mód, mint nemzetünk legrégebb múltjának *igaz* megismerése céljából más eljárást követnünk, mint a mit eddig tapasztaltunk. Ez az egyedül helyes eljárás pedig az én erős meggyőződésem szerint a következő:

A magyar nemzet múltja Pannónia elfoglalása előtt igen hosszú időre nyúlik vissza, mely hosszú idő folyama alatt Ázsiának és Európának különböző vidékein lakott. Kérdezzük meg a nemzetünk őstörténetére vonatkozó s *mai nap rendelkezésünkre álló összes kútfők közül azokat, a melyek századokon keresztül minden egyes időpontra és minden helyre nézve a legelső és leghitelesebb források s a melyeknek szerzőiről tudjuk, hogy milyen viszonyban vannak az általok följegyzett dolgokkal vagyis ismerjük értesüléseik szerzésének, útját-módját*. Beszéljenek, állítsanak és bizonyítsanak mindig magok, az elsőrendű régi írók, a kik a *tudósításaikban foglalt dolgokkal egy időben, vagy) azokhoz legközelebb, s ha nem az események színhelyén, de annak közelében éltek*. A mit ezét a kútfők vallanak, azt kénytelenek vagyunk őstörténetünk *igaz* ismeretének tartani; mert ha a scepticismus álláspont-

jára helyezkedünk is és azt mondjuk: hátha mégsem így volt a valóságban; ma, a história jelen állása mellett, honnan veszünk bizonyítékokat annak az igazolására, hogy nem *így* volt, hanem *amúgy*? Talán a több századdal későbbben s az események színhelyétől óriási távolságban élt íróktól?

A magyar nemzet őstörténete benne van, mintegy megkövült állapotban, ebben a három nevében: *türk, ungar, vagy hungar* (régebben: hunugur, umigur, onugur) és *magyar*; s ha ezt a három nevet nem a nyelvészet, hanem a történelem szempontjából helyesen megértettük: akkor egyszermind nemzetünknek őstörténetét is megismertük általánosságban.

II.

Láttuk az imént, hogy a történelem eleitől fogva *török* eredetű népek ismerte a Pannoniát elfoglaló magyarokat s arról is számot adtunk magunknak, hogy miért tartották őket törököknek Bölcsh Leo, Konstantinus, Ibn Roszteh, Maszúdi stb. A nevezett írók állításának igaz voltát tagadták ugyan, de még eddig senki sem döntötte meg, ezután pedig annál kevésbé döntheti meg, mert legújában olyan kútfők kerültek elő, melyek eredetüknél fogva illetékesebbek ama görög, persa és arab írók munkáinál is, és még több felvilágosítást adnak, mint ezek.

Maradjunk még egy kissé a magyarok *türk*, azaz török nevének vizsgálatánál.

A török eredetű népek *rendszeres összeírását* legelőször a XIII. század közepén élt *Núreddin Mohammed Aufi* persa írónál találjuk meg, a ki 1258-ban fejezte be »Dsevami-ul-hikáját« (történetek gyűjteménye) ez. könyvét, melyet több helyen kivonatnak nevez.¹⁾ Ebben a könyvben a török népcsalád egyes tagjai keletről nyugot felé haladva vannak felsorolva az Altai hegységtől és a Thien-Santól egészen az Al-Dunáig, — még pedig abban az elhelyezkedésben és olyan felosztásban, melyben a VIII. és IX. században voltak. Ez a körülmény világosan mutatja, hogy a szerző — a mire különben már munkája czimében és a szövegben is célzott a »gyűjtemény« és »kivonat« elnevezéssel — ezt az összeírást régebbi, még pedig legkésőbbben a IX. századból eredő forrásból vette át. Ezt bizonyítja egyrészt az a körülmény, hogy a nála levő

¹⁾ Bécsi cs. és kir. udv. könyvtár, Mixt. 375. szám alatt. Ezt a példányt másolta Nimet-ullah bin Áli el-Huszzejni, a chronogramm szerint 896. évben=1491-ben. A szerző egy helyen (264.1.) azt említi magáról, hogy egyszer a nagyapjával együtt járt valami ügyben a Bokhara környékén levő falvakban.

összeírás a *besenyőket* még a Volga és Ural folyók között, a *kirgizeket* a keleti táj és a besenyők földe közt (vagyis mikor a gúzok vagy úzok még nem hatoltak az Ural folyóig, a mi biztos tudomás szerint a IX. század elején történt) s végre a *magyarokat* a Fekete tenger partján ismeri; másrészt pedig az, hogy a gúzok mellett még nem különbözteti meg sem a *szeldsukokat*, a kik tudvalevőleg a 85. évben váltak ki a gúzok köréből s költöztek Transoxaniába, Bokhara és Szamarkand vidékére a Jaxartes fölött elterülő régibb hazából,¹⁾ sem a *kaji* törzset, az oszmánok őseit, kik a szeldsukok után szakadtak ki a gúzokból²⁾ s mentek Transoxaniába, onnan pedig 1220 táján Mérv környékére, majd innen is Armeniába.

Núreddin ezt az összeírást nem vehette a mai napig ismert arab és persa írók egyikétől sem; mert ő olyan török törzseket is említ s azok némelyikéről (pl. a kirgizekről) olyan részleteket mond el, minőkről az arab és persa írók semmit sem tudnak. Viszont némely törzsekre vonatkozó tudósítása megegyezik Ibn Roszteh és Al-Bekri szövegével, mint ezt a besenyők, khazarok és magyarok népére vonatkozó részben látjuk, — noha Ibn Roszteh csak a magyarokról mondja, hogy török nemzetiségűek, a besenyőkről és khazarokról nem.

Milyen eredetű lehet tehát a török népeknek Núreddin-nél található, legelső összeírása?¹⁾ Hogy erre a kérdésre megfelelhessünk, fontoljuk meg a következő dolgokat: 1. Núreddin, illetőleg a nála levő öszscheírás a legelső kútfő, mely azt mondja, hogy a gúzok magokat *kun*-nak nevezték. 2. Ez az első forrás, mely tudja, hogy a gúzok, vagyis kunok a sínai birodalom északi részéről, Khatajból költöztek ki Türkisztánba. 3. Ibn Roszteh azt írja, hogy *Szallam* tolmács (a kit Vaszikbillah khalifa 846 táján a sínai "nagy kőfaihqz küldött s a ki ezt az útját a Kaukázuson, a *kozárok* országán és a Káspi tenger fölött, leírta egy könyvben, melyet Dsajháni, Ibn Khordadbe, Ibn-el Vardi, Edrízi stb. még használtak) *törökül írott könyvek-*

¹⁾ Hamdallah Müsztevfinek »Tárikh-i-güzide« cz. munkája, ford. Defrémy: Journal Asiatique, 1848. évf. XI. köt. 421.

²⁾ Az oszmánok még 700 esztendő múlva, vagyis a XVI. században is nagyon jól tudták, hogy ők a gúzoknak, vagy oguzoknak egy töredéke; mert még akkor is éltek nálok olyan históriás énekek, melyek abból az időből valók, a mikor ők még nem váltak ki az oguz nemzetestből. Dselálzáde Musztafa, I. Szulejmánnak legnagyobb historikusa, ugyanis ezt írja a törökök táborozásáról a mohácsi csatát megelőző éjszakára (1526 aug. 28.) vonatkozólag: Itt-ott pörögtek a dobok, harsogtak a trombiták, szóltak a táborig sipok és fuvolák; a rumilii hősök lanton, tamburán és kobzon játszottak s az oguzok dicső harczeit adták elő *versben*« (L. Török Történetírók. Ford. Thúry József. Budapest, 1896. II. köt. 159.)

ből szerzett tudomást a sínai fal rongált állapotáról. Szallam tolmács a sínai fal közelében egy *huj hu* nevű török népet talált, melynek fejedelmét *Ongi*-nak nevezték.¹⁾ — A mi a *hujhu* népnevet illeti, tudvalevő, hogy a sínaiak éppen ebben az időben (Kr. u. 788-tól fogva) az ujugrokat jelölték *hujhu* névvel.²⁾ Az *Ongi* névhez pedig megjegyezzük, hogy az ujugur és oguz krónikák alapján dolgozó Resideddin szerint a Khataj szomszédságában lakott *Jcerait* nép fejedelmét *Ong* kbánnak hívták;³⁾ hogy Abulgázi szerint a keraitok fejedelmét, Tugrult, a khataji császárok illették *Ong* nevezett el⁴⁾, s végre hogy a Resideddinnél található ujugur krónika az ujuguroknak egyik nemzetségét *Ong-uak* nevezi. Mindezek a jelek, u. m. a *Jcun* nemzeti névnek említése, az őshazának tudása, a törökség keleti határáról és Sína északi részéről tudósító török könyvek, a *hujhu* népnév s az *Ongi* személynév találkozása a szintén a Khataj szomszédságában lakott török nép fejedelmének *Ong* nevével, — mondom: mindezek a jelek világosan és határozottan arra mutatnak, hogy Nüreddin voltaképpen *török forrásból* vette át a nála található följegyzést, abból az iszlám előtti régi török irodalomból (szorosabban véve az *oguzok* történeti följegyzéseiből), melyről Resjeddin oly sokat beszél, melyet a tudomány hasznára kiaknázott; s, melynek néhány, fenmaradt töredékével alább majd megismerkedünk.

Nüreddin munkáját s természetesen a török törzsekről szóló részt is *Ahme4f ibn Arabsah* (m. 1450) a XV. század első felében, II. Murád szultán rendeletéből, -törökre fordította.⁵⁾ — Továbbá ugyanezt, a Nüreddinnél jevő összeírást vették alapú a török törzsekről szóló tudósításaikban: *Sulcrattah*, a ki 1456-ban írta »Behdset-et-tevárikh« ez. munkáját,⁶⁾ és a

¹⁾ Gr. Kuun Géza: Relatio stb. II. köt. 155.

²⁾ Klaproth: Journal asiatique, 1824. évf. V. 321. és Arthur Lumley Pavid: A grammar of the turkish language. London, 1832. XIII. 1.

³⁾ Dsámi-et-tevárikh. Bécsi cs. és kir. udv. könyvtár, Mixt. 326. szám, 25a. levél. — A *kerait*, vagy *kirait* nevű nép Sejkh Szulejmánnak csagataj-török szótára és az 1500. év körül készült nagyhirű *Szengilakh* csagataj-persa szótár szerint: a török néptörzsek egyike. Ezt a *Szengilakh* nevű legrégebb török szótárt eddigelé egyetlen európai orientalista és szótáríró sem ismerte, csak töredékeit és kivonatát; de az én birtokomban megvan 10 kötetben.

⁴⁾ Abulgázi, Fraehn kiadása, Kazán 1825. a 29. lapon.

⁵⁾ *Hikáját fi etvárikh* (Elbeszélések a törökökről), min terdsüme-i Arabsah. Bécsi cs. és kir. udv. kvár, N. F. 465. sz.

⁶⁾ Bécsi cs. és kir. kvár. Hist. Osm. I. szám. Ez a kézirat példány 1529-ből való. A szerző teljes neve: Sukrallah bin el-ímám Seháb-eddin Ahmed bin el-ímám Zejn-eddin. Sirvából származott; 138fi-ban született, de 22 éves korában, 1407-ben Törökországba jött s attól fogva az ozmán

XVI. század közepén élt *Dselálzáde Szálih* (megh. 1565), I. Szulejmán legnagyobb történetírójának, Dselálzáde Musztafának testvére.¹⁾ — Sukrallah szövegét lefordította és átvette *Kátib Mohammed* »Dsámi-et-teváríkh« cz. munkájába (írta 1578.)²⁾; s végre megtaláljuk ezt az összeírást a XVII. században is *Hádsi Khalfánál* (megh. 1658), a »Dsihánnuma«-ban. Ezek a későbbi átdolgozók azonban már bővítették az eredeti szöveget (pl. megkülönböztetik az oguzoktól a szeldsukokat és a kaji törzset) s még többet vettek át Ibn Roszteh és Al-Bekritől, mint Nüreddin.

Ezek a kútfők ma mind rendelkezésünkre állnak s helyén való lesz, ha megismerkedünk belőlük azzal, a mi tárgyunkhoz tartozik.

Nüreddin, könyve IV. részének 16. fejezetében azt mondja, hogy a földet 7 féle nép lakja. u. m. a sínai, rumi (kelet-római, vagy görög), türk, persa, arab, hindu és afrikai (habes) s azután mindegyiköket leírja. A *török* népcsaládról ezeket olvashatjuk nála (337—338 levél):

»A *török* nép nagy s ezeknek egy része pusztalakó. Tizenkét törzsből állanak. Ezek közül egyik az, melyet *kunnak* neveznek. Khata földéről³⁾ jöttek ki, minek oka az volt, hogy viszálykodás támadt közöttük s tatari földre mentek, a *gúzok* pedig a bedsenákok földére és Ermenije tengere mellé.⁴⁾

szultánok szolgálatában állott, mint maga mondja (munkája 5. és 178. 1.). A török biographusok szerint korának egyik legképzettebb és legkiválóbb embere volt. Munkája megírásához igen sok régi arab és persa kútfőt használt fel, köztük több olyan, melyeket ma nem ismerünk.

¹⁾ Szövegének német fordítását lásd Hammernél: *Geschichte des osmanischen Reiches*. Pest, 1835. X. köt. »Erwähnung des Landes und des Volkes der Türken« cím alatt, 684—688. lapokon.

²⁾ *Kátib Mohammed* életéről és munkájáról I. Török Történetírók, ford. Thury József. Budapest, 1896. II. köt. 364—366.

³⁾ *Khata*, *Khataj*, vagy *Kata*: a sínai birodalom északi része, az örmény írók szerint egészen Karakorumig terjedt észak felé (1. *Journal asiatique* 1858. évf. 210. 1.). Azzal az állítással egyezőleg, hogy a gúzok, vagyis oguzok Khata földéről jöttek ki, Besideddin is azt mondja, hogy a legrégebb korban a török nép határa Khatajig nyúlt, sőt némely törzsek Khataj tartományában nomadizáltak (47. 1.). Az »Oguznáme« szerint pedig — a melynek alapján Lutfi pasa megírta a gúzokból kiszakadt szeldsukok történetét — *Szeldsuk*, népének legelső fejedelme, Khataj és Khoten tartományokban uralkodott. — Arabsah fordításában Khata helyett *Tatár memleketi* (a tatárok országa) olvasható, mely körülbelül ugyanazt a területet jelenti, a mennyiben Besideddin szerint a tatárok (t. i. a mongolok egyik ága) országa szintén tőszomszéd volt Khatajjal (18. 1.).

⁴⁾ *Arabsah* fordításában: »Azután ezek kijöttek Tatárországból; mert köztük és a gúzok között viszálykodás támadt. Amazok eljöttek Tatárországból, a gúzok pedig a bedsenákok országába és Ermine tengere mellé mentek.«

Másik törzsük az, melyet *khirgiz*-nek hívnak. Ezek lakóhelye a keleti táj és a bedsenákok közt fekszik

A türkök másik lakóhelye a *Hülsz* hegység. Ez az arany-hegy.¹⁾ S ezek kilencz csoportra oszlanak

A *bedsenákok* olyan nép, a mely szüntelenül barangol; a merre sok eső van, arra mennek. Tőlük északra fekszik a kipszakok földje, délre a khazarok országa és.... a szaklaboké. Ezeknek barmaik és egyéb javaik bőven vannak. A bedsenákok és a khazarok országa közt 10 napi járóföld van, még pedig pusztaságon és erdőkön keresztül.³⁾

A *khazarok* országa hosszú és széles s ennek egyik szélén egy nagy hegy van. S ama hegy tövében két török nép telepedt meg; az egyik népet *hdasz-nak*³⁾, a másikat⁴⁾ nevezik. Ez a hegy Tiflisz földéig nyúlik⁵⁾

Van még egy másik nép, melyet *madsar-nak* neveznek. Ezeknek országuk széltében-hosszában 100 ferszeng és a rumi tengerhez ér. Ezek között s a szaklabok és rumiak közt szüntelenül harcz folyik. «⁶⁾

Ennyit Nüreddinből. Lássuk már most a *Sukrallahnál* levő szöveget. A »Behdset-et-tevárikh« 28 —29a. levelém »A *törökökről* és azoknak törzseiről« ez. fejezetben a követzőket olvashatjuk:

»A *türkök* nagy nép s nemzetségeik számtalanok. Némelyek pusztaságokon és mezőkön tartózkodnak, mások pedig városokban laknak. Tizenkét törzsből állanak, de némelyek csak kilencz törzsről beszélnek. Egyik közülök a *gúz* törzs s a *szeldsukok* ebből a törzsből valók

Első törzs: a *gúz*, melyet *kun-inak* is neveznek. Khata földéről jöttek elő s hazájokat a takarmány miatt hagyták oda.⁷⁾

¹⁾ *Arabsaimul*: »Egy másik hely, hol türkök laknak, a Bulsz-hegy. Ez a hegy egész terjedelmében arany hegy«.

²⁾ Látnivaló, hogy a Volga és Ural folyók közt fekvő hazában lakó besenyőkről van szó. Az utolsó mondat azonban Ibn Bosztehből való, a ki pedig már a *Dneper két oldalán* lakó besenyőkről beszél. Ez a hely is bizonyítja, hogy Nüreddinnek forrása tulajdonképpen a IX. századból eredő összeírás, melyhez felhasználta Ibn Boszteh és Al-Bekri szövegét. Mert a 10 napi távolság sehogy sem alkalmazható a khazarok és a Volga-Ural közt lakó besenyők országára, hiszen Konstantinus császár a Dneper-nél lakó besenyők földét csak 5 napnyira teszi a khazarokétól, — hogyan lehetne tehát 10 napi út a Yolgától keletre lakó besenyőkig!

³⁾ Besideddin is említ *tulasz* nevű török népet a dselair, mekrit, ojrát stb. törzsek csoportjában (11. levél.)

⁴⁾ A szövegben így van írva eme másik népnek a neve: الرعز

⁵⁾ *Arabsaimul*: »A khazarok országának hosszúsága és szélessége egyenlő« Nála a második török nép neve اعز

⁶⁾ *Arabsahnál is rumli*—római, azaz görög.

⁷⁾ *Katib Mohammednél* »A türk népről« ez. fejezetben: » Az

Második törzs: a *kaji*. Ezek számosabbak a gúzoknál. A kájik Szári földére estek, közel a bedsenákok földéhez és Ermenije tengerének partjaihoz.¹⁾

Harmadik törzs: a *khirkhiz*. Ezek valamennyi népnél számosabbak. Lakóhelyük a bedsenákok és kimiákok közt fekszik. A kimiákok észak felé lagnak tőlük

Negyedik törzs: a *szarik*. Ezeknek lakhelyük a *Junisz* hegy. S ez a hegy: arany, t. i. ebben a hegyben arany található. Ezek saját padisahjok ellen fölláadtak és kiköltöztek Türkisztán földről s egy részök az iszlám országába jött. Ezek kilencz nemzetségre oszlanak²⁾

Ötödik törzs: a *kimak*

Hatodik törzs: a *bedsenákok*. Ezek szüntelenül barangolnak saját földjükön és arra mennek, a hol sok eső esik. Földjük 30 napi járó föld szélében-hosszában. Szomszédjuk észak felől a kipcsakok földé, nyugotról a khazarok országa és a szlávok. Ezeknek sok barmaik és egyéb javaik vannak, t. i. fegyvereik, dobjaik és zászlóik.

A *khazarok* országa hosszú és széles,³⁾ és az egyik szélén egy nagy hegy van. Ezen ország pusztaságán két török nép telepedett le; az egyiket *tulasz-nak*, a másikat nevezik.⁴⁾ Ez a hegy Tiflisz földéig nyúlik. Midőn királyuk felül, tíz ezer lovassal vonul ki s mindegyik lovasnál vas nyárs van, 2 rőf hosszú. Minden helyen, ahol megszállnak, ama nyársakat a földre szúrják és pajzsait rajok akasztják; így ezek köröskörül mintegy erős kőfalat képeznek, úgy hogy éjjel senki sem támadhatja meg őket.

A hetedik törzs: egy nép a *türkök* közül, melyet *mad-sarka-n&k⁵⁾* neveznek. Ezeknek országuk 100 ferszeng terje-

összes törzsek közt legnagyobb és legnépesebb a *guz* néven ismeretes törzs. . . . S a *guz* törzset *kun* törzsnek is nevezik. Eredeti hazájuk Khata országa volt. Mivel abban az országban az élelmiszer szükében vala, hazájukat elhagyván, a türkök földére jöttek és ott megtelepedtek.« — Az oguzok *Hádsi Khalfa* szerint is Khatajából erednek.

¹⁾ *Kátib Mohammednél*: . . »a Szári földé néven ismeretes országból jöven, Bedsenákie és Ermenije tartományaiban, közel eső helyen szálltak meg.«

²⁾ *Katib Mohámmal* ennek a törzsnek nevét *szurih-nak*, *Hádsi Khalfa* pedig *szarids-nak* írja. Amannál a hegy neve *Buls*.

³⁾ A szövegben ez a mondat értelmetlenül így hangzik: »a bedsenákok és khazarok közt tartomány van, hosszú és széles.«

⁴⁾ A második nép neve Sukrallah szövegében كورغز Kátib Mohammednél كورغز

⁵⁾ Sukrallah és Kátib M. szövegében a második betű pont nélkül: كورغز: azaz *maharka*; de látnivaló, hogy كورغز azaz *mad-sarka* kellene.

delmű és főnöküket *kende-nek* hívják. Ezek sátoraikkal és barmaikkal nomád életet folytatnak. Földjük összeér Róm földjével. Lakhelyük két folyó partján van; az egyiket *Duna-nak*,¹⁾ a másikat *Itil-nek* nevezik; mindegyikök nagyobb a Dsihunnál. Közöttük s a szlávok és rúzok közt állandó ellenségeskedés van és mindig háborúban vannak; de a *madsarka* nevű *turkok* mindig győzedelmeskednek a szlávokon és rúzokon, foglyaikká teszik s Rumba viszik és eladják őket.«

Végre még a *Dsélálzáde Szálihnál* található szöveggel kell megismerkednünk, a ki könyve 75. fejezetében »a türkök országának és népének említése« czímen a következőket mondja:

A *türkök* egy megszámlálhatatlan nép, melynek törzsei a végtelenig oszlanak . . . E törzsek egyikét alkotják a *gúzok*, a kik két részre válnak s az egyiket *gúznak*, a másikat *ujgur-nak* nevezik ... A türköknek egy részét teszik a *JcunoJc*, a kik eleinte rossz földön tartózkodtak és azt az országot szűk volta és a legelő hiánya miatt hagyták el. Elűzték a *kaj* nevű nagy törzset és elfoglalták annak a helyét; ezek Szári tartományába költöztek, Szári lakói pedig a türkök országában telepedtek le. A *gúzok* a bedsenekek földére mentek Ohine ²⁾ tengere partjára.

³⁾ Sukra lah szövegében ennek a folyónak neve így van írva három betűvel: لڤ ; azaz *vfa*, de olyan tollvonással, hogy az első betű nem egész határozottan *vav*, a második pedig még kevésbé pontosan lehet ف *f*, hanem inkább ن azaz *n*. — Már most úgy áll a dolog, hogy Tbn Eoszteh szerint is két folyó közt lagnak a magyarok, de ő nem nevezi meg az egyiket sem. *Gurdézi* az első, a ki azt írja, hogy a magyarok ama két folyó közt tanyáznak, melyek közül az egyiknek neve *Itil*, a másiké *Duba* لڤ . Hogy pedig itt لڤ *Duba* helyett دنا *Duna* olvasandó (vagyis a pont csak a másoló gondatlanságából került a második betűnek *alája*), kitetszik Hádsi Khalfa szövegéből, a kinél eme két folyó neve: *Itil* és *Tun*, vagyis a második folyó neve w-nel van írva, nem 6-vel. Látnivaló, hogy Sukrallah ennek a két folyónak nevét *Gurdézitől* vette s nála a pont a 2. betű *föltöt* áll, a mely inkább n-nek olvasható, mint *f*-nek, iigy, hogy a két utolsó betű határozottan: *na*. A *Gurdézinál* levő szókezdő *d* pedig mutatja, hogy Sukrallahnak eredeti szövegében is *d*-nek kellett állania, vagyis nem وفا *Vafa*, hanem دنا azaz *Duna*. A *Duna* névnek éppen ilyen írását, egy Kunik által kiadott arab szövegben is megtaláljuk, hol az mondatik, hogy a Togarmától származott népek az *Atil* (Volga) folyó mellékén lagnak, csak három, t. i. *bolgár*, *bedsenák* és *tingur* lagnak a دنا azaz *Duna* nevű nagy folyó mellett. (L. Gr. Kuun Géza: Codex Cumanicus LXXIV. 1.) — A Sukrallahnál levő *Li*« szóból csinált aztán *Kátib Mohammed* szövegének másolója وفا azaz *Vaka-t!*

²⁾ Hogy az اوهمينه *Ohine* helyett ارمینه vagyis *Ermine*, azaz *Ermenije-t* kell olvasni, bizonyítják a, többi források.

Egy másik nép a *khirkhiz*,¹⁾ kelet és a bedsenekek között; tőlük észak felé a kimakok, nyugatra a *nama-k* (?) és *szarik-ok*

Másik nép a türkök közül a *szarik*, mely a *Burkesz* hegynél lakik. Ez a hegy aí arany-hegy (Altin tag). Idővel föllázadtak saját fejedelmök ellen, Türkisztánba költöztek és az iszlám országaiba jöttek. Kilencz csoportra oszlanak²⁾

Egyik törzse a türköknek a *madsarka*.³⁾ Országuk nagy s minden irányban 100 ferszengre terjed. Királyuk 20,000 lovassal vonul háborúba; mihelyt ez lóra ül, azok is kivonulnak sátraikkal. Lakóhelyeik a rumi tengerhez érnek, fő tartózkodó helyük azonban a Dsitounon felül van.⁴⁾ A szlávokkal állandóan háborúban vannak s mindig győztesen térnek haza. Fogyaikat Rumba viszik eladni.«

Látjuk, hogy itt egy régi, legkésőbb a IX. századból való s alapjában véve egyenesen török forrásból eredő tudósításban a *magyarok* határozottan a nagy török népesalád tagjai közt vannak fölemlítve, valamint rajtok kívül a *kkazarok*, *besenyők* és *kunok* is. Míg egyrészt ennek, a persa és nyugoti török íróknál fenmaradt régi összeírásnak hitelességét igazolja nemcsak a régi török (oguz, ujugur, szeldsuk) annálisok alapján dolgozó Resideddin — aki a legrégebb időből a törökségnek hasonlóan két ágát, az *oguzt* és *ujgurt* ismeri, még pedig szintén Khatajnak közvetlen szomszédságában, hanem egyszerűszersmind az u. n. Codex Cumanicus is, a mely mindennél erősebben documentálja a kunoknak török nemzetiségét; nem különben az arab és bizánczi irodalom is, amely a kunokat tényleg *gúz*, illetve *úz* néven ismerte; — addig másrészt ez a szóban levő összeírás egyúttal a legnagyobb mértékbeiumegerősíti nemcsak Bölcs Leo, Konstantinus, Ibn Rosztéh és a többinek a *magyarok* török nemzetiségére vonatkozó tudósításait,

¹⁾ Az eredetiben az utolsó betű fölött nincs pont, vagyis *khirkhir* van írva.

²⁾ A besenyőkről és khazarokról szóló rész értelmetlenül össze van zavarva, legalább Hammer fordításában, mely különben sem látszik egészen megbízhatónak.

³⁾ Az eredetiben (úgy, mint Sukrallah és Kátib Mohammed szövegében is láttuk) مادساركة azaz *maharka*, a miből csak Hammer csinálhatott *mahrika* népvetet. Hádsi Khalfánál helyesen مادساركة *madsarka*.

⁴⁾ Dsihun = Oxus, Amu-Derja. — Ibn Rosztehnél még csak azt olvassuk, hogy a magyarok földét határoló két folyó közül az egyik nagyobb a Dsihunnál, — de Gurdézi már, egyik helyen, egyenesen Dsihunnak nevezi a Dunát, Itt is a *Duna* értendő a Dsihun néven.

hanem azoknak az arab és bizánczi íróknak hitelességét is emeli, akik a *khazarokat* és *bесenyőket* török eredetűeknek mondják, milyenek (a khazarokra vonatkozólag) Al-Belkhi,¹⁾ Jakut,²⁾ Kazvini³⁾ és Theophanes,⁴⁾ illetőleg (a besenyőkre nézve) Al-Belkhi,⁵⁾ Maszúdi⁶⁾ és Edrizi.⁷⁾

Megkérdeztünk *valamennyi* régi s különböző eredetű küt-főt, melyek nyilatkoznak a honfoglaló magyarok nemzetiségéről s íme mindnyájan azt vallják, hogy *török* eredetűek voltak. A történelem vizsgálatából önként fejlett ki az az eredmény, hogy *a magyarokat a IX., X. és XI. századokban (a török népek legelső összeírásától fogva Dukász Mihály császárig) Bizáncztól kezdve Persián keresztül egészen Közép-Ázsiáig (a gúzokig) mindenütt úgy ismerték az egykoriak, mint a török népcsaládnak egyik tagját*, még pedig nemcsak az idegen népek (görög, persa, arab), hanem magok a törökök is, akik közülök valóknak ismerték el őket. Sőt a nyugot-európai latin írók közt is van olyan kortárs, aki egyszersem *turkoknak* is nevezi őket, t. i. *Liudprand* cremonai püspök, aki részletesen ismerteti az olasz- és németországi kalandozásait. Az újabbkori történetírás és nyelvészet vétke, hogy el akarta tagadni a históriát.

¹⁾ *Al-Belkhi-nek* (megh. 934.) »Szúret-ul-akálim«, vagy más néven »Meszálík ve memálik« ez. könyve arab eredetiben megvan a *bolognai* egyetemi könyvtárban, perzsa fordítása pedig Naszir-eddín Túszitól a *bécsi* cs. és kir. udv. kvtárban Mixt. 344. sz. alatt. Mind a kettőt elhoztam és összehasonlítottam a khazarokról szóló fejezetet. Belkhi tehát könyvének egyik helyén (perzsa ford. 6. l.) a khazarokat a *török* népek közt sorolja fel, értvén törökök alatt a gúzokat, kirgizeket, karlikokat, toguzguzokat stb., más helyen pedig (perzsa ford. 104) azt írja, hogy a khazarok nyelve a törökökéhez hasonló.

²⁾ L. idézve gr. Kuun G-éza: *Elatio* stb. I. köt. 120 és II. 175.

³⁾ Eepiczky János fordításában: *Új Magyar Múzeum* 1855. I. 169—80.

⁴⁾ *Theophanes* (megh. 817 tájban) t. i. azt írja, hogy Heraclius császár 626-ban a persák ellen »keletről való *turkokkal* szövetségelt, kiket *khazarok-Tisik* neveznek«. (Bonni kiadás I. köt. 485). Heraclius és környezete Tiflisz mellett találkozott Zihebil khazar főnökkel és ennek seregével s 40,000 khazar harcolt a görögökkel együtt a persák ellen (Thierry: *Attila tört.* II. 268—270). A bizáncziak tehát mindenesetre jól ismerték a khazarokat, minélfogva Theophanes egészen hiteles tanú ezeknek nemzetiségére nézve.

⁵⁾ Al-Belkhi azt írja, hogy »a *turkok*-nak egy törzse kiszakadt Türkisztánból s a khazarok és rumiak között telepedett meg; ezeket *bedsenek-nék* hívják. Nem ez volt az eredeti lakhelyük, hanem régebben erőhatalommal foglalták el« (perzsa ford. 6. levél).

⁶⁾ Barbier de Meynard és Pavet de Courteille kiadása, II. k. 59, 1.

⁷⁾ Vámbéry: *A magyarok eredete*, 100.

III.

Említettük már fõntebb, hogy a IX. század közepén élt Georgius Monachus (a bûnös György barát) s ennek nyomán Leo Grammaticus a magyarokat, egy 839. évi esemény elbeszélése közben, nemcsak *turkoi* és *unnoi*, hanem *ungroi*-nak is nevezik. Köztudomású dolog továbbá, hogy az orosz és nyugot-európai írók, midõn elõször megismerkednek a Fekete tenger északnyugoti partján lakó s onnan a nyugati tartományokba be-bezacskoló magyarokkal, a 862. évtõl kezdve *ungri* (így Hinkmar), *hungari* (Regino 889-bõl) és *ugri* (Nesztor 898. évrõl) néven nevezik õket. Valamint azt is mindenki tudja, hogy az összes európai népek attól fogva mind e mai napig ezen a néven, illetõleg ennek a névnek a különbözõ nyelvek sajtáságai szerint idomult alakjain ismernek bennünket.¹⁾ Ha pedig a IX. századból visszafelé megyünk régebb idõkre, a Georgius Monachusnál és Leo Grammaticusnál elõforduló *ungroi* (ó-szláv *ongri*) nevet az V., VI. és VII. századbéli bizánczi Íróknál a teljesebb, illetve eredeti alakjában találjuk meg: *onogur*, *unugur*, *unnugur* és *hunugur*; sõt ez a név innen a VIII. századon keresztül leér két latin Írónál, *onogor* alakban, Georgius Monachus és Hinkmar koráig, úgy hogy minden kétséget kizárólag kiderül az Atelkuzuban és Pannoniában ismert *ungrolc*, *ungaroh* azonossága a Volga alsó folyásánál lakott s onnan több állomáson keresztül nyugatra költözött *unugurokkal* vagy *onogurokkal*, a nélkül, hogy a történelemben megszakítást találunk akár az idõre, akár a helyre vonatkozólag.

A legelsõ író, a ki a magyarokat a mai Európa földén ezen az *onogur* néven ismeri és említi, még pedig *magoknak a magyaroknak Bizánczban megfordult követei* útján, nem kisebb tekintély, mint *Priscus Khetor*, a ki 448-ban Attilánál járt követségben. Ennél a következõ tudósítást olvashatjuk:

Abban az idõtájban, mikor a vandálok beütöttek Italiába (tehát 455) s mikor a nyugat-római birodalomban Maiorianus császár uralkodott (azaz 457—461), a *szaragurok*, *urógok* és *onogurok* követeket küldtek a bizánczi császárhoz, hogy barátságát és támogatását megnyerjék. Ennek oka pedig az volt, hogy az *abarok* — szoríttatva egy hatalmas néptõl — elúzték lakhelyükrõl a *szabirokat*, a kik viszont õket, az említett három népet, szorították ki hazájukból; õk tehát, hogy új hazát sze-

¹⁾ T. i. latin *ungar-us*, *hungar-us*, olasz *ungheri*, német *unger*: *ungar*, oláh *ungur*, ó-szláv *ongri*, lengyel *vangri*, orosz *vangerecz*, szerb *ugar*, cseh és tót *uher*, francia *hongrois*, spanyol *hungaros* stb.

rezhessenek magoknak, megrohanták a hun *akatiro-kat* s több csatában csakugyan le is győzték őket.¹⁾

Hogy az *onogurok-nak*, vagyis magyaroknak az V. század közepéig lakott eme legrégebb hazáját meghatározhassuk, azt kell tudnunk, hogy hol laktak akkor az akatirok, szabirok és abarok.

Az *akatir*, vagy *akatzir* (*Ακατιρ, Ακατζίρ*) név, a mely helyesebben két *k*-val (ak-katir, ak-katzir) írandó, voltaképpen nem más, mint *ak kazár*, azaz »fehér kazár,« mint az arab Íróknál előforduló *kara khazar*, vagyis »fekete khazar« névnek párja; mert hiszen Ibn Fozlán és Al-Belkhi határozottan mondják, hogy a khazarok népe két csoportra oszlik, ú. m. »fehér« és »fekete« kíiazarokra s az előbbi író meg is említi az eredeti *kara khazar* nevezetet.²⁾ A »fehér« kazárok nevének pedig természetesen *ok kazar*-nak kellett lennie a saját nyelvükön. Világos tehát, hogy a Priscustól említett hun fajú *akatirokon* voltaképpen a fehér kazárokat s általában a kazárokat kell értenünk.

Az V. századbéli Khorenei Mózes örmény történetíró azt mondja, hogy az ázsiai Sarmatiát — melyet a riphaci hegyek, a Tanais, Maeotis, Kaukázus és Káspi tenger határolnak — a *khazir*, bazil, hunn, guda-makar és massageta nevű népek lakják,³⁾ s arról is tudósít bennünket, hogy a *khazirok* és bazilok egyesült csapatai Kr. u. 194—214 között a Kaukázuson és Araxes folyón keresztül beütöttek Armeniába, de Valarses viszszaűzte őket Derbenden túl.⁴⁾ Egy másik örmény író, Orbeli István is (ki a XIII. század második felében írt) említi a khazarokat a 305. évből. Továbbá Kalankatvadzi Mózes (élt a VI. század végén s a VII. sz. elején) azt mondja a khazarokról, hogy 450-ben beütöttek Agvaniába, vagyis Albániába. Végre Priscus Rhetor azt írja, hogy az *akatzírok* és szaragurok 467-ben Persiában harcoltak.⁵⁾ — Ezen örmény és görög írók tanúskodásából kitűnik, hogy a *khazarok* már a Kr. u. III. század elejétől fogva, tehát *éppen az V. század közepén* is, a *Káspi tenger nyugoti partján és az alsó Volga mellett laktak*.

Az *abarok* — a mint Theophylactusnak ama tudósításá-

¹⁾ Corpns Script. Hist. Byzant. Bonni kiadás I. köt. 158. Továbbá idézve Künn Gézánál: Relatio stb. II. 71 és Bél Mátyás: Attila missis acceptisque legationibus. Posonii, 1745. 17. 1.

²⁾ Ibn Fozlán idézve gr. Kuun Gézánál: Belatio stb. I. köt. 156.

³⁾ Lukácsy Kristóf: A magyarok őseiéi, hajdankori nevei és lakhelye. Kolozsvár, 1870. 120. 1.

⁴⁾ Lukácsy Kr. id. m. 131. 1.

⁵⁾ Thierry: Attila tört. Ford. Szabó Károly, II. köt. 36. 1.

ból érhető, mely a türk khagának Mauricius császárhoz küldött levelén alapszik ¹⁾ — az Ural folyótól keletre, a mai kirgiz pusztaságon, az altáji turkok²⁾ és a szabírok közt laktak; a *szabírok* pedig — Priscusnak imént idézett szavai értelmében — az abaroktól nyugotra, az Ural folyó mellett.

Ha már most Priscus azt mondja, hogy az onogurokat, szaragurokat és urógokat a szabírok szorították ki lakhelyükről, világos, hogy ezek *keleti* szomszédaik voltak amazoknak; s ha az onoguroknak stb. előbb a khazarokat kellett legyőzniök — kik ekkor az alsó Volgán innen laktak — hogy új hazához jussanak, a melyből azután követeket küldtek Bizánczba: akkor semmi kétség sem férhet ahhoz, hogy az említett ideig, *a 457. év tájáig, az onogurók, vagyis magyarok hazájának a Kaspi tenger fölött, a Volga és Ural folyók közén kellett lennie.*

Az onoguroknak, vagyis magyaroknak *második hazája* ettől az időtől fogva, az V. század második felében és a VI. században a *Maeotistól és a Fekete tengertől keletre, a Kubán folyó mellékén volt,* — a mint ezt az onogurokkal folytonosan összeköttesben álló bizanci görögöknek egykorú történetírói bizonyítják.

Agathias (élt 536—582) az I. Justinianus (527—565) alatt viselt persa háborúk elbeszélése közben említi, hogy van Kolchis tartományában egy Onogúrisz nevű város, a mely attól kapta a nevét, hogy ennek közelében a kolchisbeliek régebben (vagyis minden esetre az Írónak kora előtt, tehát a VI. század elején, vagy az V. sz. végén) megverték csatában az *onogur* nevű urmokat.³⁾ Ebből a tudósításból legalább annyi kitűnik, hogy a magyarok az V. század végén, vagy a VI. sz. elején beütöttek Kolchisba, — a mi legtermészetesebben úgy érhető, ha ekkor Kolchis szomszédságában laktak. — Számba veendő még az a körülmény is, hogy egy kisebb folyó, mely a Kubán forrása vidékén ered és Poti városán felül szakad a Fekete-tengerbe, még ma is *Ungur* nevet visel.

A VII század elején élt *Theophylactus Simocatta* az avaroknak, illetőleg az ogor (ugur) népből kivált s a Volga mögül 558-ban előtörő uar és khun törzsnek föllépését és nyugot felé nyomulását olyan sorrendben adja elő, hogy először megtámadták a barszilt, *unnugur*, *szabír* és más hunn

¹⁾ Corpus Byzantinae Historiae. 1647. párisi kiadás I. k. 2. rész 174—176. l.

²⁾ Hogy az Altaividéki turkok voltak azok, kik az abarokat szorították, világosan kitűnik Theophylactus tudósításából. (L. Corpus Byzant. Hist. 1647. kiadás II., 2:174—176. és gr. Kuun Géza: Relatio stb. 1.71.)

³⁾ L. id. gr. Kuun Géza: Relatio stb. II. köt. 85.

népeket; azután ezektől nyugot felé haladva, leigázták az *utrigur*, majd a kutrigur s végre a bolgár népet.¹⁾ — A szabirok (kik, mint az imént láttuk, az abaroktól nyomatva az V. század közepén az onogurok előbbi hazáját, a Volga-Urai közét foglalták volt el) ebben az időben már, mint Procopiustól (írt 540 tájban) tudjuk, a Kaukázus fölött elterülő pusztaságon tanyáztak, a Kubán és Kuma forrásaitól északra.²⁾ S ugyancsak Procopiustól tudjuk azt is, hogy az utrigurok, vagy uturgurok a Maeotistól keletre, a kuturgurok pedig nyugatra laktak.³⁾ Tehát Theophylactus a mellett tanúskodik, hogy az *unnuguroknak* (=unugur, onogur), vagyis magyaroknak hazája a VI. század közepén, az avarok föliéptekor, a Kaukázus fölött lakó szabirok és a Maeotis keleti partján tartózkodó uturgurok szomszédságában volt, a Kubán folyó mellékén.

Láttuk az imént, hogy *Priscus* szerint a szabirok az onogurokkal együtt a *szaragurokat* is kiűzték az V. század közepén a Volga és Ural folyók közt levő első hazájukból s ezeknek az akatírokon kellett áttörniök, hogy új hazát találjanak. Már a 467. évről azt írja ugyancsak *Priscus*, — Irnákh-nak, Attila legkisebb fiának szavait idézve — hogy a *szaragurok* az akatírokkal és a többi szomszéd népekkel egyesülve háborút viseltek Persiában. Ha tehát a szaragurok ebben az évben a Kaukázus fölött, az alsó Volga, illetve a kazárok és a Maeotis között laktak, akkor a *velők együtt új hazába* költözött onogurok is ezen a tájon tartózkodtak s a *Priscus* említette »többi népek« között bizonyára ők is befoglaltatnak. (Thierry II. köt. 36.)

Ugyanezen a tájon ismeri a magyarokat az 550 körül író *Jordanis* göth püspök, a ki *hunugurok-nak* nevezi őket. Hogy meghatározását helyesen megérthessük, el kell olvasnunk, a mit a mai déli Oroszország akkori lakosainak lakhelyeiről mond, kezdve a Kárpátoktól s onnan kelet felé haladva:

Eme havasok (Kárpátok) bal részén, mely északnak néz, a Viszló eredetétől fogva a népes vend nemzet lakik véghetetlen tereken, sok törzsre oszolva, de leginkább szklavénok és antoknak nevezik őket. A szklavénok Novietuna városától és a Mursianus tótol fogva a Dnesterig terjednek, észak-nyugot felé pedig a Viszlóig. Az *antok* a Pekete tenger felé a Dnestertől a Dneperig nyúlnak. Ezekből délre az akatzirok vannak, szán-

¹⁾ Bonni kiadás (1834) 284. 1. L. Hunfalvy: Magyarország Ethnographiája 132. 1.

²⁾ L. gr. Kuun G. Relatio I. köt. 257, Továbbá Roesler: Romanische Studien, 236.

³⁾ L. id. Thierry: Attila tört. Ford. Szabó K. II. 54.

tást-vetést nem űző, csak marhatartásból és vadászatból élő nagyon vitéz nép. Az akatzirokon túl, a Fekete tenger fölött a *bolgároknak* szállása van. Azokon túl a *hunok*, a legvitézebb népek két felé. A hunok egyik részét ugyanis *kutziagirok-nak*, másik részét *szavirok-nak* nevezik s mindegyikük külön tartományban lakik. A kutziagirok *Chersonesus mellett*, a hova Ázsia áruit behordja a sóvár kereskedő; nyáron a pusztaságon barangolnak s lakóhelyeiket a szerint választják, a mint a *takarmány bősége kínálkozik barmaik számára*, télen pedig a *pontusi tenger partjaira* húzódnak. A *hunugurok* pedig onnan ismeretesek, hogy tőlük jön a menyérbőrökkel való kereskedés.¹⁾

A bolgárok — a mint Procopiustól tudjuk, a ki mindig hun néven emlegeti őket s a mint Theophylactus előadásából is kitűnik — az V. század második felétől kezdve a VI. század közepéig a Fekete tenger északnyugoti partján laktak²⁾ a Dneper torkolatától az Al-Dunáig; mert csakis innen háborúgathatták oly gyakran beütéseikkel a Dunától délre eső tartományokat (először 485., vagy 487. évben, azután 493., 499., 517., 535., 559. években³⁾); s mert a nyugot felé előnyomuló avarok 558-ban a kutrigurok után a bolgárokhoz, azután az antokhoz érkeztek. Jordanis ugyanide helyezi a bolgárok lakóhelyét.

A bolgároktól kelet felé, a Maeotis környékén, Procopius és Agathias szerint, *hun* népek laktak, ú. m. kuturgur, uturgur, illetőleg kutrigúr, utigur, ultzigur és burugund, még pedig a kuturgur nép a Maeotison innen, az uturgur pedig azon túl. Theophylactus szerint az alsó Volga és a Maeotis között a barszilt, unnugur, szabír és más hun népek tanyáztak, ezektől nyugot felé pedig sorrendben uturgurok, kuturgurok és bolgárok. Végre Procopius a szabírok hazáját a Kaukázus fölé helyezi. —

¹⁾ L. Mommsen: Jordanis Romána et Getica. Berlin, 1882. 62—63.1. Továbbá gr. Kuún Géza: Eelatio stb. I. 16. 1. 4. jegyz. — A mi ezután következik Jordanis könyvében, arról a szövegkritikusok már régen megállapították, hogy a *góthokra* (gétákra) vonatkozik, nem a hunugarokra; mert Jordanis szövegében a hunugurokról szóló mondat után okvetetlenül hézagot kell lenni. Tehát Jordanisnak eme szavai: »quos tantorum virorum formidavit audacia. Quorum mansione prima in Scythiae solo juxta paludem Meotidem, secundo in Mysiam Thraciamque et Daciám, tertio supra mare Ponticum rursus in Scythia legimus habitasse« stb. — már nem a hunugurokra, vagyis magyarokra, hanem a góthokra vonatkoznak.

²⁾ L. Jirecek K. J.: A bolgárok története. Nagy-Beeskerek 1889. 121. lap.

³⁾ Hunfalvy Pál: Magyarország Ethnographiája 130—131. 1. — Roesler Róbert: Románische Studien. 234. 1. Az 535. évben *Болгары* nevű volt az egyik vezértük (Hunf. Ethnogr. 130).

Vegyük még számba, hogy Agathias és Theophylactus az *onogurokat*, vagy *unnugurokat* a hun nép egyik ágának nevezik,¹⁾ s hogy ugyancsak ez a két író, nem különben Procopius és Theophanes is (írt 813-ban) a szabirokat szintén hun törzsnek tartják.

Már most ha Jordanis azt mondja, hogy a bolgárokon túl, vagyis kelet felé, *hun* népek laknak; azL.tán megnevezi két csoportjukat, a *kutziagirt* és *szavirt*, de mikor a szavírok lakhelyét kellene meghatározni, e helyett a *hunugurok* nevét említi: nem kézzel foghatólag bizonyos-e, hogy az ő *kutziagir*-jai a kutrigurok. mit igazol a név hasonlósága és a lakóhely azonossága; továbbá hogy az ő *szavir*-jai a többi írók szabír, szaber, szabeir és szauar népe; s hogy ő vagy szándékosan vagy tévedésből a szavírok helyett a másik mondatban ezeknek szomszédait, a szintén hunok közé tartozó *hunugurok*-at említi? Végre az is szemmel látható dolog, hogy a *hunugur* nép csak nem lehet más, mint Agathiasnak *onogur* és Theophylactusnak *unnugur* nevű népe. A valóság tehát az, hogy a *hunugurok* lakóhelyét a VI. század közepén Jordanis is oda helyezi, a hol Priscus, Agathias és Theophylactus ismeri őket, t. i. a Kaukázus fölé, a Kubán folyó vidékére, nem pedig az északi Uralra, a mint Hunfalvy Pál hirdette.

Mielőtt tovább kísérnék a magyarokat nyugot felé harmadik lakhelyükre, vizsgáljuk meg őket még közelebbről ebben a második hazában, a szomszéd népek társaságában; mert ekkori helyzetüknek valódi ismerete a históriailag bebizonyított igazság fokára emeli azt, a mit némelyek szerettek és szeretnek nagy hangon *mesé*-nek nyilvánítani.

Miután a gepidák és góthok két ízben megverték Attila fiait, ezek — mint Jordanistól tudjuk — a hun birodalom népeinek maradványaival 456-ban visszavonultak az ő tulajdonképpen való lakhelyeikre (»ad proprias sedes«, Jordanis), vagy más szavakkal Scythiának ama részeire, melyeket a Dneper (Danapris) folyó szel át s mely folyót a hunok a maguk nyelvén *Var*, vagy *Uar*-nak neveztek.²⁾ Továbbá ugyancsak Jordanis mondja, hogy az alának Kis-Scythiát és alsó Moesiát *kap-tak* lakhelyűi a rómaiaktól, *míg Imák*, Attila legkisebb fia, a

¹⁾ T. i. Agathias szerint: »az onoguroknak nevezett unnok«; Theophylactusnál pedig: »a barszilt, unnugur, szabir és más hun népek.«

²⁾ Quos ille (t. i. Valemir) diu fatigatos ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas *Danapri* amnis fluente praetermeant, *quem* [némely kéziratban *quae*, másiban *q*] lingua sua Hunni *Var* appellat. — A francia kir. könyvtárnak 5766. sz. és a XIII. századból való kéziratában: *q*. lingua sua *huni uar* appellat. (Klaproth: Mémoires relatifs a l'Asie. II. 377).

maga alattvalóival Kis-Scythia végében *választott* magának új hazát.¹⁾ — Ezeket, a Kis-Scythia végétől, vagyis a Duna torkolatától a Maeotisig lakó népeket 456-tól fogva az avarok fölléptéig, a VI. és VII. századbéli bizánczi írók részint hun, kuturgur és uturgur (így Procopius), részint bolgár, kutziagir hun (Jordanis), illetve bolgár, kutrigur és utrigur (Theophylactus) neveken ismerik és emlegetik. Ezeknek a bolgároknak hun voltát bizonyítja: 1. az, hogy Procopius mindig *hun* néven emlegeti őket; 2. Cassiodorus, Theodorik nyugoti góth király (487—526) minisztere, abban a tudósításban, melyben királyának a bolgárokon nyert győzedelméről beszél, előbb *hunók-nak*, alább *bolgárok-nak* nevezi őket; 3. Ennodius, ticinusi püspök s Cassiodorus kortársa, ugyancsak Theodoriknak győzelméről beszélve azt mondja, hogy ezek a *bolgárok* előbb *hun* néven valának ismeretesek.²⁾ Továbbá tudvalevő dolog, hogy Procopius a *kuturgur*-okat, Agathias a *kutrigurok*-at, Jordanis a *kutziagirok*-ja (mely háromféle név csak egy ugyanazon népet jelenti) határozottan *huno*-*Jc-nak* mondják. Nem lehet tehát a legkisebb kétség sem az iránt, hogy a bolgárok és kuturgurok Attila hun népének maradványai és ivadékai.³⁾

Tekintsük át most a *Pontus vidékének néprajzi képét* ebben a korban, t. i. a hun birodalom bukása és az avar birodalom alapítása között.

Ugyanakkor, mikor a magyarok az V. század közepétől fogva a VI. század közepéig a már ismeretes második hazá-

¹⁾ Jordanis szavai: Caeteri Alanorum, cum duce suo Candax Scythiam minorem inferioremque Moesiam acceperunt. Hernach cum suis in extremo minoris Scythiae sedes delegit.

²⁾ Jirecek: A bolgárok története, 121. l. Gr. Kuún Géza: Eelatio stb. II. k. 18. l.

³⁾ Roesler Róbert is így nyilatkozik: »Dass wir in den Bulgaren Abtheilungen der *altén Hunén* zu erkennen haben, scheint mir durch die genaue Untersuchung von K. Zeuss sichergestellt zu sein«. Eomanische Studien 233. Nem különben Howorth az »Academy« folyóiratban megjelent s »The etymology and ethnic meaning of the name bulgarian« ez. értekezésében arra az eredményre jut, hogy a *bolgár* nép nem más, mint a *hunnok-n&k* egyik törzse s a neve is *hunn* volt. (L. Ethnographia, 1890. évf. 258. lap). A Volga-melléki bolgárok utódai és ivadékai a ma u. n. *kazáni tatárok*, kiknek lélekszáma 482.809 (l. Vámbéry: A török faj. 503.) s a kik a *török* nyelvet beszélik. Kisebb részük, körülbelül 30,000 fő keresztyén vallású s ez egyszerűen *kérésen* (azaz keresztyéninek nevezi magát; ellenben a nagyobb rész még most is mohammedán s ez ma is *bolgár*-nak nevezi magát, éppen úgy mint a Duna-melléki bolgár. A bolgár nép tehát *török* nyelvű és nemzetiségű volt s egyik része (a Volga mellett) még ma is az; mivel pedig a bolgár nép más részről — a történelem határozott bizonyossága szerint — a hunoknak egyik ága, vagy töredéke volt: ebből egészen világos, hogy a *hunnok* is *török* nyelvű és nemzetiségű nép voltak.

jokban laktak: a fekete tenger fölött, a Duna torkolataitól kezdve s kelet felé haladva a Volgáig így sorakoztak az egyes népek: bolgárok, kuturgurok (vagy kutrigurok, kutziagirok), uturgurok (vagy utrigurok), unnugurok (onogurok, hunugurok), szabírok, szaragurok és kiizarok. Ha aztán olvassuk, hogy az V., VI- és VII. századbeli görög írók mindezeket a népeket a közös *hun* névvel is illetik: ennek az eljárásnak legilletékesebb magyarázatát és indokolását Attila egyik fiának, *Irnákh-nak* szavaiban találjuk meg, melyekkel 467-ben ellenezte Dengizikh indítványát, azt mondván, hogy most nem lehet sikeresen háborút viselni Bizánczczal, minthogy a szaragurok, akatírok és a többi szomszéd népek Persiában vannak elfoglalva;¹⁾ s mely szavak a legvilágosabban bizonyítják, hogy az imént említett népek, a Dunától a Volgáig, egy *nemzet*-nek érezték és vallották magokat. — Ezek a hun népek azután a VI. század közepén az avarok felsőbbsege alá kerültek, a kik azonban meghagyták őket saját külön fejedelmek kormányzása alatt.

Mint ismeretes, maradt fenn egy lajstrom, mely a *bolgárok fejedelmeinek névsorát* tartalmazza abban az időben, mielőtt elfoglalták volna mai hazájokat. Ebben a régi följegyzésben különösen két név érdemi meg a figyelmet és méltatást, t. i. *Imik* és *Kürt*, vagy *Kurut*, mind a kettő a *Dulo*, vagy *Dula* nemzetségből.²⁾ A másodikat Theophanes is ismeri *Kuvrat* néven s azt mondja róla, hogy egy *Organ* nevű hun fejedelemnek unokaöccse volt és a *bolgár*, *unogundur* és *kotrag* nevű népek fölött uralkodott; majd 635 tájban lerázta az avarok igáját és Heraklius császárral szövetekezett (634—641 táján.³⁾ Akár tollhiba szülte a Theophanes szövegében található *unogundur* alakot, akár *unogurdur* helyett áll (mely az unogur, unugur szónak plurálisa törökösen): annyi kétségtelen, hogy ezen a néven a Theophanes előtt élt bizánczi Íróknak *onogur*, *unnugur* nevezetét és népét kell értenünk. Nem csak a két névnek hasonlósága igazolja ezt, hanem az a körülmény is, hogy éppen azon a tájon, a hol Theophanes *unogundur-jai*-nak kellett lakniok (a bolgárok és kotragok szomszédságában), a történelem szerint *onogurok*, vagy *unugurok* laktak. A mi pedig a *kotragoi* (többes számban) nevet illeti, ebben is könnyen fölismerhetjük a bolgárok szomszédainak, a *kuturgurok*, v. *kutrigurok-nak* nevét, melyet más görög szerzők *kotrigur*, sőt *kotragur* alakban is írnak.

¹⁾ Thierry: Attila története; ford. Szabó Károly. II. köt. 36. lap.

²⁾ L. Jireceknél: A bolgárok története, 120.

³⁾ Theophanis Chronographia; bonni kiadás 546—549.—Hunfalvy.: Magyarország Etlmogr. 142—148. — Jireček id. m. 121.

Íme a történelem azt tanítja, hogy a VI. század második és a VII. század első felében a Pontus fölött egy *második*, de az elsónél kisebb *hun birodalom* állott fenn, mely magában foglalta a *bolgár*, *kuturgur* és *unugur* népeket, a melyek fölött Attila hunjai közül való s a Dulo nemzetségből származó fejedelmek uralkodtak. Azt ugyan nem mondja a történelem, hogy az *onuguroh*, vagyis magyarok, a többi hunokkal együtt szintén előnyomultak volna nyugot felé Pannoniáig és részt vettek volna Attila harcaiban, de hirdeti azt, hogy mikor Attila hunjai viszaköltöztek a Pontus fölé és a Maeotis környékére, ott összetalálkoztak az *onugurok*-kal (kik éppen 457. tájban költöztek oda a Volga-Ural közéről), szomszédaiakká lettek és hosszabb időn keresztül egy egységes államban éltek velök közös fejedelmek kormányzása alatt. *Megvan tehát a valóságban a történeti összeköttetése és állami egysége a magyaroknak a hun ivadékokkal* s ezt a viszonyt nem lett volna szabad figyelmen kívül hagyniok az eddigi történetíróknak; mert hiszen ez nem új dolog, ezt olyan kútfők tartották fenn, melyek régóta ismeretesek. Itt egyelőre érjük be ezzel a történeti egységgel s annak tudásával, hogy a görög írók *hunoknak* tartják az *unugurok*-at, — származásuk azonossága majd alább fog kifejteni a történelemből.

A bolgár — kuturgur — unogur szövetséges állam egyik fejedelmének *Imik-nok* neve minden valószínűség szerint Attila fiának, *Irnákh-nak* emlékezetét tartotta fenn,¹⁾ annyival inkább is, mert tudjuk ez utóbbiról, hogy népével éppen azon a földön választott magának lakóhelyet, a hol Procopius, Jordanis és Theophylactus tudomása szerint az V. század második felétől (485 vagy 487) kezdve mindig *bolgárok* laktak.

Azt kérдем már most: nem vakmerőség volt-e fennen hirdetni, hogy az egész hun-magyar rokonság csak *mese* s ezt a mesét az ismertette meg a magyarokkal, a ki a Nibelung-ének hatása alatt legelőszőr irt magyar krónikát? Hiszen itt van a történelemnek határozott tanúskodása, mely a látni hajlandóknak megmutatja a magyarok összeköttetését Attila hunjainak maradékaival s a mely tanúskodást Hunfalvy Pálnak is jól kellett ismernie; mert ő is tanulmányozta azokat a kútfőket, melyekben ez meg van írva. Ha csak *hazugság* volna is a hun-

¹⁾ Azon, hogy a bolgár fejedelmek lajstromában *i* hangot találunk az *a* helyett (vagyis Irnakh htt. Imik), nem lehet fennakadnunk; mert ott az *Aszparukh* név is *Izperikh-nek* van írva. A helyes alak a Priseusnál található *Irnakh* s ez régi török személynév, mint *Irnak* khán (egy közép-ázsiai fejedelem a XVII. században) neve is mutatja. (L. Vámbéry: Bokhara története. Budapest, 1884. II. köt. 132.)

magyar rokonság, akkor sem a Nibelung-ének szerkesztői és utánzóí találták ki ezt a hazugságot, hanem hazudott csaknem valamennyi görög író a VI. századtól fogva Leo Grammaticusig!

A magyaroknak Maeotis-melléki hazájáról, ebben a bolgárokhoz való viszonyáról és a *Dulo* uralkodó családról még Pannoniában is emlékezett homályosan a nemzeti hagyomány, mely emlékezetet a már kész forrásból dolgozó Kézai Simon olyan alakban tartotta fenn számunkra, hogy a nemzet ősei a Maeotis-melléki ingoványokban összeházasodtak *Bélár* fiainak leányaival s a nemzet ősapái, Hunor és Mogor, *Dula* nevű alán fejedelem leányait vették el és ezektől származott aztán a hunok és magyarok népe. Ez, ilyen alakban, *népmonda*, de — mint a bolgár fejedelmi lajstromból és Theophanestől tudjuk — alapjában történeti tény.

Már most kisérjük tovább a magyarok eleit nyugot felé.

Hogy meddig laktak az onogurok, vagy unnugurok a most ismertetett második hazájukban, nem határozza meg világosan a történelem, tehát csak sejtethjük. Tudvalevő dolog, hogy Kürt, vagy Kuvrát fejedelem 670 tájban halt meg s hogy a khazarok ebben ez időtájban vergődtek nagyobb hatalomra az alsó Volga és a Maeotis között. Kuvrát halálával felbomlott a bolgár hegemonia alatt álló szövetséges állam s népei szétszóródtak, minden bizonynyal a khazarok nyomása következtében. A bolgárok egyik része fölment a Volga középső folyásához, arra a tájra, hol a Kámával egyesül; másik része 679-ben átkelt a Dunán és a mai Bulgáriát alapítá. Nem tudni, hogy az unogundurok, vagyis unugurok szintén ekkor költöztek-e át a Don folyón a Maeotis északi részére, vagy pedig őket kell az addigi szövetséges állam egyik népén értenünk, mely a történelem szerint még a Kubán vidékén maradt mint a khazarok alattvalója.

A magyaroknak harmadik hazája az a föld volt, melyet két latin író *Onogoria*-nak, Konstantinus császár pedig *Lebediá*-nak nevez.

A IX. századbéli, ravennai névtelen geographus ugyanis azt mondja, hogy a *pontusi tenger mellett* van egy ország, mely Onogoriának neveztetik. Ennek a fekvését az előtte élt és írt *Livanius* philosophus pontosabban úgy jelöli meg, hogy ez az Onogoria a Maeotis tó legfelső része szomszédságában terül el.¹⁾

¹⁾ A ravennai geographus szavai: »Item juxta mare Ponticum patria, quae dicitur *Onogoria*, quam subtilius Livanius Philosophus vicinam paludis Maeotidae summitatis esse decernit.« L. idézve Gr. Kuun Géza: Relatio sth. II. k. 85.

Világos, hogy *Onogoria* nem lehet más, mint az *önogurok* vagy *unugurok* földje (vagyis Onogoria =Ungaria, Hungária) s hogy' a föntebbi meghatározásból a Dneper és Don alsó folyásai között levő területet lehet értenünk.

Bíborban született Konstantinus, mint tudjuk, 950 körül írt. Szerinte ebben az időben a besenyőknek négy nemzetsége a Dneper folyón túl, keletre, azaz Uzia, Khazaria, Alania és Kherson felé, másik négy nemzetsége pedig a Dneperen innen, nyugotra, vagyis Euszia, Turkia (=Magyarország) és Bulgária felé lakott.

Már most a császári író a következő tudósítást adja a Lebédiában lakó magyarokról: A besenyők eleitől fogva az Atil (Volga) és Jajk (Ural) folyók közt laktak.¹⁾ Egyszer azonban, 50 vagy 55 évvel ezelőtt (tehát 900, vagy 895 tájban) az úzok, a khazarokkal egyet értve, kiűzték őket ebből a hazájokból s a besenyők viszont a *turhokat* (= magyarokat) üzték el arról a *földről, melyen ok* (a besenyők) *mai nap* (azaz 950-ben) *laknak* (értsd: Lebédia és Atelkuzu.) — Egy másik helyen pedig így ír: A turkok nemzete régen Khazariához közel szerzett magának lakást, azon a helyen, mely *Lebédiának* neveztetik. A besenyők, meggyőzetvén a khazaroktól, kénytelenek valának *elfoglalni a turkok földét* s ekkor a turkok egy. része keletre, Perszisz felé telepedett meg, másik része pedig nyugot felé ment az *Atelkuzu nevű helyre*. Bizonyos idő múlva a besenyők *innen is* kiűzték a turkokat, a kik ekkor Nagy-Moraviában telepedtek meg.

Lebédia fekvését maga Konstantinus császár egész világosan meghatározza. 1. Azt mondja, hogy Lebédiától *keletre*

¹⁾ E mondathoz hozzá teszi Konstantinus, hogy határosak voltak velük a *mazarok* (*Μαζαροί*) és az ú. n. úzok. Némelyek ebben a *mazaroi* szóban a *magyarok* nevét akarják fölmerni. De ez lehetetlen. Mert 1. a szerző már a következő mondatban így ír: »ezelőtt 50 esztendővel a mondott úzok a *khazarokkal* egyetértvén és hadat indítván a patzinakiták ellen, kiűzék őket országukból.« Itt tehát *mazarok* helyett már *khazarok&t* említi a szerző. 2. Konstantinus cs. mindig csak *türk* néven emlegeti a magyarokat s a *mazaroi* szó többször nem fordul elő nála, még ott sem, a hol tüzetesen beszél a magyarokról, pedig ha a *mazaroi* néven ezeket akarta érteni, itt lett volna helye említeni ezt a nevet. 3. Mikor a besenyők még a Volga-Urai közén laktak, nem lettek határosak velők a magyarok, mert ezek — éppen Konstantinus szerint — a *Dontól nyugatra*, Lebédiában laktak; sőt előbb sem voltak határosak, mert Lebédia előtt a Kubán mellékén laktak. Egyszóval: a történelem nem tud arról, hogy a magyarok tőszomszédaik lettek volna a besenyőknek előbb, mintsem ezek elfoglalták Lebédiát, mikor aztán a magyarok Atelkuzuban laktak. Ekkor kezdődik a két nép szomszédsága. — így állván a dolog kétségtelen, hogy a császári író szövegében csak tollhibából áll a *Μαζαροί* szó a helyes *Χαζαροί* helyett.

van Perszisz, *nyugotra* pedig Atelkuzu. 2. A besenyők a turkokat arról a területről űzték el, *mélyet ők* (t. i. a besenyők) *950-ben laktak*; ez pedig, mint fõntebb láttuk, a Dneper két oldalát foglalta el, még pedig úgy, hogy ennek a területnek keleti része Uziával, Khazariával és Alaniával volt határos, nyugoti fele pedig Rusziával, Turkiával és Bulgáriával. Ha tehát Atelkuzu — melybe a turkok Lebediából költöztek — nyugotra esett ettõl: akkor Lebedia csakis a besenyők lakta földnek keleti része lehet, a Dneper és Don között. 3. Az olyan tartomány, melytõl kelet felé esik Perszisz és egyúttal szomszédos khazar-országgal is: csakis a Maeotis északi részén s a Don alsó folyásánál feküdhett. Látnivaló tehát, hogy Konstantinus császár éppen azt a földet ismerte Lebediának, a melyet Livanius és a ravennai névtelen Onogoriának nevez, Azonban az idõszámítást összezavarta a császári iró. A besenyõkrõl szóló részben ugyanis azt mondja, hogy az azok és khazarok által 50 évvel ezelõtt kiüzött besenyõk elfoglalták a türköktõl azt a földet, melyet *mai nap is bírnak 55 esztendõ óta*. Ellenben a magyarokról szóló fejezetben úgy tudósít, hogy a besenyõk elõször Lebediából űzték el a turkokat, bizonyos idõ múlva pedig Atelkuzuból, — de itt meg évszámot nem említ. Amott, hol 55 esztendõt említ, általánosságban beszél Lebediáról és Atelkuzuról együtt véve (mert ez a besenyõk által 950-ben bírt terület); minélfogva a 895. évet az *Atelkuzu* elhagyásának idejéül kell értenünk; a mely felfogás aztán tökéletesen megegyezik azzal az állítással, hogy a besenyõk 950-tõl visszafelé számítva 55 év óta urai *annak a földnek, melyet mai nap (950) laknak*; míg ha a 895. esztendõt Lebedia elhagyására értjük, az nem felel meg a valóságnak, mivel Lebedia csak *fele* volt a besenyõk 950. évi hazájának.

Hogy a magyarok Lebediából nem 895-ben költöztek ki, hanem jóval elõbb, bizonyítják más, még eddig meg nem czáfolt történeti adatok is. A magyarok *839-ben*, az egykorú görög György barát tudósítása szerint, már a Duna alsó folyása közelében laktak; mert itt a bolgárok felszólítására »nagy hirtelen megjelenve« megtámadták azoknak menekülni akaró macedón foglyait.¹⁾ — Továbbá Hinkmár azt írja, hogy a 862. évben már Germániába is beütöttek,²⁾ a mi a legtermészetesebb észjárás szerint már Atelkuzuból történhetett. Azt is tudjuk, hogy ugyanezen idõtájban a magyar fejedelem az Al-Duna mellékére ment, hogy Methodiussal találkozhassak,³⁾ mit bizo-

¹⁾ L. gr. Kuun G. Relatio stb. I. köt. 131.

²⁾ Ugyanott 134.

³⁾ Ugyanannál II. köt. 40.

nyara nem tett volna, ha akkor még Lebédiában laknak. S végre az igaz az, hogy *Szarkel* várát 555-ben a *besenyők beütéseinek meggátolása* céljából építették a khazarok a *Don bal partján:*¹⁾ lehetséges-e az, hogy a besenyők még akkor is az Atil és Jajk között laktak és nem a Dontól nyugotra, Lebédiában, a magyarok pedig természetesen már Atelkuzuban? A besenyők tehát minden esetre még 835 előtt kiűzték a magyarokat Lebédiából,²⁾ honnan egy részük a negyedik hazába, Atelkuzuba, költözött, a másik pedig visszament keletre Perszisz felé. Ezen utóbbiakat ismerte Szkülaksz, XI. századbeli bizánczi író, ezt írván róluk: »A turkok hun-féle nép s a Kaukázus hegyektől észak felé laknak. Pannoniában, az Isztrosz mellett is laknak — hurkok, kiktől León császár a bolgárok ellen segítséget kapott.«³⁾ *Atelkuzu* fekvését maga Konstantinus császár egész pontosan meghatározza, még pedig kétféleképpen. Először ugyanis azt mondja, hogy ezt a földet 5 folyó szeli át, a melyek sorrendben: *Varukh* (*Βαρουχ*), *Kubu*, *Trullosz*, *Brutosz* és *Szeretosz*. — Hogy ez a két utolsó folyó a mai Prút és Szeret, ta kézzelfogható; valamint az is kitűnik, hogy itt az 5 folyó keletről nyugot felé haladva van felsorolva, minélfogva a többi három eme kettőtől sorrendben kelet felé esik. Így a *Trullosz*, tollhibából *Turlosz* helyett, nem más, mint a Dneszter, melynek török neve ma is *Turla* (a régi Tyras, Tyres.)⁴⁾ A *Varukh-ot* részemről nem tudom másnak tartani, mint a Dnepernek, i a melyet Jordanis tudósítása szerint a hunok a maguk nyelvén *Var-nak* neveztek (*Danapri* amnis fluenta quem ringva; sua hunni Var appellat). Végre a *Kubu*, vagy bár *Kuvu*, ilyen geographiai helyzetben, nem lehet más, mint a Bug folyó. Más helyen azt írja Konstantinus, hogy a magyarok Lebédiából a *nyugot felé* eső Atelkuzuba mentek, a mely földön ma (t. i. 950-ben) a besenyők laknak s a mely szomszédos Bulgáriával, Turkiával, Rosziával és a szlávok területével, még pedig úgy, hogy Atelkuzu Bulgáriától fél napi, Turkiától 4

1) L. erre nézve gr. Kuún G. *Eelatio* stb. I. köt. 86., 101. és Eoesler Eóbert: *Eomanische Studien*, 153. 1.

2) így értelmezi helyesen Eoesler Eóbert is Konstantinus császár tudósítását (*Eom. Stud.* 153).

3) Idézve Theodorus Gazánál: *De origine Turcorum. Corpus Script. Hist. Byzant.* XXIII. köt. 120. 1. *Magy. Akad. Értesítő* I. köt. 116.

4) Ahmed Vefiknek »Lehcse-i-Oszmani« ez. török szótárában (Konstantinápoly, 1876. két kötet) így értelmezve: »*Turla*: a Dneszter folyó Oroszországban. Eégi neve Tora. Lengyelországból ered és Khodsabektől délre a Fekete tengerbe ömlik« (II. köt. 779. — Artin Hindoglu szótárában (*Dictionnaire abrégé turc-francais. Vienne* 1838): *Tourla* ou *Tourla souyou*, Niester (316, 1.),

napi, Rosziától 1. Mordától (a mordvinoktól) 10 napi távol-
ságra esik. — E szavakkal elég érthetően meg van mondva,
hogy Atelkuzu, a magyarok negyedik hazája, nem más, mint
a besenyők földének nyugoti fele, a Dneper és a keleti Kár-
pátok között, a Fekete tenger északnyugoti partján.

Ebben a hazájokban, Atelkuzuban, ismerték a magyarokat
Ibn Roszteh, Al-Bekri és Grurdézi is.

Ibn Roszteh így határozza meg a magyarok lakhelyét:
A magyarok tartományának eleje a besenyők országa és az
eszgel (vagy eszegél) bolgárok földé között terül el. Országuk
egyik oldalán a rumi tengerig ér, melybe két folyó ömlik s
ezeknek egyike nagyobb a Dsihunnál és lakhelyük e két folyó
között van.

Al-Bekri meghatározása így hangzik: A magyarok or-
szága a besenyők tartománya és az eszgel-bolgárok földé közt
fekszik. Országuk egy felől Róm országával (?) határos, a
másik határuknál — mely tőszomszéd a pusztasággal — egy
hegy emelkedik, melyhez közel az *anin* nevű nép lakik. E hegyen
alul a tenger partján egy *ogoria* nevű keresztyén nép lakik.

Végre *Ourdézi* így ír: a bolgárok és eszegelek tartománya
közt — a kik szintén bolgárok — van a magyarok határa.
Tartományuk a Feketetengerrel határos, a honnan a
Dsejhún folyó ezen tengerbe ömlik és ők e folyam ármentében
laknak És ez a folyam az, mely tőlük balkézre esik
A mi a két folyót illeti, az egyiket *Itil*-nek, a másikat *Bubá*-
nak nevezik.

Vizsgáljuk meg már most a magyar földnek egyes határait.

Hogy a rumi, azaz római = görög tenger, vagyis a Fekete-
tenger csakis *dél* felől lehetett határ (még akkor is, ha ezek a
persa és arab írók Lebédiát értenék), az — úgy hiszem —
kézzelfogható dolog. — A besenyők a történeti tudás szerint
mindig *kelet* felé estek a magyaroctól, sohasem nyugotra, vagy
északra s így a IX. század végén is, mikor a magyarok még
Atelkuzuban tartózkodtak, keleti szomszédai voltak, a Dne-
peren túl, mint Konstantinus császártól tudjuk. Ha tehát
a magyarok eme három író szerint a besenyők és eszgel-
bolgárok *között* laktak, könnyű belátni, hogy itt az *al-*
dunai bolgárok vannak megjelölve, mint a magyaroknak nyu-
goti, pontosabban *dél-nyugati* szomszédai; mert ne feledjük el,
hogy a bolgárok országa a IX. században Oláhországot is
magában foglalta, vagyis a Balkántól az erdélyi Kárpátokig
terjedt.¹⁾ Hogy mi légyen az az eszgel vagy eszegel jelző a

¹⁾ L. Jirecek: A bolgárok története 135.

bolgár név mellett, nem tudom.¹⁾ De bármit jelentsen is, annyi kétségtelen, hogy az eszgel-bolgár nevezet a dunai bolgárok neve az említett három írónál, és semmi esetre sem gondolhatunk arra, hogy az általok említett két szomszéd népen a Volga-melléki bolgár és a, még a Volga-Urai közén lakó besenyő volna értendő; mert *ilyen helyzetben* a történelem egy időpontban sem ismeri a magyarokat.

A Fekete-tengerbe ömlő két folyót nem nevezi meg Ibn Roszteh, csak azt mondja, hogy az egyik nagyobb a Dsihunnál, vagyis az Oxusnál, s ez csakis a Duna lehet. — Gurdézinál az egyik folyó neve: *Duba*, mely arab betűkkel írva **دوبا** vagy **دبا**, azonban látnivaló, hogy a pont nem alája, hanem fölébe teendő a 2-ik, illetve 3-ik betűnek, mikor aztán így kell olvasni a szót: **دنا** *Duna*. Igazolja ezt az a körülmény is, hogy Hádsi Khalfának megfelelő helyén *Itil* mellett *Tun* fordul elő, tehát szintén *n* betűvel, nem *b*-vel. — Gurdézi a másik folyót *Itil-riek* nevezi; azonban hogy ez nem a Volga, bizonyítja az, hogy a magyaroktól jobbra vagyis kelet felé egy harmadik folyóról is beszél, melyben a leírásból csakis a Volgára ismerhetünk: »Az a folyó, mely a magyaroktól jobbra esik, a szláv területtel határos, s onnan a khazarok tartományába folyik s

1) Ibn Eoszteli a bolgároknak három csoportját különbözteti meg, ú. m. **برصولا** *berszula*, **اسغل** *eszgel* és **بلگار** *bolgár*. Úgy látszik, hogy ő ezen az utóbbi néven a Volga-melléki bolgárokat érti s csak ezekről beszél részletesen. A második név a magyarokról szóló részben már így van írva nála: **اسكل**, Al-Bekrinél pedig **اشكل** *esgel* és így nem tudni, melyik a helyes alak. Valószínű azonban, hogy a háromféle írásmód közül azt kell alapul venni, a melyik Ibn Roszteh könyvében is első helyen fordul elő, t. i. **اسغل** alakot. Ezt talán a kézirat másolójának tolla rontotta el a helyes **اسفل** *eszfel*-ből, a mennyiben a 3. betű kanyarítása közben vastagabbat fogott mint kellett volna, úgy hogy a 3. betű közét egészen betöltötte, mire számtalan példát találhatott már mindenki, a kinek módjában állott különböző időből való s különböző kéztől származó arab, persa és török kéziratokat tanulmányozni. Ha megállhat ez a főlvétel, akkor Ibn Roszteh szövegében **اسفل من البلغار** azaz *eszfel min el-bulgarije*, vagyis *eszfel-bolgárok* olvasandó. S minthogy *esz fel* az arab nyelvben ezt teszi -. alsó, alul levő, ennél fogva az *eszfel-bolgár* kifejezés ezt jelenti: *alsó-bolgárok*, ellentétben a Volga középső folyásánál, tehát északibb fekvésű területen lakó bolgárokkal. Számba veendő ennél az elnevezésnél az a körülmény, hogy Al-Belkhi meg *bolgár*, *i-derüni*, azaz *belső* bolgárnak és *bolgár-i-buzurg* = nagy bolgárnak nevezi a *dunai* bolgárokat, míg a magyarokat (kiket több arab író összezavar a baskirokkal) *baszkirt-i-derüni*, vagyis *belső* baskiroknak.

ez nagyobb ezen két folyónál.« Ezen az *Itil-en* e szerint vagy a Dont kell értenünk, a mely esetben Gurdézi éppen úgy egy tagba foglalja tévedésből a magyaroknak lebediai és atelkuzui lakhelyét, a mint egy helyen Konstantinus császár is tette;¹⁾ vagy pedig — a mi hihetőbb, mert megfelel a valóságnak — a Dnepert; annál is inkább, mert tudvalevő, hogy az Etil, Itil a törökségnél nem csupán a Volga neve, hanem minden nagyobb folyót jelent; s mert a dubniczi krónika meg a Dnesztert nevezi *Etel-nek*.²⁾

A magyarok földének határai tehát e három író szerint *keletről* a besenyő, nyugotról, helyesebben *dél-nyugatról* a bolgár nép, *délről* a Fekete tenger és a Duna. Al-Bekri pedig az *északi* határt is megjelöli eme szavaival: »a másik határuk-nál (közvetlenül ezelőtt a *déli* határról szólt) egy hegy emelkedik, melyhez közel az *anin* nevű nép lakik.« Ennek a népnak neve Al-Bekri szövegében így van írva: *انين* azaz a 2-ik betű pont nélkül. Minden valószínűség a mellett szól, hogy itt az *antok* neve van eltorzítva (vagyis *انت* kellene), a kiket már Jordanis is a Dneszter felső folyása és a Dneper között említ, Theophylactus szerint pedig az avarok 558-ban a bolgárok után az *antok-hoz* érkeztek. Ezen a hegyen tehát azt kell értenünk, mely a Dneszter forrásától délkeleti irányban, a Dnepernek legkeletibb kanyarulatáig, Jekaterinoszláv városáig húzódik. Ezt a föltevést támogatja Al-Bekrinek további helye is, hogy »ezen a hegyen alul, a tenger partján egy ogona nevű keresztyén nép lakik.« Ez a tenger természetesen nem más, mint a Fekete, vagy Azovi tenger s az ennek északi partján lakó keresztyén nép aligha más, mint a *góth*, úgy hogy az *وڭونه* szó csak tollhiba az *اوڭوته* vagyis *ogota* helyett.

*

A történelemből, t. i. a mai nap rendelkezésünkre álló első rangú kútfökből, eddigelé — úgy hiszem — kétségbe vonhatatlanul kiderült egyrészt az, hogy a Pannoniát elfoglaló magyarok a *török* népcsaládba tartoztak, másrészt az, hogy az a legrégebb hazájuk, melyben az V. század közepén legelőször megismerkedtek velők a bizánczi birodalom népei és írói, a

¹⁾ V. ö. hogy Kézai is a *Dont* nevezi *Etölnek*.

²⁾ Schildtberger pedig a Dsihúnt, vagyis Oxust nevezi *Edil-nek*. L. Koesler B.: Romänische Studien 155. — Az *Etil*, *Itil* név tehát a történelemben előfordul a Volga, Don, Dneszter és Oxus megjelölésére; minélfogva nagyon valószínű, hogy Gurdézi meg a Dnepert érti az *Itil* nevezeten.

Kaspi tenger fölött, a Volga és Ural folyók közt terület el, szomszédaiak levén nyugotról, vagy dél-nyugotról, a kozárok, kelet felől a szabírok, kiken ismét túl az abarok, azokon túl az Altai-vidéki turkok laktak. Csak eddig a helyig vezetnek vissza bennünket az európai kútfők; most tehát már a legrégebb török forrásokhoz, még pedig egyenesen annak az *ugur*, vagy *ujgur* népnek történelmi emlékeihez kell fordulnunk további felvilágosításért, a melynek egyik töredéke volt az az *onogur*, *unugur* nevű nép, a mely az V. század derekán jutott a bizánczi görögök látókörébe s abból nem is tűnt el többé vándorlásai közben.

IV.

A törökségnek az az ága, melyről legrégebben tud egyet s mást a történelem; amely a törökség lakta területnek történelmi emlékezés óta mindig a keleti részét lakta; amely a török törzsek közül legegőbb jutott bizonyos fokú műveltséghez és a melynek legkorábban volt írása és irodalma: ez a nép az *ujgur*. Nevét a régi keleti kútfők háromféle alakban tartották fenn. Legelőször a 735. évben fordul elő, Bilge khán sir-emlékén az Orkhon felső folyása mellett, az eredeti és teljes *ujgur* alakban.¹⁾ Dsuvejni állandóan *igur-nak* (ᠶᠭᠦᠷ) nevezi ezt a népet, Resideddin pedig majd *ugur* (ᠤᠭᠦᠷ), majd *ujgur* (ᠤᠭᠦᠷ) majd *igur-nak* s ehhez képest az egyik ágazatukat felváltva *on-ujgur*, *on-ugur* és *on-igur-nak*. Továbbá Abulfarads (a XIII. században), Bejzávi (írt 1317-ben), Abulgázi (1664-ben) és a Lugat-i-türki (az ú. n. kalkuttai szótár) *igur-nak* írják át a nevet; végre Sejkh Szulejmánnak közép-ázsiai-török szótára (Lugat-i-Csagataj) mind a három, t. i. *ujgur*, *ugur* és *igur* alakját fölemlíti ennek a névnek. Látnivaló, hogy e nép nevének teljesebb és eredeti *ujgur* alakja mellett használatos volt *ugur* és *igur* változata is, és ami különösen számot tevő körülmény, az *ugur* és *igur* alakok azokban a történelmi töredékekben is feltalálhatók, melyeket Dsuvejni, Resideddin és Abulgázi magoknak az ujuguroknak, vagy uguroknak legrégebb krónikáiból írtak ki.²⁾

¹⁾ Eadloff Vilmos: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, St. Petersburg 1895. 427. lap.

²⁾ A *nyugoti* írónál eltorzítva találjuk ezt a nevet; így pl. Kubruquis Vilmos (1254) *jugur-nak* írja, a nestorianus térítők pedig *igur* mellett *jagur-nak* is.

Az európai tudományos világ régóta tisztában van azzal, hogy az ujugroknak már a keresztyén időszámítás első századaiban volt saját *írásuk*.¹⁾ A sínai írók a Kr. u. V. század közepére vonatkozólag említik legegelször az ujugrok írástudását s betűiket *hu-su*, azaz *hu*-írásnak nevezik.²⁾ Azonban a Dsuvejninél kivonatban található egyik ujugur krónika már Buku khán idejében, vagyis a *Kr. e. II. században*, beszél írásról és betűkről az ujugroknál. Továbbá maga Dsuvejni két helyen is mondja, hogy mikor 1252-ben atyjával együtt Mengü nagy khánnál járt, a későbbi Karakorum helyén, *Ordu-balik* városának romjai között — melyet még Buku khán alapított — saját szemével látott felíratos köveket.³⁾ Végre egy persa író Mohammed Káfur Khán (aki 1721. évben írt) szintén igen régi időbe, a mesés Oguz khán koráig viszi fel az ujugroknak írástudását.⁴⁾

De nem csupán különböző nemzetiségű (sinai, persa, ujugur) írók adatai tanúskodnak a törökség emez ágának igen régi írástudásáról, hanem ama *felíratok* is, melyek az Orkhon és Jenisei felső folyása vidékén — vagyis éppen az ujugrok őshazájában — egészen napjainkig fennmaradtak kövekre és sziklákra vésve *ujgur nyelven*, s melyeknek tartalma Thomsen Vilmos és Radloff Vilmos érdeméből ma már ismeretes előttünk.⁵⁾ Ennek az ó-ujgur írásnak legrégibb, máig létező emléke a Kr. e. 692. vagy 693. évből való az Ongin mellett s Tacsamnak, Bilge khán és Kül-Tegin apjának, síremlékén olvasható.⁶⁾

A sinai írók — mint alább látni fogjuk — egyetértőleg azt mondják, hogy az ujugrok, mint a tukiuk, vagyis az Altai hegység környékén lakó turkok is, ama nagy népnek utódai és maradékai, melyet ők *hüngnu* vagy *chunnu* néven ismernek; sőt magok a turkok is a hüngnuk fejedelmeitől származ-

¹⁾ L. erre nézve a köv. munkákat. Ábel *Rémusat*: Recherches sur les langues tartares. Paris, 1820. I. köt. 45. — *Peschel*: Völkerkunde 406, 1. — Friedrich *Mutter*: Allgemeine Ethnographie. Wien, 1879. 392. — *Vámbéry* Ármin: A török faj. Budapest, 1885. 388. lap.

²⁾ *Rémusat* id. m. 46. 284.

³⁾ *Tárikh-i-Dsihánkusa* 16. és 75.

⁴⁾ Arthur Lumley Davids: A grammar of the turkish language. London 1832. XVII. 1.

⁵⁾ *Thomsen*: Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de Henissei. Bulletin de l'Académie Royale des Sciences et des Lettres de Danemark. Copenhague, pour l'année 1893. nro 3. a 285—299. lapokon. — Az Orkhon-melléki három emlék felíratának fényképezett lenyomatát megtaláljuk eme munkában: Inscriptions de l'Orkhon. Recueillies par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Société Fiiimo-Ougrienne. Helsingfors 1892.

⁶⁾ L. Radloff id. m. 246—252.

tatták magokat.¹⁾ S ugyancsak a sinai annalisták arról is tanúskodnak, hogy a húngruk és tukiuk szintén ismertek írást, még pedig egyenesen azt a *hu-írást*, mely az ujugroknál volt használatban.²⁾ Hogy a sinai íróknak ez az állítása hiteles, bizonyítják egyrészt a bizáncziak tudósításai, másrészt az ujugur krónikák. A sinai annalisok ugyanis legelőször a VI. század közepére vonatkozólag említik, hogy a *tukiuk* a *hu-írást* használják,³⁾ s íme Menandernél és Theophylactusnál azt olvassuk, hogy DizabuL a turkok khágánja, 568 tájban »olyan a milyen jegyekkel, scytha betűkkel« írott levelet küldött Bizánczba a görög császárhoz. — A *húngnu* nevezet, mint tudjuk, a Kr. e. III. századtól kezdve a Kr. u. I. század végéig volt használatban a sinaiaknál, s a mint alább majd ki fog tűnni, ezzel a névvel éppen az ujugurokat jelölték a sinaiak, — s íme a Dsuejninél levő ujugur krónika már a Kr. e. II. században beszél az ujugurok írástudásáról.

Eme, különböző eredetű históriai adatokból tehát annyira biztosan megállapítható, hogy a török népcsalád azon ágának, mely *ujgur*, vagy *ugur*-nak nevezte magát, már a *II. században Kr. előtt volt saját írása* és így nem lehet csodálni, ha a sinai évkönyvek már gazdag ujugur irodalomról beszélnek a keresztyén időszámítás V. századában.

Az *ujgur irodalom* léteztéről ebben a korban tanúskodik több régi sinai író, továbbá Dsuejni és Resideddin s tanúskodnak végre ama históriai töredékek, melyek — a magyar őstörténet nagy hasznára — fenmaradtak Dsuejni, Resideddin, Abulgázi és egy sinai történetíró munkájában. Az V. század közepén nem csak a költészet virágzott az ujugroknál, hanem voltak

¹⁾ Radloff id. m. 173. — Ezt a népnevet Deguignes nyomán *hiongmi*, vagy *hiung-nu*-nak szokás írni, vagy inkább átírni latin betűkkel. Ámde tudnunk kell először azt, hogy, ha a sinai szóban két vocalis van egymás mellett, ezeknek egyike, főleg pedig az *i*, csak a fő-önhangzónak »erősbitésére« szolgál; pl. *kinő* így ejtetik ki: *küo*; másodszer azt, hogy az orrhang előtt nem állhat *o* vocalis, de *u* igen. (L. Endlicher: *Chinesische Grammatik*.) Ennélfogva ez a szó nem így hangoztatandó: *hiongnu*, vagy *hiungnu*, hanem így: *hungnu*, vagy *hünnu*. Ezzel egyezőleg Jakinth *Bicsurinszki* is (a ki sok évig lakott Pekingben s jól értette a sinai nyelvet és ismerte a régi sinai irodalmat) azt mondja, hogy Deguignes helytelenül írta át ezt a népnevet; mert ez *chunnu*-nak olvasandó (Denkwürdigkeiten über die Mongolien, Berlin 1832). Végre Schott Vilmosnak sinai szótára szerint ez a név így írva is előfordul a sinai annálisokban: *hiün*, vagyis *hun*.

²⁾ Eémusat id. m. 66, 68, 296. — Davids id. m. XI. és XIV. — *Journal asiatique* 1864. évf. III. 335.

³⁾ A »Pien-i-tien« ez. könyvből Stanislas Julién: *Journ. Asiat.* 1864. évf. III. 335.

már *történelmi följegyzéseik, krónikáik* is és a sínai történetírók emlékezése szerint az ujuguroknak Kia nevű fejedelmük volt az, a ki *az V. század második felében hivatalos historikust kezdett alkalmazni udvarában*, hogy az följegyezze az egyes évek eseményeit s a fejedelem tetteit.¹⁾ Az ujugur irodalom kifejlődésére, emelkedésére és gazdagodására természetesen nagy hatással kellett lennie a sínaiak irodalmának; s valóban arról is van tudomásunk, hogy az ujugurok már ebben a korban több rendbéli sínai könyvet lefordítottak a maguk nyelvére.²⁾ Ilyen, részint eredeti, részint fordított munkák tölthették meg azokat a *nyilvános könyvtárakat*, melyeket Van-jang-te sínai utazó látott az ujuguroknál a X. században.³⁾

Ezen előzmények után áttérhetünk immár ama történelmi emlékek megismertetésére, melyek két persa, egy török és egy sínai történetírónak munkáiban napjainkig fenmaradtak, mint a régi ujugur krónikák kivonatai. Ezek irányában éppen olyan hálára van kötelezve a tudományos világ, mint *Tabari* iránt, a ki meg a legrégebb persa történelmi irodalomnak egy részét őrizte meg számunkra.

Az egyik persa történetíró *Alaeddin Ata-Melik Dsuvejni*,⁴⁾ a ki 1257—1260 közt írta »Tárikh-i-Dsihánkusa« (a világhódító története) ez. munkáját, mely a mongolok történetét tárgyalja Dsingiz khántól kétöive az 1257. esztendeig s melyre a mongolok történetének későbbi írói, pl. Resideddin, Mirkhond, Khondemir, Vaszszaif, Háfiz Abru és Abulfarads, mint legnagyobb tekintélyre hivatkoznak. Ebbe a könyvébe, a hol az ujugurok meghódolásáról beszél, átvett egy részletet ezeknek történelmi följegyzéseiből, azt, a melyik az ujugur népnek legrégebb történetéről, ősi hazájáról, eredeti vallásáról és kiköltözéséről szól.

A második persa író *Hesideddin* (teljes nevén Fazlallah bin Abulkhajr Resid tabib el-hamadáni), Gázán, Oldsajtu és Abu-Száid vezíre,⁵⁾ a ki a XIV. század első tizedében írt egy

¹⁾ Rémusat id. m. I. 45, 284. — Müller Fr. Allgemeine Ethnogr. 392.

²⁾ Rémusat id. m. 45, 284.

³⁾ Ugyanott 285.

⁴⁾ Dsuvejni 1227 körül született Nisabur közelében, Khoraszán tartományában és 1283-ban halt meg. Apja Baha-eddin Mohammed el-Dsuvejni a díván elnöke volt (1. munkája 2a lev.). Munkája megvan a *bécsi* cs. és kir. udv. kvtárban N. F. 217. sz. alatt, negyedrétt 129 levél.

⁵⁾ Született 1247-ben Hamadánban (a régi Ekbatana), meghalt 1318-ban. Munkájának csak az első kötete van meg a *bécsi* cs. és kir. udv. könyvtárban Mixt. 326. sz. alatt. — Resid-eddin anyanyelvén, a *perszpi* kívül, alaposan értette a *török, mongol, arab, héber* s valószínűleg

»Dsámi-et-teváríkh« (Történetek gyűjteménye) cz. három kötetre terjedő nagy történelmi munkát, Gázán khán és ennek utóda, Mohammed Khudabende, vagyis Oldsajtu megbízásából. Ez a könyv — mint maga a szerző mondja az előszóban — a »világhódító Csingiz khánnak, elődeinek s fiainak és a tőle származó nemzedéknek története«, de bevezetésül előadja a török és mongol nép felosztását és legrégebb történetét is. Ha az előszót olvassuk, el kell bámulnunk azon az óriási apparátuson, melylyel a szerző megalkotta ezt a nagy munkát, felhasználva hozzá az állami levéltárat, a tárgyalt népek irodalmát, a szájhagyományt és a mongol birodalom területén lakó népek tudósainak szóbeli közléseit. »Mikor mai napság — mondja a szerző — a földnek lakott részei Csingiz khán nemzetségének uralma alatt vannak; mikor Khataj, Mácsin, Hind, Kasmír, Tibet népei közül való, továbbá *ujgur és más török*, nem különben arab és frenk tudósok és történetírók élnek ő felsége szolgálatában és *mindegyiküknek birtokában vannak saját nemzetük történetét tartalmazó könyvek*: én mindezen népeknek képzett tudósait tudakozódtam és kérdezősködtem *s régi könyveiknek tartalmát összegyűjtöttem* (3. levél) Midőn e szegény megbízott ennek a könyvnek megírásával: mindazt, *a mit mindegyik népnek könyveiben írva találtam*; a mi az egyes népek-nél szájhagyomány útján fenmaradt és a mit az egyes nemzetek tudósai és bölcsei saját történetükről előterjesztettek: mind ezt olyan módon, *legkisebb változtatás nélkül, vettem irótolamra*.« (3a. levél.) — A mi különösen a törökök őstörténetét és régi irodalmát illeti, *egy helyen azt írja, hogy a törököknek történeti följegyzései több részletben megvannak az állami levéltárban*; azok felől pedig, a mik nem voltak feltalálhatók ezekben a könyvekben, az *ujgurok, oguzok, kipcsakok és más törzsek tudósaitól* kérdezősködött (10. lev.). Továbbá a Bevezetésben, a hol a mongol és török törzsekről, ágakról és nemzetségekről kezd beszélni, azt mondja, hogy a törökség eloszlását és a törzseknek egymáshoz való viszonyát úgy foglalta Írásba, a mint a legtekintélyesebb emberek előadták, vagy pedig *a mint azoknak némely könyveiben írva találta* (10a. lev.). Mikor az *oguzok-ról* akar szólni, ezekkel a szavakkal kezdi: »amint *ezeknek történeti könyveiben* mondatik.« (14. 1.) Kevéssel alább meg ezt olvassuk nála: »Minthogy eme népeknek, melyeket említettem,

a *sínai* nyelvet is. A tudománynak több ágában kiváló munkás volt; igen sok könyvet írt, nagyon különböző tárgyúakat, úgy hogy munkái egy kis könyvtárat tennének ki, de ezeknek nagyobb része elveszett. Amédée *Jaubert* ezt mondja róla: C'est un historien véridique, consciencieux, exact«. (Journal Asiatique 1838. évf. 571—589).

(t. i. *ujgur, oguz és türkömén*) külön-külön vannak irásba foglalt történeteik s ezeknek létezése tudomásomra jutott, ezeket is fölveszem e tárikhnak függelékeképpen« (15a.). Végre a II. kötet tartalom-jegyzékében azt mondja, hogy az *oguzok, szeldsukok és turkománok* történetét *ezeknek könyvei* nyomán beszéli el.

Abulgázi Bahadur khán (Csingiz khánnak ivadéka a 14. generatióban, Khiva fejedelme 1644—1664) az 166³/₄ évben írta »Sedsre-i-türki« (Török családja) ez. munkáját,¹⁾ mely a mongolok és törökök történetét tárgyalja a legrégebb időktől fogva a szerző koráig. Az előszóban azt mondja, hogy könyvének kidolgozásához számszerint 18, részint persa, részint török nyelven írott régi tárikhot használt fel, de a szerzők közül csak Resideddint említi meg név szerint. O már nem beszél ugyan az ujugrok, oguzok stb. régi irodalmáról, de az ő könyvében is találunk egy kivonatot az ujugur annalisokból, melyet ha nem Resideddin munkájából, még pedig annak függelékéből írt ki, minden esetre a Resideddin forrásához hasonló szerkezetű példányból vett át.

A negyedik történeti kútfő, mely fentartotta az ujugur krónikáknak egy töredékét, *Csao-juan-phing* sínai történetírónak »Szu-hung-kian-lu« ez. munkája, mely a Sinában uralkodó mongol dynastia történetét tartalmazza. A szerző egyenesen megmondja, hogy Csingiz khán föllépte után az ujugrok meghódolását 1209-ben, nem különben a régibb történetükre és őshazájukra vonatkozó részletet magoknak az ujuguroknak könyveiből veszi át.

Ez a négy, különböző nemzetiségű és más-más korban élt történetíró nem egy ugyanazon ujugur krónikának azonos helyét tartotta fenn az utókor számára, hanem legalább is *három különböző szerkezetű krónikának* egy-egy szakaszát. Mert JJsuejini és a sínai író kivonatainak első része nagyjában egyezik ugyan, de emezének tartalma sokkal későbbi időre lejön, egészen Csingiz khán koráig, míg amannak eseményei már Buku khán utódával s az ujugrok egyik ágának legelső kiköltözésével elvégeződnek, — a mely körülmény nyilván mutatja, hogy a két, forrásul szolgált krónika különböző időből való. Megint egészen más az a krónika, melyet Resideddin és Abulgázi használtak; sőt talán helyesebben itt is két különböző krónikáról kellene beszélnünk. Mert ha azt nem tekintjük is, hogy az Abulgázinál található kivonat későbbi időre lenyúlik

¹⁾ C. M. *Fraehn*: Abulghasi Behadiir Chani Historia Mongolomra et Tatarorum. Auctoritate et munificentia comitis Nicolai de Romanzoff. Casani 1825.

mint Resideddiné, de azt mindenesetre számításba kell vennünk, hogy az ugyanazon időre vonatkozó események előadásában is van köztük eltérés, a mennyiben az egyik egy, a másik pedig más helyen részletezőbb. Úgy hogy Resideddin és Abulgázi vagy más időből származó és más szerkezetű krónikát írtak ki, vagy pedig azt a szöveget vette át Abulgázi, melyet Resid — mint az előszóban Ígérte — munkájának függelékeképpen vett föl.

Ezen ujjur krónikák szereztetésének idejét nincs módunkban meghatározni; de ha fontolóra vesszük, hogy az ujjuroknak — sínai írók tudósítása szerint — az V. században már voltak történeti följegyzéseik s hogy már ugyanezen időtől fogva voltak az ujjur fejedelmek udvarában hivatalos krónikások, a kik évről-évre följegyezték az eseményeket annálisokban: egészen természetes dolognak tarthatjuk, hogy akkor, midőn egy bizonyos évvel megkezdtek az események megörökítését, egyszersmind írásba foglalták azt is, a mit eddig az ideig őstörténetükről tudtak szájhagyomány, történeti énekek stb. útján; vagyis hogy a *legelső ujjur krónika* megírását bátran az *V. század közepére* tehetjük, mint legkésőbbi időre.

Itt következnek már most a nevezett négy Írónál található töredékek az ujjur krónikákból.

1. A Dsuvejni könyvében levő kivonat (15a 18. lev.).

»Az idi-kut eredetéről és az igurok országáról az ő tudomásuk szerint.

Minthogy ezeknek dolgai föl vannak jegyezve, *íme egy parányi azokból, a mik az ő könyveikben meg vannak írva.*

Az igurok úgy tudják, hogy az ő szülőföldjük eleinte az Arkun¹⁾ folyó partján volt, mely abból a hegyből ered, melyet Karakorumnak hívnak. A város, melyet a khán most építtetett, erről a hegyről van elnevezve. S három²⁾ folyó ered abból; mindegyik folyó mellett más nép lakott s az Arkunnál az igur nép tömegben. Midőn nagyon elszaporodtak, igen sok nemzetiség egy-egy fejedelmet választott a maga kebeléből s annak engedelmességet. így 500 esztendeig együtt laktak, addig az ideig, míg Buku khán a világra jött. Azt beszélnek, hogy ez a Buku khán az Efrasziáb, kit a történeti könyvek említenek . . .

¹⁾ Azaz Orkhon.

²⁾ A kéziratban ugyan 三 szi = *harmincz* olvasható, de csak tollhibából 三 azaz *három* helyett; mert a krónikában csakugyan három folyóról van szó, melyek a Karakorumból erednek, u. m. Orkhon, Tula és Szelenga.

A Karakorumból eredő folyók közül két folyó, melyeknek egyikét *Tugla*-nak ¹⁾ nevezik, a másikat pedig *Szelenga*-nak, egyesül egymással azon a helyen, melyet *Kumlandsu*-nak neveznek²⁾

Mindegyik gyermeknek nevet adtak. A legnagyobb gyermeknek *Szonhur-Tekin*, a másodiknak *Ku-Telein*,³⁾ a harmadiknak *Bukal-Tekin*⁴⁾ a negyediknek *Laor-Tekin*,⁵⁾ az ötödiknek *Bukur-Tekin*⁶⁾ nevet. Bukur-Tekint a legszebbnek, legerőteljesebbnek és legokosabbnak találták s ez minden nyelvet tudott és minden nép írását ismerte. Mindnyájan megegyeztek abban, hogy ezt teszik meg khánnak; tehát összegyűltek, lakomát rendeztek, ezt a kháni trónra ültették és ajándékokat nyújtottak neki. — Igen nagy környezete, igen sok szolgája, nagy hadserege volt és igen hatalmassá lőn. A felséges isten három hollót küldött neki, melyek minden nyelvet tudtak s ha valahol valami dolga akadt, a hollók elrepültek és értesítették őt a dolgokról.

Ezután némi idő múlva egy éjjel a házában aludt s az

¹⁾ A mai *Tula*, vagy *Tola* folyó. Figyelemre méltó, hogy ennek a folyónak neve az Orkhon-melléki ó-török feliratokon is: *Togla*.

²⁾ Itt következik tovább Buku khánnak és négy testvérének születése csodálatos módon. Ugyanis az említett két folyó közt volt két fa egymáshoz közel s a két fa közt egyszer egy hegy támadt, a melyre minden éjjel világosság szállt le az égből s a hegy napról napra növekedett. Az e tüneménytől meglepett ujgurok a hegy közelébe mentek s abból szép énekléshez hasonló hangokat hallottak. Egyszer a hegy kétfelé nyílt. Őt sátor volt benne s mindegyikben egy-egy kis gyermek, a sátorok pedig ezüst hálóval voltak körülveve. A nemzetségek főnökei a csoda látására siettek és szolgálatukra álltak a gyermekeknek. Mikor a gyermekek már tudtak járni, kijöttek a sátorból s apjuk és anyjuk után kérdezősködtek. Az ujgurok pedig ama fákat nevezték meg nekik ilyenkül. A gyermekek oda mentek a fákhöz s akkor az egyik fa megszólalván, azt jövendölte gyermekeinek, hogy ezek egykor dicsőségesek lesznek, életük hosszú s nevük örökké tartó lesz. Az egész nép úgy tekintette a gyermekeket mint egy király fiait és szolgált nekik.

³⁾ Az ujjur krónikának ezt, a Dsuejninél található részét *D'Ohsson* is lefordította és kiadta »Histoire des Mongols depuis Tehinguis-Khan« ez. munkájában (Paris, 1824). Ő természetesen Dsuejninnek más kéziratú példányát használta s *n&la*, & *Ku-Tekin* név helyett *Kutur-Tekin* olvasható.

⁴⁾ D'Ohssonnál: *Bukak-Tekin*.

⁵⁾ D'Ohssonnál: *Or-Tekin*.

⁶⁾ D'Ohssonnál: *Buku-Tekin*. — Ennek az ötödik gyermeknek a neve Dsuejninél háromféleképpen van írva: *Buku*, *Bukur* és *Buka*. A sinai író kivonatában: *Buka*. A *buka* szó a közép-ázsiai törökök (özbegek) nyelvében ezt jelenti: »athléta, bajvivő, bajnok«. Abulgázi is ismer egy *Buka* khánt az őskorból. A nála levő mongol-török traditio szerint ugyanis a törökök és mongolok ősapái *Mogul* és *Tatár* voltak. E Tatárnak fia és utóda volt aztán *Buka khán* (Abulgázi 8. 1.) Nagyon valószínű tehát, hogy ez a két *Buka khán* azonos személy.

ablakon egy leány alakja szállott be. Ebben a leányban bűvészi erő volt s ama hegyről jött, melyet *Aktag-nak* neveznek. A hajnal hasadásaig beszélgetés folyt köztük. Hét év, hat hónap és 22 napig minden éjjel eljött hozzá s beszélt vele. Reggelenként, mikor búcsút vett tőle, ezt mondta: »kelettől nyugotig minden a hatalmad alá fog kerülni, csak kezdj és folytass háborút!«

O tehát seregeket gyűjtött. Ezekből kiválasztott 300,000 embert és Szonkur-Tekint a *mogulok* és *kirkizek* felé küldte; továbbá Kutur-Tekint 100,000 férfival és teljes fegyverzettel *Tangut* határára küldte; ugyannyival Bukal-Tekint *Tibet* felé küldte; maga személyesen 300,000 emberrel *Kataj* országa ellen ment, a másik testvérét maga helyett otthon hagyta. Mindegyikük a mondott irányban ment s szerencsével tért vissza és annyi zsákmánnyal, hogy se szeri se száma. Mindenfelől igen sok embert hoztak az Arkun mellékére és *Ordu-balik* városát építették. Így az egész *keleti* táj a hatalma alá került.

Ezután Buka khán egy fehér ruhás és fehér turbános embert látott álmában, a ki egy követ adott neki, és ezt mondta: »ha ezt a követ meg tudod őrizni, a világnak mind a négy tájéka hatalmad zászlója alá kerül« . . .

Hadsereg gyűjtéséhez fogott és aztán megindult a *nyugoti* országok ellen. A mint Türkisztán határára érkezett, látott egy legelőben és vízben gazdag síkságot. Ő maga megállapodott itt és *Balaszakun* városát építette, melyet ma *Gu-halik*-nak neveznek. A seregeket pedig elküldte különböző irányban s azok 12 esztendő alatt minden országot meghódítottak Tudta, hogy azon túl már nincsen lakott és művelt föld; a kiküldöttek visszafordultak és eléje hozták ama tájék királyait, a kik ajándékokat nyújtottak neki. Buku khán mindegyiket rangjához illő tisztelettel és szívésséggel fogadta s mindnyáját visszabocsátotta a maga országába, meghatározott adót szabván reájok. Innen, midőn már egy versenytárs sem állott az útjában, visszatért régi székhelyére.

Az igurok ebben az időben értettek a bővüléshez s azokat, a kik ezt a mesterséget tudták, *kám*-oknak nevezték és ezek azt állították, hogy nekik hatalmuk van a szellemek fölött, a melyek tudatják őket mindenről. Több embertől kérdezősködtem, a kiktől hallottam, hogy a szellemek a sátor nyilasán át megjelennek előttük és beszélnek velük

Buku khán szerencsével és hatalomban élt egészen haláláig Utána egyik fia lőn utóda mint khán. Az emberek és nemzetségek, melyek az igurok népét alkották, a lovak

nyerítéséből, a vadállatok és kutyák hangjából, a szarvasmarhák bőgéséből, a juhok bégetéséből, a madarak csicsergéséből és kis gyermekeik sírásából ezt a hangot hallották: *göcs, göcs* (menj, menj! vagy: költözzetek!). Ennélfogva megindultak, de minden állomáson, a hol megszálltak, azonnal ez a hang jutott füleikbe: *göcs, göcs!* mindaddig, míg ama mezőre érkeztek, hol azután *Bisbalikot* építették; itt nem hallották többé ama hangot. Ezen a helyen megtelepedtek, öt várost építettek és *Bisbalig*-nak nevezték el, a mely idővel mindig nagyobbodott. Ezen idő után ezeknek némely gyermekei lőnek fejedelmekké s eme fejedelmeket *idi-kut*-nak nevezik.«

2. A Resideddinnél található kivonat (31. lev.).

»Az ujjur nép.

Mínt hogy ezeknek történetük és dolgaik egész részletesen elő vannak adva, történeteiknek és szokásaiknak elbeszélése úgy, a mint az ő könyveikben megírva és följegyezve található, e táriknak függelékét fogja tenni; s így ezen a helyen csak egy parányit veszek föl abból, a mit czélszerűnek látok.

Úgy mondják, hogy Ujjurisztán tartományában két igen nagy hegy van; az egyiknek a neve *Bokratu-Burluk*, a másiké *TJskunluk-Tengrim* s e két hegy között esik a *Karakómrá* hegy. A város, melyet a khán építtetett, e hegy nevérol neveztetik. Ama két hegytől oldalt van egy másik hegy, melyet *Kut-tak*-nak neveznek. Eme hegyek környékén folyik egyik helyen 10 folyó, másik helyen 9 folyó. A régi időkben itt volt az ujjur nemzetségek hazája, e folyók mellett, e hegyek közt és az ottani mezőkön. Azokat, a kik a 10 folyó mellett laktak, *on-ujgur-oknak* nevezték, a kik a 9 folyó mellett laktak, *tokuz-ujgur-oknak*. Ama 10 folyót pedig *on ogun-nak* hívták s a neveik ím itt vannak: Islek, Otenger, Bukiz, Uzkandir, Tular, Tardad, Adir, Ücs-tamin, Kumlandsu, Ütigen. A három első folyó mellett 9 nemzetség tartózkodott, a negyediknél öt nemzetség; azokat, kik a Kumlandsunál laktak — mely a kilencedik — *ong* népnek nevezték; azokat pedig, kik az Ütigen mellett laktak, *karnak ati köz-nek* nevezték. S ezeken a népeken kívül, kik eme folyók mellett telepedtek meg, még 122 nemzetség lakott azon a vidéken, de azoknak a nevei ismeretlenek. Évek és korszakok multak el, hogy az ujjur nemzetségeknek nem volt padisahjok, vagy bizonyos főnökük, hanem időnként mindegyik nemzetségből egy ember volt a saját törzsének emírije. Egyszer aztán az összes nemzetségek, a mindnyájokat érdeklő ügyek intézése tekintetéből, elhatározták, hogy

szükséges nekik egy padi sah, a ki mindnyájoknak parancsoljon és közmegegyezéssel megválasztottak egy *Mengü-taj* nevűt az lslek nemzetségből, a ki legbölcsebb volt népe között és *il-elterber* címet adtak neki. Továbbá egy másikat az Uzkandir nemzetségből és annak *kök irkin* címet adtak s mind a kettőt a , nép és község padisabjává tették. Ezeknek a családjai 100 esztendeig uralkodtak.«¹⁾

3. Az Abulgázinál levő kivonat (25—26. I.).

»Az ujjur népről.

Úgy mondják, hogy a mogulok földén két hegy van, melyek napkelettől nyugot felé húzódó rendkívül nagy hegyek. Az egyiknek a neve *Tolcratu-Buzluk*, a másiké pedig *Uszhunluk-Tikrá*.²⁾ E két hegy között, a mogulok országának napnyugoti részén, még egy másik hegy is van, melyet *Kut-tag-nak* neveznek. Az említett hegyek közt egyik helyen 10 folyóvíz folyik, a másik helyen 9 folyó folyik s mindegyik nagy víz. Hajdan az ujjurok népe ama folyók között lakott vala. A 10 folyó mellékén lakókat *on-ujgur*-oknak nevezték, a 9 folyónál lakókat *tokuz-ujgurok*-nak hívták volt. Sok városuk, helységük és szántóföldjük volt. A nép 120 nemzetségből állt. Senkit sem választottak fejedelmökké, a kinek szavára hallgattak volna, ezen okból veszni indultak. Egyszer azonban mindnyájan összegyűlvén tanácskoztak és így beszéltek: »mi két ágra vált nép vagyunk; mindegyikünk válaszson egy embert fejedelmmé s a ki ennek nem engedelmeskedik, ez attól vegye el vagyonát és fejét vétesse.« így beszéltek s egyszersmind az *on-ujgurok* a magok nemzetségből egy *Mengü-tati*³⁾ nevű embert fejedelmmé választottak és *ilitter* címet adtak neki; a tokuz-ujgurok is a maguk nemzetségből egy embert fejedelmökké választottak és *köl-irhin* címmel ruházták fel. Ennek a ket-

¹⁾ A szerző nem folytatja tovább a kivonatozást, hanem ismét (már most harmadízben) azt mondja, hogy a későbbi történetüket a Függelékben, az ujjurokról szóló fejezetben beszéli el azoknak történeti följegyzései nyomán, valamint azt is, hogy az ujjurok későbbben a fejedelműket *jidi-kut*-nak, vagyis »a hatalom (v. szerencse) urá«-nak nevezték. — Nagy kár, hogy Resideddin könyvének csak az I. kötete van meg a bécsi cs. és kir. udv. könyvtárban, ellenben a másik két kötet hol léteéről nincs tudomásom, pedig — úgy látszik — a Függelék még becsesebb, mint magának a szerzőnek szövege; mert abban közli az ujjurok, oguzok, turkománok és szeldsukok történelmi följegyzéseit.

²⁾ Desmaisons báró kiadásában (Szent-Pétervár, 1874. 39. 1.): *Uszhunluk-Tikrim*.

³⁾ Abulgázinak *Ufűban* levő kézirati példányában és Desmaisons kiadásában: *Mengűtaj*, — mint Resideddinnél is.

tőnek gyermekei 100 évig viselték a fejedelemséget, azután az ujugurok megint egy nemzetté lőnek Sok évig így nevezték a fejedelmeket, azután pedig *idi-kut*-nak hívták azt, a ki fejedelmük volt

Közel három ezer (száz) esztendeig laktak ebben az említett hazában, annak utána pusztulni kezdtek, más nép zsákmányává és rabszolgává lettek. Egy részük megmaradt a hazájában, másik részük pedig az *Irtis* vizének partjára költözött. Azután ismét három részre váltak; az egyik csoport Bis-balik városához menvén, szántás-vetéssel, földműveléssel foglalkozott; a másik csoport ménest és juhnyáját örözve Bis-balik vidékén nomád életet folytatott; s ismét egy másik csoport semmi lábas jószágot nem tartva az *Irtis* mellékén¹⁾ halat fogott, hódot, czobolyt, menyétet és evetet vadászott s azoknak húsával táplálkozott és bőrével ruházkodott. Élő jószágot és selyemből, meg gyapotból való kelmét egész életükben nem láttak. Ha az apák (vagy anyák) meg akarták átkozni leányaiikat, ezt mondták: »légy olyan férfi felesége, a kinek ménese és juhnyája van, húst egyél és kumiszt igyál s így láss rősz napokat!«

4. A sinai írónál fennmaradt kivonat tartalma.²⁾

Az ujugurok ősi hazájában van a *Khorin*³⁾ hegy s itt két folyó ered, az egyiknek neve *Tukhula*, a másiké *Szelingga*.⁴⁾

¹⁾ Az eredetiben: *Irdising toganida*, vagy *Irtis toganida*. Hogy mi ez a *togan* szó, nem tudom s mások sem tudták. Klaproth (Sprache und Schrift der Uiguren) így fordította ezt a kifejezést: *untén* am Irtisch; Desmaisons pedig: *du haut* Irtiche; végre Vámbéry így: az *Irtis forrásvidékén* (A török faj 385). A *togan* vagy *tugan* jelentése: »sólóyom«, egy másik *togan*, vagy *toggan* szóé pedig: »ikertestvér, ikrek«, — de egyik jelentés sem illik ide, nyilvánvaló tehát, hogy tollhibával van dolgunk. S valóban Abulgázinak az *Ufóban* levő példányában *toganida* helyett *togajinda* olvasható. Ez a *togaj* szó a közép-ázsiai török nyelvben: »erdő, liget, erdős hegy, erdőség, pusztaság, vadon« (Sejkh Szulejmán szótára), vagy: »folyó kanyarodása* (Pavet de Courteille), der gekrümmte Lauf eines Flusses (Zenker szót.). A kirgizben: *togaj*— erdő. A szibéri tatároknál: *tugaj* = [^]*WIQse*, prairie (Zenker). Végre a kazáni tatároknál: *tugaj*— »a víz mélyebb része, göbe« (Bálint Gábor szót.). Nem tudni, hogy itt az író melyik jelentésében értette a *togaj* vagy *tugaj* szót, úgy hogy az *Irtis togaji* jelentése lehet: a) *Irtis* kanyarulata; b) *Irtis* erdeje, az *Irtis*-melléki erdőség, vagy pusztaság, vadon; c) az *Irtis*-melléki mezőség; d) az *Irtis* mély vize. Enie bizonytalanság miatt tehát az *Irtis togajinda* kifejezést így fordítottam: »az *Irtis mellékén*«, a mely mindenféleképpen igaz lehet.

²⁾ Francia fordítása *Klaprothnál*: Mémoires relatifs a l'Asie, II. k. 332—335, és ugyanő: Journal Asiatique 1824. évf. V. k. 268—271. 1.

³⁾ Azaz *Kara-korum*.

⁴⁾ T. i. a *Tugla*, vagy *Tula*, *Tol* a és *Szelenga*.

Ezen a helyen egy éjjel világosság szállt le az égből egy fára, mely ama két folyó közt állott s az emberek azt vették észre, hogy a fa domborúvá lőn, mint a terhes asszony hasa. Valóban 9 hónap és 10 nap múlva 5 fiúgyermeket szült a fa. A legifjabbik *Buha* khán nevet kapott. Ez meghódította a szomszéd népeket és fejedelmükké lőn. Ennek egyik utóda volt, a harminczadik emberöltőben, *Julun-Tegin*, a ki igen hatalmas fejedelem vala és sokszor viselt háborút a Thang dynastia ¹⁾ ellen. A fia, *Gali-Tegin*, egy *Kin-lian* nevű sinai herczegnőt vett nőül. Volt még az újguruk földén egy *Tengri-ju-takh* nevű hegy s ettől délre egy másik, a *Kuli-takh*. A sinaiak egyszer azt kívánták Julun-Tegintől, hogy távolítsa el ezt az utóbbi hegyet. Ez csakugyan elhordatta a Kuli-takhot; azonban ekkor az országban élő madarak és állatok rémséges hangokat hallattak szüntelenül, előre hirdetve a népek bekövetkezendő pusztulását. Julun-Tegin halála után mindenféle baj és belső zavar -annyira gyötörte a népet, hogy ez néhány generatio múlva kiköltözött az őshazából. Ho-tseu ²⁾ szomszédságában telepedtek meg, főszállásuk *Bisbalik* volt. E fejedelmi család 970 évnél tovább uralkodott Barcsu-Arte-Teginig, a ki aztán meghódolt a mongoloknak.³⁾

Íme ezek ama legrégebb keletű s egyszersmind a legősibb korba visszanyúló történeti emlékek, a melyek legelőször adnak hírt egy *on-ujgur*, vagy *on-ugur* népről⁴⁾ az Orkhon, Tula és Szelenga folyók mellékén, tehát — mondhatni — óriási távolságban a Volga-Urai közétől, a hol a nyugati írók először említenek egy, szintén *onogur* vagy *unugur* nevű népet. Majd mindjárt meglátjuk, hogy hogyan és mely úton jött ez a nép keleti Ázsiából a Volga alsó folyása mellé.

Az *oguzoknak történeti följegyzései* — melyekre Resi-

¹⁾ Ez a dynastia Kr. u. 618—907. uralkodott Sinában.

²⁾ Ez a Ho-tseu 100 *li* (mértföld) távolságnyra volt Turfantól nyugot felé.

³⁾ Abulgázi szerint Csingiz khán idejében *Bauresik-tigen* volt az újuruk *idikut*-ja, a ki adófizetője lőn a khánnak (26. l.).

⁴⁾ Ez a név bátran olvasható *un-ugur*-nak is. Mert az összetétel előrészt alkotó *on* nem egyéb, mint a *tíz*et jelentő számnév, ez pedig a kazáni-tatórok nyelvében (kik a Volga-melléki bolgárok ivadékai) *un*-nak hangzik, a jakutok nyelvében pedig diphtongussal *uon*-nak. Láttuk már fentebb, hogy a bolgárok a hunnoknak egyik töredéke; a *hunnok* pedig — mint alább majd kiténik — voltaképpen ennek az *on-ujgur*, vagy *on-ugur* népnek egyik ága voltak; s mivel a hunnok közül való bolgároknak mai utódai éppen *un*-nak ejtik a köz-török *on* (=tíz) számnévet, ennélfogva az *on-ujgur*, illetve *on-ugur* nevet több joggal olvashatjuk *un-ugur*-nak.

deddin oly sokszor hivatkozik s az alább mondandókra nézve is idéz — még régibb korba vezetnek vissza bennünket, egészen a törökség és mongolság különválásáig.

Eme krónikák szerint az őskorban Ázsiának imént emlegetett vidékén egy egységes nagy nemzet lakott *Kara Khán* nevű fejedelem alatt, a ki háborúba elegyedett fiával, *Oguz* khánnal. Oguz khán a népnek azt a részét, mely az ő pártján volt, *ujgur-nak* nevezte el, a másik rész pedig, melyet legyőzött, kelet felé költözködött és ebből lettek a *mongolok*. Az Oguz khán fiaitól és unokáitól származott nép volt aztán az, mely *oguz* néven szerepelt s későbbben ezekből váltak ki a *fürjemének*, a kik t. i. a Jaxartes és Oxus közé költözködtek. Az ujugrok idővel mindinkább szaporodtak, több ágra szakadtak és külön neveket vettek föl, mint: *hangli*, *kipcsak*, *karlik*, *kalads* és *agacs-eri*, úgy hogy az eredeti ujugur nevet azontúl csak az a rész tartotta meg, a melyik az őshazában maradt.¹⁾

E felfogás szerint az *ujgur* az eredeti és tulajdonképpen való *török* nép, szemben a *mongolsággal*; s az *oguz* mintegy fiatalabb testvére. A régi krónikának emez előadásából annyit legalább történeti valóságnak vehetünk, hogy ez a kettő, az *ujgur* és *oguz*, a törökségnek legrégebbi törzsei, melyek idő folytán mind több és több ágra váltak s különböző irányban költöztek ki.

De térjünk vissza az ujugur krónikák töredékeihez, melyeknek ide vonatkozó tartalmát már ismerjük.

Az ujugur krónikák hitelességét bizonyítják olyan körülmények, melyek rajtok kívül állanak s egészen függetlenek tőlük.

1. Dsuvejni személyesen járt az ujugurok földén 1252-ben és — mint könyvének két helyén²⁾ is mondja — ezen alkalommal az Orkhon mellett még látta egy városnak és palotának romjait, melyekről mindenki úgy tudta, hogy ott hajdan *Ordubalih* nevű város volt. S íme az egyik ujugur krónika ismeri és emlegeti ezt a várost.

2. Kül-Teginnek a 732. évből való síremléke (a Tzaidam-tó és Köksün-Orkhon folyó között, Kara-Balgaszuntól északkeletre) szintén ismeri *Ordubalih* városát az Orkhon mellett s azt mondja róla a felirat, hogy Kr. u. 731. évben elfoglalták az oguzok s Kül-Tegin éppen itt, ebben a csatában esett el.³⁾

¹⁾ Eesideddin munkája 12 — 14. és 31. levél.

²⁾ Munkája 16. 75. levelein.

³⁾ Badloff: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, 27, 29.

3. A Residnél levő ujjur krónika szerint az ujjurok fejedelmeinek czíme a legrégebb időben *il elteber* volt. — Kül-Tegin és Bilge khán síremlékén is többször előfordul ez az *elteber* szó, mint ujjur főnök czíme.¹⁾ Radloff magyarázata szerint: *elteber* = eine Würde.²⁾

4. Az ujjur krónikának a sinai írónál található kivonata említ egy *Gali-Tegin* nevű fejedelmet, Julun-Tegin fiát, a ki Buka khán után a 30-dik emberöltőben élt, a Thang dynastia uralkodása idején. A Thang dynastia tudvalevőleg Kr. u. 618—907 közt uralkodott Sinában; a harminczadik generatio pedig Buka khán korától (a ki Kr. előtt 200 körüi élt), 30 évet számítva egy-egy emberöltőre: éppen a Kr. u. 700-as évek elejére esik. — Az Orkhon közelében még ma is látható az a kőoszlop, melyet a rajta levő ujjur és sinai nyelvű felirat szerint Kr. u. 732-ben állítottak egy *Kül-Tegin* nevű török fejedelem emlékére. Ki nem látja, hogy ez a VIII. század első felében (731-ben) meghalt *Kül-Tegin* fejedelem azonos a szintén a VIII. század elején élt *Gali-Tegin* nevű fejedelemmel s hogy ilyenformán az ujjur krónika hitelességét kőbe vésett s még ma is létező emlék őrzi és hirdeti?

5. Az egyik ujjur krónikában azt olvassuk, hogy *Gali-Tegin* fejedelem egy, Kin-lian nevű, sinai herczegnőt vett el. S ime Kül-Tegin sírkövén nemcsak az látjuk följegyezve, hogy ezt a sinai császár állíttatta fel 732-ben, hanem a rajta levő, sinai nyelvű felirattól erről a rokonsági viszonyról is értesülünk, a mi — Radloff fordítása szerint — következőleg hangzik: »erhielt er (t. i. Kül-Tegin) den hohen Titel eines Tu-ki, um unserer Dynastie Tang sich zu nähern (d. h. in Verwandtschaft zu treten). Deshalb preise ich das Lob deiner wahren Verdienste.... Ewig werde ich mein Mitgefühl aussprechen, (denn) der Kummer ist in meinem Herzen. Dazu (war) der Tegin der jüngere Bruder des Kagan und der Kagan ist gleichsam mein Sohn. Da die Verwandtschaftsgesetze (zwischen) Vater und Sohn in Anhänglichkeit und Ehrfurcht bestehen Allé beidé sehe ich als meine Söhne an (und darum bin ich) zweifach stark von tiefem Kummer ergriffen. . . . Dein Wandel hat (den Weg) des Gehorsams betreten, du wolltest dich verbinden mit der Dynastie Tang.«³⁾

6. Kül-Tegin és Bilge khán síremlékén öt helyen fordul elő egy tulajdonnév, négyszer *Jolug-Tegin-nek*, egyszer pedig *Jollug-Teginnek* írva s két helyen ez a szó áll előtte: *atiszi*,

¹⁾ Ugyanott 25, 395 és 455. l.

²⁾ Ugyanott 94. lap.

³⁾ Kadloff id. m. 168.

melyről maga Radloff is megjegyzi, hogy a többi török dialektusokban ismeretlen és csak hozzávetőlegesen értelmezi a »der Neffe, jüngere Verwandte« kifejezéssel,¹⁾ úgy hogy e szerint Jolug-Tegin unokaöccse volna Kül-Teginnek. Azonban a két felirat szövegének javított fordításában már kérdőjelet tesz az *atiszi* értelmezésére szolgáló »Neffe« szó után.²⁾ Nagyon valószínű, hogy ez a *Jolug-Tegin* voltaképpen azonos személy azzal a *Julun-Teginnel* a kit az egyik ujjur krónika *Gáli Tegin* apjának mond; még pedig annál inkább, mert az az alhangú *g* betű, mely a *Jólug* névben előfordul, éppen Radloff szerint, az *n* és *ng* hangokat is jelöli a szavak végén; minélfogva a *Jólug* név akár *Jolun*, vagy *Julun*-nak is olvasható. Az *ati* pedig (mert a *szi* a 3. személyű birtokosnak ragja) aligha nem így olvasandó: *ata*, melynek jelentése »atya, apa«.

7. Zemarchus (kit Justinus császár 568-ban a turkok nagy fejedelméhez, Dizabulhoz. küldött követségben), illetőleg Menander azt írja, hogy a turkok khaganja az *Eh-tag* nevű hegynél székelt s ezt a nevet »arany hegy«-gyel (*oqoo /qvoovv*) fordítja görög nyelvre. Sokat vitakoztak már ezen a néven s az eredmény annyi, hogy helyesen *Ah-tag* olvasandó,³⁾ a mely legalább ezt jelenti: »fehér hegy«, míg az *Eh-tag* név érthetetlen. — Az egyik ujjur krónika az egyetlen forrás, melyben eddigelé előkerült az *Ah-tag* (ib' .sí) hegy neve, mely hegyben a régi ujjurok hiedelme szerint tündérek, vagy bűvös-bájos leányok laktak.

8. Az összes sinai írók — az ujjur krónikákkal egyezően — azt állítják, hogy az ujjurok (a sinaiaknál: *ujjuel* vagy *ujjuöl*) eredeti hazája a Tula és Szelenga folyók mellékén s khánjaik székhelye ott volt, a hova később a mongolok Karakoromot építették.⁴⁾

9. A Dsuejjinél levő krónika arról beszél két helyen is, hogy az ujjurok már a Kr. e. II. században, Buka khán korában, ismerték az írást. Ezzel egyezőleg a sinai annálisták is tanúskodnak a mellett, hogy az általuk *hungnu* néven ismert népnek volt saját írása, még pedig ugyanaz a *hu-írás*, melyet (szerintük) az V. századbeli ujjurok használtak.

¹⁾ Ugyanott 89. 1.

²⁾ Alttürkische Inschriften 448. lap.

³⁾ L. Vámbéry: A török faj 17. és gróf Kuun Géza: Relatio stb. I. köt. 19, 153, 244.

⁴⁾ Journal Asiatique 1824. évf. 321 — 323. és Klaproth: Mémoires volatifs a l'Asie. Paris 1826, II. köt. 321, 332.

10. Végre Rubruquis Vilmos még 1254-ben is a Karakorum^ vidékén találta az ujugurok (nála: *jugur*) egy részét.¹⁾

Úgy gondolom, ennyi és ilyen természetű argumentumból eléggé kitűnik, hogy az ujugur annálisok keletkezése hiteles, sőt egyik-másik adataik is megbízhatók.

A Dsuvejni könyvében található ujugur krónika *Buka* vagy *Buku* khánt igen nagy és hatalmas fejedelemnek tünteti fel, mint a kinek óriási hadserege van s a ki uralkodása első felében meghódította *egész keletet*, ú. m. a mongolok²⁾ és kirgizek⁸⁾ országát, Tangutot,⁴⁾ Tibetet és Sínát; később *nyugot* ellen indult s a meddig emberlakta föld volt, mindent meghódított és a nyugoti tartományok fejedelmeit adófizetőivé tette.

Ha az ujugur krónikának ezt az előadását az eddigi világtörténelmi tudás szempontjából tekintjük, *ez a kép semmi mással nem azonosítható, mint azzal a képpel, melyet a sinai történetírók az általuk Jiungnunak nevezett nép legnagyobb fejedelméről festenek*, a kit ők *Maotu* vagy *Mode* illetőleg *Modo* néven⁵⁾ emlegetnek s a ki Kr. előtt 209—174 között uralkodott. Ezt a sinai annálisok a leghatalmasabb fejedelemnek mondják abban az időben belső Ázsiában, kinek hadserege 300,000 emberből állott. Legelőször ez is a keleti tatárokat hódította meg, majd a nyugati és déli szomszéd népeket; később pedig a hiungnuktól észak felé s a sinai birodalomtól nyugatra fekvő, összes országokat, sőt Sína ellen is diadalmasan harczolt. Összesen 26 királyságot tett alattvalójává, úgy hogy óriási birodalma Koreától Kipcsakig és a Kaspi tengerig, északra pedig Közép-Szibériáig terjedett.⁶⁾ Látni

¹⁾ Journal Asiatique 1824. évf. V. 196.

²⁾ Az ujuguroktól kelet felé laktak (Besideddin 13. és 33.).

³⁾ Az ujuguroktól északra és északnyugatra.

⁴⁾ Az ujuguroktól dél, pontosabban délnyugot felé, az ujugur föld és Tibet között.

⁵⁾ Ez a név a sinai nyelvben két jeggyei van írva, melyek közül az első jegy — a legjobb sinai szótárak szerint — így hangoztatandó: *mao*, a második pedig: *tu* (L. erre nézve Journal Asiatique 1830. évf. VI. 5—10.), Neumann Károly szerint (Die Völker des südlichen Kusslands. Leipzig 1847. 32.) pedig helyesen *mode*. Végre az a sinai tudósokból álló bizottság, melyet a múlt század közepén Khian-lung császár a régi sinai kútfőkben levő tulajdonnevek helyes átírása és értelmezése végett nevezett ki, e hiungnu fejedelem nevét így kívánja hangoztatni: *Modo*. (L. Journ. Asiat. id. h.) Szokás ezt a nevet *Maotum* és iliefé-nek is írni, de, mint látjuk, helytelenül. Ez a név bizonyára azonos azzal a, mongoloknál és törököknél használatban volt *Mohi*, vagy *Mutu* névvel, melyet — mint Bábertől tudjuk — Csagatajnak egyik fia is viselt.

⁶⁾ Deguignes: Histoire générale des Huns. Paris 1756. II. köt. 22—36. Továbbá Jüliller Er.: Allgemeine Ethnographie, 391.

való, hogy nemcsak a *hungnu birodalom terjedelme* egészen azonos a krónikabeli *ujgur birodalom területével*, hanem Maotu illetőleg Modo *hódításainak idő- és sorrendje* is tökéletesen összevág Buka khán terjeszkedésének sorrendjével; mihez még hozzá kell vennünk azt a körülményt is, hogy valamint a sinai kútfők szerint voltaképpen Maotu, vagy Modo alapította meg a hungnuk nagy birodalmát, éppen úgy az ujugur krónikák szerint Buka khán volt az ujugurok hatalmának megalapítója. Ebből az következik, hogy az a hatalmas nép, mely a sinai birodalomtól észak felé lakott s melyet a sínaiak a III. századtól fogva Kr. e. *hüngnu*, vagy *hufinu*-nak, vagy mások olvasása szerint *hunnu*-nak neveztek, nem más, mint az *ujgur török nép* s hogy *Maotu*, vagy *Modo* azonos személy *Buka*, vagy *Buku* khánnal.

Ennek a két népnek azonosságát ékesszólóan hirdeti a történelem, több rendbéli tanúskodásával.

1. Tény az, hogy minden, eddig ismert *török nép* arról a földről eredt, a hova a sinaiak az általuk *hüngnu*, vagy *hunnu-n&k* nevezett nép lakhelyét teszik.¹⁾

2. Historiailag bizonyos, hogy a sínai császárok a nagy kőfalat a birodalom északi határán a *hungnuk* beütéseinek feltartóztatása céljából építették a Kr. e. III. században. Ámde Resideddin, illetve az ő régi török forrásai (t. i. az ujugurok és oguzok krónikái) úgy tudják, hogy a sínaiak ezt a falat a Khatajjal, vagyis a sínai birodalom északi részével, szomszédos *törökök és mongolok* ellen építették.³⁾

3. A *hungnu*, vagy *hunnu* birodalom bukása után a Kr. u. I. század végén, nem találkozunk többé ezzel a névvel a sínai annálisokban, hanem helyette a *kuszu*, *kaocse*, *kaocsang*, *hujhu* és *tukiü* nevekkal a mongolok föllépéséig, a mikor aztán az *ujguöl*, vagy *ujguel* név (= ujugur) jön szokásba. Valamennyi sínai író, a ki csak beszél ezekről a népekről, határozottan állítja, hogy mindezek a felbomlott *hüngnu* birodalom népeinek maradványai és utódai, s idő folytán az egyik" elnevezést a másik váltotta fel: a *kuszu*t a *kaocse* és *kaocsang*, ezeket a *hujhu*, ezt ismét az *ujguöl*.³⁾ Az Altai-hegység vidékén lakó *tukiukról* még senki sem vonta kétségbe,

¹⁾ Rémusat id. műve I. 327. — Ezzel egyezőleg Arthur Lumley Davids is úgy nyilatkozik, hogy a legrégebb *török* eredetű nép, melyről tudomásunk van, az, melyet a sínaiak *hüngnu*-nak (olvasd: *hüümu*) neveztek. (A Grammar of the turkish Language. London, 1832. IX. 1.)

²⁾ L. Eesideddin munkája 47a. levelén.

³⁾ L. Eémusat id. m. I. 8, 326, 327. — *Journal Asiatique* 1824. évf. 188, 323, 324; továbbá 1864. évf. III. 326. — Klaproth: Asia polyglotta 212, Davids: A grammar of the turkish language XII, XIII. 1.

hogy törökök voltak s a bizáncziak is *turbóknak* ismerték őket; a többi elnevezéssel is mindjárt tisztába jövünk.

4. A sínai történetírók azt mondják, hogy a mongolok föllépése óta *ujguel*, vagy *ujguöl-nek* (= ujugur) nevezett népet azelőtt *hujhu-Tiak*, még régebben *kaocsang* és *kaocse-nak* hívták; hogy mindezek az Orkhon, Tula és Szelenga folyók mellékéről költöztek ki és fejedelmük székhelye ott volt, hova a mongolok későbbben Karakoromot építették; s végre hogy a *kuszu* nép csak egyik tribusa a *kaocsang* nevének.¹⁾ Sőt azt is mondják a sínai írók, hogy a *hujhu* nép, mely a Kr. u. VIII. század derekán megdöntötte a tukiuk birodalmát, *küencz törzsből* állott,²⁾ miben első pillanatra ráismerhetünk az ujugur krónikákban szereplő *tokuz ujugurokra*, melynek jelentése »küencz ujugur.«

5. A sínai írók azt állítják, hogy az *ujkhur* nép, mely a felső Szelenga mellékén lakott s régebben *kaocse-nak*, azután pedig *hujhu-nak* nevezetett, ugyanazt a *nyelvet* beszélte, melyet a régebbi *hungnu* nép.³⁾

6. Ugyancsak a sínai írók azt mondják, hogy maguk a *tukiuk* (turkok) is a *hungnu* fejedelmektől származtatták magokat.⁴⁾

7. Végre a Dsuejninél és a sínai írónál található ujugur krónikákban azt olvassuk, hogy Buka khán egy *fának* a gyermeke, egy fától született csodálatos módon. A sínai írók pedig a hiungnuk legnagyobb fejedelmét *Maotu*, vagy *Mode*, vagy *Modo-nak* nevezik. Minden valószínűség a mellett szól, hogy ez a név Buka khánnak említett mesés származásával függ össze, vagy helyesebben mondva: ezzel a névvel függ össze származásának mesés magyarázata; mert a mongol nyelvben *modo*, a mandsuban *mao*, *moo*, a sínaiban *mu* szavak *fát* jelentenek. Hogy pedig ilyenféle hangzású személynév csakugyan használatos volt mongoloknál és törököknél, bizonyítja az, hogy Csingiz khánnak egyik unokája, Csagataj fia, *Mutu*, vagy *Motu* nevet viselt, mint ezt Babértól tudjuk.⁵⁾

Miután már kézzel fogható, hogy azon események, melyeket a sínai annálisták régebben a *hungnu*, későbbben a *kuszu*, *kaocsang*, *hujhu* és *ujguöl* népről jegyeztek föl, voltaképpen azonosak ama dolgokkal, miket az ujugur krónikák nemzetük-

¹⁾ Journal Asiatique 1824. évf. 321, 323, 324, 259. — Klaproth: Asia polyglotta 212, 213. — Davids id. m. XII. lap.

²⁾ Asia polyglotta 215. 1.

³⁾ Inscriptions de l'Orkhon. *Hehingtors* 1890. XXII. lap.

⁴⁾ Radloff: Die alttürkischen Inschriften, 173.

⁵⁾ Pavet De Courteille: Mémoires de Babér. Paris 1871. I. k, 19.1.

nek legrégebb történetéről mondanak el: nézzük, hogy mit tudnak az utóbbiak az ujjur nép kiköltözéséről.

A Dsuvejininél és a sínai írónál levő ujjur krónikák szerint az ujjur nép őshazája az Orkhon, Tula és Szelenga folyók mellékén, Buka khán székhelye a Karakorum hegy alján, az Orkhon partján volt. Buka khán — mint az imént láttuk — azonos a sínai annálisok Maotu, Mode, vagy Modo nevű fejedelmével, a ki Kr. e. 209 — 174. években uralkodott. A krónika azt mondja, hogy az ujjurok ennek a fia és utóda alatt kiköltöztek arra a földre, hol aztán Bisbalik városát építették. Maotu utóda, Kr. e. 174—158. a sínai írók szerint *Lao-khán* volt,¹⁾ a ki bizonyára azonos személy az ujjur krónika *Laor-Tekinjével*²⁾; annál inkább is, mert azt olvaszuk róla, hogy míg Buka khán a többi testvéreit hódításokra küldte s ő maga is háborúba ment, addig éppen ezt a testvérét, Laor-Tekint, a székhelyén hagyta, mint helytartóját.

Tehát az ujjuroknak ez az első s minden esetre részleges kiköltözése (mert a többi krónikák többszörös kiköltözésről beszélnek) a Kr. e. II század közepe táján történt Bisbalikhoz. S ebben a pontban megint összehalálkoznak az ujjur krónikák a sínai annálisokkal, a mennyiben ez utóbbiak azt állítják, hogy *Bisbalik* — melyet ők *Pe-thing-nek* neveznek (a mai *Urumtszi*) — eredetileg, még pedig a Han dynastiából való első császárok korában, a *kiuszu* vagy *kuszu* nép, azaz a »túlsó ujjurok« fejedelmének székhelye volt.³⁾ A Han dynastia Kr. e. 197. évben kezdett uralkodni (Kr. után 220-ig); a *kiuszu*, vagy *kuszu* névről pedig láttuk föntebb, hogy az ujjuroknak, illetve az ujjur egyik ágának neve volt a sínaiaknál.

Buka khán, illetőleg Maotu, Modo a sínai évkönyvek szerint Kr. e. 209. évben kezdett uralkodni; az ujjur krónikában pedig azt olvassuk, hogy az ujjurok Buka khán kora előtt 500 esztendeig egyes nemzetségek főnökei alatt éltek, azelőtt pedig — mikor még kevesebb számmal voltak — semmiféle főnököket nem ismertek. Ezen időszámítás szerint az ujjurok történelmi följegyzéseinek emlékezése hátrább visszanyúlik a Kr. e VIII. századnál, körülbelül 1000 évre a keresztényen időszámítás előtt!

A sínai írónál levő krónika szerint a Thang dynastiá-

¹⁾ Deguignes id. m. II. 36 — 48.

²⁾ Tudvalevő, hogy a sínai nyelv az idegen szavak végén levő *r* hangot vagy elejti, vagy *l*-lé változtatja. Emerre az esetre példa: ujjur—*uj-gu-el*, vagy *uj-gu-öl*.

³⁾ Klaproth: Mémoires relatifs a l'Asie II. köt. 360. lap.

val egy időben uralkodott Julun-Tegin, a Gali-Tegin apja, még pedig a VII. század végén, vagy a VIII. sz. elején. Ez után néhány generatio múlva kiköltöztek az ujugrok Bisbalig vidékére. Ez a kiköltözés bizonyára azonos avval, melyet a sinai annálisok említenek a *kilencz törzsből* álló *hujhu* népről a VIII. század közepén s a mely ekkor megdöntötte az Altaiban lakó tukiuk (turkok) birodalmát.¹⁾

A Resideddinnél és Abulgázinál levő ujugur krónika tartalma már későbbi időre vonatkozik mint Dsuvejni kivonata, a mennyiben itt a Kr. e. II. század közepe táján délnyugat felé kiköltözött, valamint az ősi hazában megmaradt ujugrok földje van megjelölve úgy, mint a mely négy hegy, t. i. Thien-Shan, Tangnu-Ola, Karakorum és Altai, között terül el. Mert — mint a krónika leírásából kitűnik — a Bokratu-Burlok, vagy Tukratu-Buzluk s az Uskunluk-Tengrim, vagy Uszkunluk-Tikráram alatt nem érthetünk mást, mint ama két első hegységet; a mongol föld nyugoti részén s e két hegy közt első *Kut-tag*: pedig csakis az Altai-hegység, vagy ennek valamelyik ága lehet.²⁾ Ezen, a némi részben második hazának nevezhető földön, két nagy ágra válva laktak, mint *on-ujgurok* és *tókuz-ujgurok*, eleinte a 120, vagy 122 nemzetség főnökeinek kormányzása alatt, később pedig a két nagy nép-ág fejedelmeinek uralma alatt. De azután pusztulni kezdtek az ujugrok, más népnek zsákmányává es rabszolgáivá lettek, minélfogva a népnek egyik fele elköltözött az *Irtis* folyó partjára, míg a másik fele megmaradt az őshazában.

Mengü-taj választása mindenesetre a nagy Buka khán és utóda Laor-Tegin, vagy Lao-khán halála után, a Kr. e. században történhetett; mert a Dsuvejinél levő krónika — mely még csak az Orkhon, Tula, Szelenga és Karakorum vidékén ismeri az egységes ujugur „népet” — még semmit sem tud *Mengü-taj*ról, sem a népnek két ágra (on-ujgur és tokuz-ujgur) válásáról. Ha tehát *Mengü-taj* a *Kr. e. században* élt, akkor a családja *100 évi* uralkodásának vége körülbelől a keresztyén időszámítás I. századának közepével, vagy második felével esik össze, az ujugrok fele részének, t. i. — mint mindjárt látjuk — az *on-ujgur oknak* elköltözése pedig az *Irtis* mellékére, a *Kr.*

¹⁾ Klaproth: Mémoires stb. II. 352. — Asia polyglotta 212, 213, 215. — Müller Fr.: Allgemeine Ethnographie 392.

²⁾ Már Deguignes is így értelmezte eme hegyek neveit. Szerinte ugyanis az *Uszkunluk-Tugra* = a Thien-Shan, másképpen (a tatároknál) Kucsuk-tag, vagy Ghen-tag, *Tokratu-Buzluk* = az Irtistől a Bajkal-tóig húzódo hegység, más néven Ulug-tag, vagy Ar-tag. A *Kut-tag* pedig = Altai hegy (Deguignes II. köt. 3. lap).

u. 91. vagy 93. évvel, a mikor a sínaiak megdöntötték a hungnu birodalmat s az északi hungnukat nyugot felé szorították ki az Altai-hegység és Thien-San között.¹⁾

Hogy az ujugrok egyik felének, az on-ujguroknak, vagy on-uguroknak, kiköltözése az Irtis mellékére csakugyan azonos esemény a hungnu birodalom bukásával, bizonyítja először az a körülmény, hogy a sínai írók ezentúl nem emlegetik többé a *hungnu* nevet, mely — mint fentebb láttuk — az *ujgurok* neve volt náluk; másodszer az egyik ujgur krónika is beismeri országuknak ilyen módon történt bukását és népüknek vere-ségét, mikor azt mondja, hogy az ujgur nép egyik része azért költözött ki az őshazából, mert »pusztulni kezdtek, más nép zsákmányává és rabszolgáivá lettek.« Ennek a más népnek csak a sínaiakat tudja a világtörténelem.

Továbbá az is kétségtelen, hogy az ujugroknak az a fele, mely kiköltözött nyugot felé, az Irtis felső folyásának mellékére, éppen az *on-ujgur*, vagy *on-ugur* volt, nem pedig a tokuz-ujgur. Mert nem csupán a sínai annálisták mondják, hogy a *Kr. u. VIII. század* közepén az a *hujhu*, vagyis ujgur nép döntötte meg a tukiuk birodalmát, mely a Szelenga, Orkhon és Tula-melléki őshazából jött és *kilencz törzsből* állott (=tokuz ujgur)²⁾, hanem Grudulu khánnak (795 — 805) Kara-Balgaszun romjai közt talált emlékkövén is a *tokuz-ujgur ok* neve fordul elő, nem az on-ujguroké,³⁾

Az Abulgázinál levő krónikában továbbá azt olvassuk, hogy az I. század végén történt eme ketté szakadás után a régi hazában maradt ujgurság *későbbben ismét* három csoportra vált, mely alkalommal egyik részük szintén az Irtis mellékére költözött s ott halászáttal és vadászattal foglalkozott. Az előb-biekből tudjuk, hogy ez a későbbi megoszlás már a *tokuz-ujgurokra* vonatkozik s ennek az eseménynek idejét nem is tudjuk meghatározni.

Az *on-ujgurok*, vagy *on-ugurok*, *unugurok* tehát az I. század végén kiköltöztek a Karakorum, Thien-San, Tangnu-Ola és az Altai hegység közt elterülő őshazájukból az Irtis mellékére, t. i. a felső Irtis és a Balkhas-tó között eső pusztaságra, hol ma a kirgizek nagy hordája lakik. Innen aztán tovább terjeszkedtek egyenes irányban nyugot felé. Ekkor szűnik meg a *hungnu* (Vagy *hünmi*), *hüm* vagy *chunnu* név emlegetése a sínai évkönyvekben s ekkor tűnik fel legelőször

¹⁾ Tomaschek Vilmos: Centralasiatische Studien. Wien, 1877. I. k. 91—94. 1.

²⁾ Klaproth: Asia polyglotta 212, 213, 215.

³⁾ Bacloff: Die alttürk. Inschriften 286. 1.

a II. és III. századbéli európai írónál a *khúnoi*, *hunoi*, *hunn*, *kheun* és *khionita* név használata, mint annak a kelet felől Európa határához érkezett népnek a neve, melyet ázsiai hazájában a keleti népek ugyanezen a néven ismertek, még pedig a sinaiak *hungnu*, vagy *hunnu* és *hiún* (olvasd: *hűn*) a régi persák *hunu*, a hinduk *húna* alakban.¹⁾ Az európaiak tehát a *khun*, *hunn* nevet az említett keleti népektől hallották s egészen természetes eljárás volt tőlük, ha ennek az újonnan jött népnek megjelölésére ugyanazt a nevet használták, a melyen régebbi ismerőik emlegették. A II. században élt Ptolemaeus és Marinus Tyrius, továbbá a III. századbéli Dionysius Periegetes az első, a kik Európa határán említik ezt a népet, az első valahol a Maeotistól kelet felé, a második az Ural folyó mellett, a harmadik szintén a Kaszpinger északi részénél.²⁾

Az *onuguroknak*, vagyis *hunnoknak* egyik ága már a 375. évben föllépett az urópai történet színpadján a Volga alsó folyása mellől, míg a másik águk csak ezután érkezett a Volga-Urai közébe, a hol az V. század közepéig lakott.

Figyelemre méltó körülmény, hogy az európai írók egészen az V. század közepéig csupán a *khun*, *hunn*, *hun*, *unn* nevet ismerik, ekkor azonban egyszerre feltűnik az *onogur* (unugur) név is (Priscusnál). Hogyan történhetett ez? Úgy, hogy 457 tájban követek mentek Bizánczba a görög császárhoz az *onogur*, *szaragur* és *uróg* népből s ott természetesen olyan formán kellett beszélniök, hogy. »mi, kik az *onogur* (unugur) stb, néptől jöttünk követségben, ezt és ezt kérjük a császártól.« Már az csak bizonyos, hogy *ezek a követek megnevezték, hogy micsoda nevű népből valók* s így kézzel fogható dolog nem csak az, hogy a bizáncziak tőlük maguktól hallották ezt a nevet, hanem az is, hogy a bizánczi írótól *onogur*, *unnugur-nak* nevezett nép maga is *onogur*, vagy *unugur-nak* nevezte magát.

Ebben az időtájban, t. i. a VI. században bukkan fel legelőször az *ugur*, *ogor* (= *ujgur*) név is a bizáncziaknál, a mikor t. i. követségek útján jobban megismerték azt a népet, melyet idegenek neveztek el *hun-nak*, ők maguk pedig az *ugur*, vagy *ujgur* névvel jelölték magokat. — Az avarok, mint tud-

¹⁾ L. Tomatschek: Centralasiatische Studien I. 91 — 94. — Gr. Kuún Géza: Eelatio stb. I. 15 II. 96.

²⁾ Kuún G. Eelatio I. 26. 226. — *Agathangelosz* örmény író Tiri-dates király titkára (a ki Kr. u. 286 — 341 közt uralkodott) azt írja Tiri-datesről, hogy ez »*kunokat* hozata be és pusztítja vala Persiának végszéli tartományait.« *Khorenei Mózes* pedig a Kr. u. 320. év tájára vonatkozólag azt mondja, hogy Tiri-dates király özöbe vevén a khazarokat és bazilikokat, egészen a *hunok* országáig kergette őket (Lukácsy Kristóf id. m. 106).

juk. 558-ban Kandikh vezetése mellett követséget küldtek Justinianus bizánczi császárhoz, hogy évi fizetés fejében fölajánlják neki hadi szolgálatukat. Későbbben az ázsiai turkok khánja levelet küldött Maurikiosz császárhoz (uralk. 582 — 602), melyben többek közt azt írta, hogy meghódította a nagy és népes *ogor* népet, mely a Fekete-Til (= Volga) mellékén lakik s melyből egy rész, a *var* és *Jchun* nemzetség, Justinianus császár idejében Európába költözött és *avar* néven szerepel. Látnivaló, hogy így a bizánczi görögök két úton is értesültek az avarok eredetéről és nemzetiségéről s részint egyenesen követeiktől, részint a türk khán leveléből tudták meg, hogy a valódi nevük *ogor*, vagy *ugur* s ebből a népből szakadtak ki. Az *avar* nép tehát éppen úgy az ugurok, még pedig az onugurok, unuguroknak egyik ága, mint a történet színpadján már előbb föllépett *hunnok*, mit ezenkívül az is bizonyít, hogy öltözetük és nyelvük azonos volt a hunokéval.¹⁾ — Végre Zemarchus, Justinus császár követe, mikor 568-ban visszatért Dizabulnak, az ázsiai turkok khánjának udvarából, járt azon *ugurok-nál*, kik a Volga alsó folyása és a Kubán folyó között laktak, tehát személyes tapasztalásból ismerte őket s ime utléírásában (Menandernél) az *ugur* nevet találjuk megnevezésükre.

Mikor ilyen szépen kifejlik a történelem vizsgálatából egyrészt az, hogy az ujjur törököket nevezték az idegen népek hungnu, hunnu, hunu, húna, hunn, khún néven; másrészt meg az, hogy a Pannoniát elfoglaló onugurok, unugurok, ungarok, vagy hungarok ezeknek az ujjuroknak, vagy ugureknak, illetve onuguroknak ivadékai: lehet-e még ezután is állítani, hogy a magyaroknak rokonsága, a legrégebb időben pedig azonossága a *hunnoksd*, csak »mese«? A ki ezt teszi, az egyszerűen *megtagadja a történelmd*. Ellenkezőleg: a hun-magyar rokonság olyan történeti tény, melynél szebben és kézzelfoghatóbban semmit sem lehet bebizonyítani a történelemben. Mert benne van az a históriában s onnan semmiféle erőszakoskodás és elfogultság nem törölheti ki, minthogy az évezredekkel ezelőtt történt dolgokat ma már senkinek sem áll hatalmában megváltoztatni.

Láttuk az imént, hogy az ujjur krónikának utolsó tudomása az *on-ugurokról* az, hogy ezek az *Irtis mellékére költöztek* s azon túl elvesztik őket szemeik elől, a bizánczi írók pedig csak a Volga és Ural folyók közén ismerkednek meg velük. Mely úton érkeztek az onugurok, vagy unugurok az Irtistől a Volga alsó folyásáig? A legtermészetesebb észjárás azt mondja, hogy *egyenesen nyugoti irányban* kellett

¹⁾ Thierry II. köt. 151.

előbb-előbb nyomulniok. — De ezenkívül a költözködésnek ilyen iránya mellett tanúskodnak a II. és III. századbéli nyugoti írók is, Ptolemaeus, Marinus Tyrius, Dionysius Periegetes, a kik — mint az imént már láttuk — a Kaspi-tenger északi része, az Ural folyó, majd a Maeotis környékén említik legelőször a *hunnokat*, vagyis az onuguroknak legkorábban Európa határához nyomult ágát. — Végre maradt fenn olyan nemzeti hagyomány is Kézainál, a mely még emlékezik homályosan a hunnoknak, illetve magyaroknak amaz ósi hazájáról, mely a felső Irtis és Ural folyók közt terült el. Mert hiszen az a föld, a melylyel határos egy felől a »regnum *Jorianorum*« (a Budai Krónikában: r. *Jurianorum*), vagyis Jugria, Jugra tartománya, az északi szélesség 56 — 67 fokai s az Ural hegység és az Obi folyó között¹⁾; továbbá a gens *Corosmina*, azaz Kharezem tartománya, azután pedig *Tarsia*, vagyis Tarasz a Balkhas-tótul délnyugotra, s végre *Mangalia*, azaz Mongolország: mondom, ez a föld csak nem lehet más, mint a kirgizek mai hazája az Irtis felső folyása és az Ural folyó között. Kézai ugyanis úgy tudja, hogy a hunn-magyarok Scythiából jöttek ki s ezt az országot először úgy határozza meg, hogy Európa keleti részén fekszik, egy felől az északi tenger, más felől a Rif hegyek (t. i. az Ural), keletről pedig Ázsia határolják. De alább mégis úgy írja le, mint a melyet az imént említett tartományok (Joria, Tarszia, Mangalia és Kharezem) vesznek körüli. — Látnivaló 1. hogy ez a kétféle leírás tulajdonképpen két külön területre vonatkozik, az első az európai Oroszország keleti részére, a második a mai kirgiz pusztaságra. 2. Hogy Scythiának első meghatározása Isidorus és Justinus könyvéből való,²⁾ a második azonban semmi más írott forrásban nem található fel, tehát csakis nemzeti traditio lehet. 3. Kézai ezt a két különböző forrásból eredő tudósítást összezavarta, a mennyiben először azt írja Isidorus nyomán, hogy Scythia Európában fekszik; de mivel a nemzeti hagyomány meg azt mondta, hogy az őshaza kelet felé a mongol földig (Dzungaria) terjedt, ennél fogva alább már azt írja, hogy Európa Mongoliánál végződik. így akarta Kézai összegegyeztetni

¹⁾ Lehrberg kutatásai nyomán (Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Eusslands. Szt.-Pétervár, 1816.) Klaproth: Mémoires relatifs á l'Asie, I. köt. 120. — A krónikabeli *loria*, vagy *liiria*-nak azonosságát *Jugria*, *Jugra-v&l*, megmagyarázza a Herbersteinnál található *julira*, *Juharia* alak. »Jugariae provinciáé situs Rutheni per aspirationem *juhra* proferunt et populos *juhria* vocant. Haec est *Juharia*, ex qua olim Hungari progressi Pannoniam occuparunt.« (Rerum Moscovitarum Commöntarii. Basileae, 1556. 85. l.)

²⁾ Erre nézve l. Gr. Kuún Géza: Relatio stb. II. k. 122. és 127.

ezt a kétféle tudósítást, nem vévén észre, hogy a nemzeti hagyomány másik és régibb hazáról beszél, mint Isidorus és Justinus Scythiája.

Ha a hunnok föllépésétől (375.) a magyarok honfoglalásáig közelebről szemügyre vesszük az akkor szerepelt népek történetét és sorsát, szüntelenül azt a jelenséget látjuk ismétlődni, hogy az egyes népek más rokon, vagy idegen népekkel bizonyos időre egyesülnek, összevegyülnek s megint különválnak; hogy mikor valamelyik nép kimozdul addigi lakóhelyéről, rendszeren két, vagy több részre szakad, egyik rész megmarad a régi hazában s egygyé forr a betolakodó népelemmel, másik rész új hazába megy s csatlakozik az ottani lakókhoz, a harmadik-rész ismét más irányban tolódik el és vagy önálló marad, vagy felolvad más törzs között. Egy szóval a nemzettest az idő folytával minduntalan változik, a keret majd bővebbé, majd szűkebbé lesz s a keretbe foglalt kép is az idő haladtával más és újabb színeket mutat fel. A számosabb, vagy harcziásabb törzsek leigázzák a szomszéd törzseket és nemzetségeket s ha eredetileg is ugyanazon népcsalád ágazatai voltak, könnyebben és hamarabb lesznek egy egységes nemzetté, ha ellenben idegen népelemek voltak, hosszabb idő szükséges az assimilatiohoz, de végre is összeforrnak, a mint a nemzeti sajátságait alkotó különbségek lassankint kiegyenlítődték, vagy pedig az egyik népnek sajátságai teljesen diadalmaskodtak a másikéi fölött. — így tapasztaljuk ezt, egyebek közt, a magyarokra nézve is, a kik biztos tudomás szerint *három* részre szakadtak. Egy részük feltolódott, vagy felvándorolt a középső Volga, Káma és az Ural hegy mellékére; más részük Lebediából visszament kelet felé a Kaukázusba s csak a harmadik rész költözött Atelkuzuba, onnan pedig Pannoniába. A két elmaradt rész aztán idő multával egészen mássá lett külön-külön, mint a mik mi vagyunk mai hazánkban.

De viszont az is bizonyos a magyarokról, hogy új népelemeket vettek föl és olvasztottak magokba, még abban az időben, mikor az európai történetírás nem ismerte őket. Tudvalevő ugyanis, hogy a magyar nyelvben erős hatása ismerhető fel a *finn-uráli nyelveknek*, a mely körülmény — mivel a magyar nemzet a *történelemnek* összes *tanúsága* szerint egyik *török* nép volt — csak úgy érthető, ha a magyarság, életének valamelyik korszakában, jókora mennyiségű, *Uralvidéki népelemet* vett föl magába. A történetírás nem tud erről a népvegyülésről, de annyi bizonyos, hogy ez a processus *legalkalmasabban a II, III. és IV. századokban* mehetett végbe, mikor az őshazából kiköltözött *onugurok*, vagy *unugurok* az Irtis és

Ural folyók között folytattak nomád életet s ebben a hazájukban észak felől a *vogulok* és *osztyákok* ősei, ez a két, *jogra* vagy *jugra* nevű nép, voltak szomszédai.

*

Íme elkísértük a magyarok őseit az Orkhon, Tula és Szeleriga folyók mellékéről nyugot felé egészen Pannoniáig, mindenütt az egykorú, vagy közéikorú s mindig az első rangu, leghitelesebb történetírók út mutatása mellett, — és a *Kr. előtti VIII. századtól kezdve a keresztényen időszámítás IX. századának végéig sehol egyetlen egy történeti adattal sem találkoztunk, a mely azt mondta volna, hogy a magyarok Ősei laktak valamely időpontban akár Jugra tartományában, akár az ú. n. Nagy-Magyarországban!* Ha így áll a dolog, akkor ennek az állításnak kell *mesé*-nek lenni, nem pedig a hunmagyar rokonságnak. Lássuk tehát ennek a Nagy-Magyarországnak dolgát egészen közletről, ne pedig madártávlatból, mint eddigelé tették.

Az első ember, a ki azt állítja, hogy a hurm-magyarok Pascatir földről, vagy más néven Nagy-Magyarországból jöttek ki s hogy a pascatirok, vagyis baskírok és magyarok nyelve azonos: *Eubruquis Vilmos*, a ki 1254. évben Mengü nagy khánnál járt követségben. Számba veendő, hogy flubruquis — a mint útleírásából érthető — nem tudott sem magyarul, sem baskírul, sőt nem is fordult meg a baskírok földén, mert attól dél felé vitte az útja Ázsiába. *Mire alapította* tehát a főttebbi állítását? Elárulja ő maga, a mennyiben azt mondja, hogy *ezt a két dolgot ama domonkos-rendi prédikátor szerzetesektől tudja, a kik jártak ott a tatárok eljövetele előtt.* — A baskír föld tájékán jártak ő előtte Plancarpin J. és Ascellin szerzetesek s annyit tényleg mind a kettő ír, hogy a *bascartok*, illetve *bastarc*-ok országa más néven Magna Hungária; de ezek már nem a tatárok ide érkezése előtt utaztak, hanem *1246-ban* s ezek nem is írják, hogy innen származtak a magyarok. Jóval előbb kereste a keleti hazában hátra maradt magyarokat a Domonkos rendből való *Ottó* szerzetes és három társa, de eredménytelenül s csak *Ottó* talált a pogányoknak valamely országában olyan embert, a ki meg tudta mondani, hogy merre laknak magyarok, kiket azonban ő nem keresett föl. Tehát nincs hátra más, mint elfogadnunk azt, hogy flubruquis Vilmos valami úton-módon *Julián* szerzetes révén értesült arról, hogy magyarok laknak a baskírok földén s a pannóniai magyarok is onnan jöttek ki; mert — tudtunkkal — *Julián* az első, a ki valahol a Volga közelében talált magyarokat; továbbá ő éppen Domonkos rendbéli szerzetes volt s csakugyan a tatárok

megérkezése előtt járt azon a vidéken. És valóban, Juliánnak második útja után a tatárokról írott levelében ezeket olvashatjuk: »Inde (t. i. a kunoktól) reversi ad *Magnam Ungariam, de qua* (más olvasás szerint: *a quibus*) *nostri Ungari originem habuerunt et expugnaverunt eos quatuordecim annis et in quinto decimo anno obtinuerunt eos, sicut nobis ipsi pagani Ungari viva voce retulerunt.*«¹⁾ E szerint Rubruquis állítása magában véve semmit sem ér, mert csak Julián tanúskodására támaszkodik. Ítéljük meg tehát, mennyit ér Julián tanúskodása. Julián szerzetes útleírásában — úgy, a mint a vatikáni könyvtárban fenmaradt — a következőket találjuk: A keresztyén magyarok történetében az olvasható, hogy van egy másik *Ungaria maior*, a melyből kiköltözött a hét vezér a maga népével, hogy új hazát keressen, mivel az a föld már nem bírta befogadni nagy számukat. Tehát elfoglalták a mostani Magyarországot, melyet akkor pascua Romanorumnak neveztek. A prédikátor szerzetesek, miután olvasták ezt a tudósítást, elküldtek maguk közül négy szerzetest, hogy térítsék meg a pogányságban élő, elmaradt testvéreket. Annyit tudtak a régiek írásaiból (per scripta antiquorum), hogy valahol keleten laknak, de azt, hogy mely helyen, nem is sejtették. Ottó és társai 3 évig jártak-keltek keleten, de eredmény nélkül tértek vissza. Későbbben ismét útnak indult Julián és 3 társa hasonló szándékkal. Végre Julián, a ki utóbb magára maradt, a bolgárok országából kiindulva nem messzire csakugyan talált magyarokat a nagy Ethyl (= Volga) folyó közelében, a kik szájhagyomány útján tudták, hogy ők ama magyaroknak egy része, a kik hajdan valamerre nyugot felé költöztek el.²⁾

¹⁾ Árpádkori Új Okmánytár, VII. k. 551 és 556. lapokon.

²⁾ Ámbár meg kell vallanunk, hogy Julián útleírása — úgy, a mint fenmaradt — a leggyarlóbb, mi e nemben valaha létezett; másrészt mégis igazat kell neki adnunk egy pontban, melyet az eddigi kutatók gáncsoltak nála. Julián ugyanis azt mondja, hogy 30 napig utazott egy pusztaságon minden út és ösvény nélkül, míg megérkezett a saracénok országába, mely *Vela*-nak neveztetik s itt egy *Bundáz* nevű városba. — Még eddig mindenki úgy vélekedett, hogy ez a *Bundáz* név tollhiba a helyes *Burdaz*, vagy *Burtasz* helyett, de azt mondták, hogy ez nem város neve, hanem egy népé, a mely t. i. a khazarok és bolgárok közt lakott (Vámbéry: A magyarok eredete. 495. és Kuún G. Relatio stb. I. k. 58). Ez utóbbi állítás igaz; de viszont Juliánnak is igaza van; mert rajta kívül kortársa *Núreddin Mohammed*, továbbá *Sukrallah* és *Kátib Mohammed* is ismerik és említik ezt a *Burdasz* nevű várost, mely valahol Khazarország északi részén feküdt. Ennek megfelelőleg azt hiszem, hogy az a »desertum sine omni via et semita« — melyen át érkezett Julián Alaniából *Bundáz*, vagyis *Burdaz* városába, ugyanaz a pusztaság, mely a besenyők és a khazarok földé közt, vagyis a Don alsó folyása

A dolog tehát voltaképpen úgy áll, hogy a magyar szerzetesek valamely régi krónikából megtudták, hogy a nemzet ősei valamely, keleten eső országból költöztek ki s meg voltak győződve arról, hogy maradt ott belőlük egy rész; Julián csakugyan talált magyarokat a Volga tájékán s ebből azt következtette, hogy az a föld az ősi haza, a Nagy-Magyarország s az ott talált magyarok akkor maradtak hátra, mikor a többiek onnan kiköltöztek. *Csupán ezen a hibás következtésen alapszik* a Nagy-Magyarország létezéséről való hiedelem; mert hiszen maga a magyar szerzetesek által említett krónika sem mondja azt, hogy a másik, régebbi Magyarország (melyet csak Julián nevezett el *Magna Ungaria*, vagy *Ungaria maior*-nak) éppen a Volga mellékén van s éppen az a föld volna, melyen Julián magyarokat talált. Hiszen Julián útleírásában éppen azt olvassuk, hogy a magyar szerzetesek »sciebant *per scripta antiquorum*, quod ad orientem essent; *ubi essent, penitus ignorabant*«. Ha az a krónika pontosan megjelölte volna a régi haza fekvését, már Ottó és társai is meg tudták volna találni minden tapogatózás és nehézség nélkül. Sőt mind e mai napig nem került elő olyan krónikánk, a mely oda helyezné a magyarok előbbi hazáját, a hol Julán — az ő véleménye szerint — megtalálta azt. Az útleírás kezdete legjobban egyezik *Anonymus* krónikájának tartalmával és kifejezéseivel, — de ez is egészen más vidékre teszi *Dentumogert*, a magyar őshazát, a mennyiben így jelöli meg: »finis cujus ab aquilonali parte extenditur usque ad *nigrum pontum*, a tergo autem habet flumen, quod dicitur *Thanais*, cum *paludibus magnis*«. Látnivaló, hogy ez a föld ugyanaz, melyet Livianus Philosophus és a ravennai névtelen geographuss *Onogoria*-nak (= Ungaria), Konstantinus pedig *Lebediának*, nevez.

Tehát *sem magyar krónika, vagy nemzeti hagyomány,*

vidékén, terült el s melyről Ibn Roszteh azt írja, hogy ott csak pusztaság és erdő van, de járt ösvény, vagy csinált út egyáltalában nincsen. — Ha tehát Julián ezen az úton ment észak felé, akkor a »terra *Vela*« valószínűleg a *kunok* országát jelenti, a kik — mint Rubruquistól tudjuk, — a Dnepertől az *alsó Volgáig* laktak s a góthok *val*, vagy *valan*-nak nevezték őket; mihez még hozzá kell vennünk, hogy a *kunok* egy része csakugyan *saracen*, azaz mohammedán volt (1. Codex Cumanicus 52. 1.) E szerint ez a *Vela* nevezet a góthoktól ered. Rubruquis ugyanis ezt írja: »*Contani*, qui dicuntur Capchat, *Teutonicis* veró dicuntur *Valani*, et *provincia Valania*«. — Az bizonyos, hogy ez a *Vela* nem azonosítható *Bular*, vagy *Bülar* városával, a mely sokkal északabbra feküdt, mint Burdaz városa. Még Bonfinitól is tudjuk, hogy *góthok* laktak a Maeotis és a Don torkolata környékén; tehát ezektől hallotta Julián a *terra Vela* elnevezést.

sem egyetlen egy külföldi, egykorú, vagy közelkorú kútfő nem igazolja azt a hiedelmet, hogy a magyar nemzet élei az u. n. Nagy-Magyarországból költöztek volna ki; ezt csak Julián szerzetes találta ki alaptalan következtetés útján, az ő phantasiájának szüleménye a »Nagy-Magyarország« név (mert az ő levelében fordul elő legelőször a *Magna Ungaria* elnevezés;) állítását könnyelműen elhitte Hubruquis és hiszi mind máig sok ember. Azonban a kritikával dolgozó történetíró nem adhat hitelt az olyan íróknak, a kik sok századdal később állítanak olyan, valamit, a miről az előttük élt egykorú és közelkorú történetírók nemcsak hogy semmit sem tudtak, hanem arról éppen ellenkezőleg tudósítanak bennünket. Ennek az elvnek tudása és követése pedig *kötelessége* minden komoly történetírónak s a ki ez ellen vét, az szánt-szándékkal meghamisítja a történelmet!

Nem tagadom én ezzel azt, hogy laktak magyarok a Volga vidékén a XIII. században, sőt jóval későbbben is; mert hiszen ezt kétségtelen történeti adatok igazolják¹⁾; csak azt mondom, hogy azokat a magyarokat nem a Pannoniába elköltözött magyarok hagyták a Volga mellékén és a bolgárok szomszédságában levő földön, mint *őshazában*, hanem a magyarság zömétől elszakadva valami okból felköltöztek, vagy felszorítottak arra az északi tájra. Emlékezzünk vissza arra, hogy a Pontus fölött és a Maeotis mellékén egy bolgár-kurturur-unugur szövetséges állam létezett a VII. század közepéig, mikor aztán a kozárok megdöntötték, mely alkalommal a bolgárok egy része felnyomult a Volga középső folyásához, arra a tájékra, hol ez a Kámával egyesül és ott Nagy-Bolgárországot alapította. Leghihetőbb tehát az, hogy ekkor vált el egy-két nemzetség a magyarságtól s követve a régóta szövetséges bolgárokat, azokkal együtt költözött a Volga és Káma mellékére. Ezért találta őket még Julián is a bolgárok szomszédságában. De bármikor és bármi okból kerültek is arra a tájékra, a leghitelesebb történelmi adatok alapján annyi kétségtelen, hogy a Pannoniát meghódító magyarok elődei soha sem laktak az u. n. Nagy-Magyarországban, mely mint ilyen soha sem létezett a valóságban.

¹⁾ L. erre nézve a mit gr. Kuún Géza idéz (Relatio stb. I. 63.) Turócziból, illetve Pius pápa tört. munkájából és Bonfimiből. Továbbá Munkácsi Bernát is idéz egy régi orosz krónikást, a ki szerint a *mozsarok* (vagyis magyarok) a csuvasokkal, cseremiszekkel és mordvinokkal egyesülve 1551-ben hűséget esküdtek az orosz czárnak s mint ennek szövetségesei kemény csatát vívtak az arszki mezőn a kazáni és krími tatárokkal, L. Ethnographia, 1895. évf, 385. 1,

Hátra van még a *magyar* név megértése a történetben és a történelem által. Jogosan mondhatná ugyanis valaki, hogy az a nép, mely a IX. század végén Árpád vezetése mellett elfoglalta Pannoniát, nem másképpen, hanem *magyarnak* nevezte magát s mi, utódaik, mind e mai napig ezt a nevet viseljük. Ez igaz; de viszont az is igaz, hogy ezeknek az Árpád korabeli magyaroknak ősei eleinte s biztos tudomás szerint még az V. században is *onuguroknak*, vagy *unuguroknak* nevezték volt magokat, legalább a 457 tájban Bizáncban járt követeik az ilyen nevű nép küldötteinek vallották magokat a görög császár előtt s így tudták meg igazi nevüket a görögök és köztük Priskus rhetor is, a ki legelőször említi ezt a nevet. A *magyar* nevet tehát ez az *onugur* nép, vagy talán csak egyik, elszakadt része, az *V. század után* vette föl valami okból.

A *magyar* névnek megfejtése sem nyelvészeti, sem történeti szempontból még eddig egy kutatónak sem sikerült úgy, hogy abban meg lehetne nyugodnunk. — Az a magyarázat, mely szerint ez a név *mo*, vagy *ma* és *ger* szókból volna összetéve (melyben az előrész a finn-uráli nyelvekben *földet* jelent, az utótag pedig = vogul *Jcer, kar* »ember«) és »föld emberét« jelentené (Hunfalvy Pál szerint): annyira önkényes, hogy nem is lehet komolyan venni, a mint hogy újabbán el is vetették.

Még kirívóbb egy másik megfejtés alaptalan volta, mely szerint t. i. a *magyar* név előrésze az a *manysi* szó volna, melylyel a vogulok nevezik magokat, utórésze pedig a vogul *ari, eri* és osztyák *ar* (sok, bő, gazdag), úgy hogy a *manysi-eri*-ből alakult *magyar* név értelme ez volna: »Mán melléki nép.«¹⁾ — Teljesen alaptalan pedig azért, mert egy olyan nép, mely a történelemnek meg nem czáfolható tanúskodása szerint soha sem lakott az északi Uraiban, a vogulok földén levő *Mán* folyó mellékén, az csak nem nevezhette magát »Mán melléki nép«-nek — nem is számítva azt, hogy a *manysi-eri* és *magyar* szók azonosítása csak egyik példája ama *visszaéléseknek*, melyekkel oly gyakran találkozunk az összehasonlító nyelvészet terén! Különben is *manysi-eri* csak *csinált* név és így komolyan szóba sem jöhet, épen úgy nem, mint a *mo-ger*, vagy *ma-ger* összetétel, a melyet meg Hunfalvy Pálnak oly gyakran alkalmazásba vett teremtő ereje hozott létre.

¹⁾ Patrubány Lukács: A magyar név eredete. Budapest, 1883. 13—17. 1.

Ez a magyarázat arra van alapítva, hogy a *magyar* névnek teljes és eredeti alakja *magyari*, illetve *magyeri* volna, minthogy a Gyöngyösi és Erdy-codexben s a Margit-legendában ilyen kifejezések fordulnak elő: *magyary urak*; *magyary Andre királ*; *magery kyal* és *magery Béla kyal*. — A valószínűség az, hogy a szó végén levő *i* hang: melléknév-képző s a *magyari* éppen olyan népies eredetű kifejezés, mint a Margit-legendában: *diáki nyelv*, a Debreczeni-codexben *deáki tudomány*, az Erdy-Codexben *deáki bölcsesség*, a Debreczeni-codexben *franciai*; továbbá a mai népnyelvben ezek: *székelyi* és *székelyiek*, *csángói magyarok* és *csángóiak*, *szittyái magyarok*, vagy *szittyaiak* stb. Ha a *magyari*, vagy *magyeri* volna az eredeti alak, miért találjuk ezt a nevet mindig végső nélkül, annál a három codexnél jóval régibb történelmi emlékekben? Mert hiszen Anonymusnál: gens *Moger*, *Hetumoger*, *Dentumoger*, portus *Moger*; Kézainál pedig *Mogor*, a bécsi Képes Krónikában *Magor* olvasható; továbbá Fejér György Codex Diplomaticusában a következő neveket találjuk: *Mogorsziget* (= Magyar-sziget) az 1225. évből-, *Mogor-rew* 1228-ból; *Mogor-falu* 1252-ből; *Magyer-falu* 1283-ból; *Magyar-Baráti* 1281-ből stb.

Yégre az a vélemény sem állhat meg, hogy a *magyar* név azonos a törökbajár, vagy *majjar* szóval, mely azt jelenti: úr, uralkodó, hatalmas;²⁾ még pedig először azért nem, mert ez csak egyszerű szó-hasonlítás, a mely semmi nemű felvilágosítást nem ad a történetben, pedig — mint tudjuk — itt az az eset van, hogy a nemzet az eredeti nevét valami okból fölcserélte egy másikkal; másodsor azért nem állhat meg; mert ez a *bajár*, *majjar* nem török eredetű szó, az összes török nyelvek közül csupán a kazáni-tatároknál és turkománoknál használatos, mint *újabbkori* kölcsönvétele az orosz *bojár*, vagy *bojarin* szónak.

A nyelvtudomány tehát mindez ideig nem tudott felvilágosítást adni a *magyar* nemzeti név eredetéről; nézzünk szét a történelemben, a mély — úgy hisszük — eddig is fényes eredményekre vezetett bennünket.

Ha már a történelemnek mai napság ismerhető leghitelesebb kútfői szerint a magyar nép a nagy *török* népcsaládnak egyik tagja volt: akkor előre is gondolhatjuk azt, hogy ez a második neve is török eredetű s ahhoz éppen olyan formán jutott, mint ugyanennek a népcsaládnak többi tagjai, a

¹⁾ Vámbéry: A magyarok eredete 204—205 és A magyarság keletkezése 128. lap.

kikről bizonyosan tudjuk, hogy eredeti nevük helyett idővel másikat vettek föl. Ugyanis ama török eredetű népek, melyeknek történetét már biztosan ismerjük, úgy szólván mind olyan nevek alatt léptek fel a világtörténetben, melyeket először egyes személyek viseltek s csak azután váltak az illető törzsek, vagy nemzetségek neveivé, politikai, társadalmi, vagy vallásos okokból. Így pl. az *özbeg* nép akkor vette föl *Özbeg* khánnak¹⁾ a nevét (a ki 1340-ig uralkodott az ú. n. »aranyhorda« felett), mikor ez alattvalóit az iszlámra térítette.²⁾ — A *szeldsukok* annak a *Szeldsuk* nevű fejedelmüknek neve alatt jelentek meg előbb Transoxániában, majd Persiában, a ki még a Thien-Sán vidékén alapított egy külön birodalmat.³⁾ — Az *oszmán* törökök ősei, mikor még Transoxániában laktak a mongolok föllépéséig, *Jcaji* nevet viseltek *Kaji* nevű fejedelmükről s ilyen név alatt jöttek egész Arméniáig, honnan egyik részök visszatért kelet felé, más részök pedig tovább nyomult Európáig és nem sokára fölvette *Oszmán* fejedelem nevét. — Csingiz khánnak egyik fia *Csagataj* volt, a ki a mongol birodalom felosztása alkalmával Közép-Ázsiát kapta, a melynek lakói azután az ő nevét viselték. — Végre a *nogaji* tatárok neve is Csingiz egyik unokájától, *Nogaj-tól* származik, a ki 1259-től fogva volt az aranyhorda fejedelme. — Az egyes török népek nevének ilyen származása annyira általános és köztudomású volt, hogy a törökök történetének írói a mesés őskorra vonatkozólag is személynevekből magyarázzák a népeveket. Ilyen pl. az *oguz* név a mesés *Oguz* khántól; továbbá a *kirgizek* Hesid és Abulgázi szerint *Oguznak* egyik unokájától, *Kirhiztől* származtak volna.

Ezeket tudva menjünk tovább egy lépéssel.

Historiailag bizonyos, hogy a törökségnél és mongoloknál egyik kedvelt és gyakran előforduló személynév volt a *Madsar* név.

Ennek a legelső emlékét is az *ujgur krónikák* őrizték meg. Az a sinai író ugyanis, a kinek egyik kivonatát fentebb közöltem, a következő adatot vette át az ujuguroknak történeti följegyzéseiből: Mikor az ujugurok meghódoltak Csingiz khánnak, a *mekrit* nép fejedelme, *To-to*, ellenszegült, de elesett egy csatában, melyet a mongolokkal vívott. Négy fia, névsze-

¹⁾ Ez az *Özbeg* khán *Togrul* fia, Mengü-Timur unokája volt, a ki ismét Batu khán unokája. (L. Journal asiatique 1851. évf. IV. series, 17. köt. 115. l.)

²⁾ Vámbéry: A török faj 420. l.

³⁾ Az *Oguz*-néme nyomán Lutfi pasa. L. Török Történetírók II. k. 2, 1. Továbbá Vámbéry: Bokhara története I. köt. 104.

rint Kudu, Csiráveti, *Madsar* és Toszagan, el tudták vinni apjuk fejét a csatatérről.¹⁾

Ugyanezt a dolgot megtaláljuk Resideddinnél is részletebben és némi eltéréssel. Szerinte a *merkit*, vagy *mekrit* nevű török nép Ujgurisztán tartományában lakott és Csingiz khán idejében *Toktaj* volt a fejedelme. Testvérét *Kudun&k*, ennek három fiát pedig Dsilavun, *Madsar* és Toszagannak hívták. Csingiz 1207-ben megtámadta a mekrit nép országát is, mely alkalommal Toktaj elesett a csatában, de Kudu és három fia a najmánok földére menekültek a sereg maradványával. Később, t. i. 1215-ben, Csingiz khán Kudu és fiai ellen küldte Szubutaj Bahadurt egy sereggel, mely a mekritek csapatát a mongol földön folyó Dsem-Muran mellett egy szálig lekaszabolta s itt esett el *Madsar* is.²⁾ — Látnivaló, hogy Resideddin forrása is egyik ujjur krónika volt. — Végre Abulgázi a mekritek fejedelmét *Tokta*-nak s ennek egyik fiát szintén *Madsar*-nak nevezi.⁸⁾

Azonkívül ezzel a névvel Csingiz khán családjában is többször találkozunk. Ismeretes dolog, hogy Csingiznek legidősebb fia volt *Dsiüdsi*. Ennek ötödik fia *Sejbán*, kinek 11-ik fiát *Madsar*-nak hívták. Továbbá Dsüdsinek 6-dik fia volt *Tangut*, ennek fia *Szunya*. , ezé pedig *Madsar*. Végre ugyancsak Dsüdsinek 10-dik gyermekét *Dsemtajnak* nevezték, kitől született *Tudáver*, a kinek első szülött fia szintén a *Madsar* nevet viselte.⁴⁾

Most ismét tovább haladhatunk egy lépéssel.

Arra is van kétségtelen történelmi adatunk, hogy éppen ezt a *Madsar* személynevet egy török eredetű nép, vagy nemzetség fölvette és e néven játszott szerepet Közép-Ázsia történetében. Ugyanis Sejbáni Mohammed khánnak seregében — a ki a XVI. század első éveiben megdöntötte Timur lélek utódainak birodalmát — találunk a többek között egy *madsar* nevű nemzetséget, mely már az első harcban kitüntette magát s a későbbi harcokban csak 200 főből állott Sejk Murid vezetése alatt.⁵⁾ Már most úgy áll a dolog, hogy *Sejbáni Mohammed* khán tizedik ivadéka volt annak a *Sejbánnak* (Dsüdsi fiának, Csingiz unokájának), a ki testvéreitől, Batutól

¹⁾ Klaproth: Journal Asiatique. 1824. évf. V. k. 268. lap.

²⁾ Resideddin: Dsámi-et-teváríkh, I. köt. 21a, 22, 31a, 85 és 92.11.

³⁾ Abulgázi, Fraehn kiadása, 50. lap.

⁴⁾ L. mindezekre nézve Resideddin munkája 142. 1. és Abulgázi 101. lap.

⁵⁾ Sejbaniada. Berezin kiadása. Kazán 1843. az 59. lapon. Továbbá Vámbéry: Die Scheibaniade. Wien. 1885. 274. 1.

és Ordától, az Ural folyótól kelet felé s az Aral-tó és alsó Jaxartes fölött fölött elterülő földet kapta osztályrészül, a hol utódai egészen Sejbáni Mohammedig uralkodtak.¹⁾ *Ez említett területen lakó Sejbánnak egyik fiát — mint az imént mondtam — éppen Madsarnak hívták, s éppen erről a területről kerekedett föl Sejbáni a XV. század végén azon seregével, melynek egyik hadosztályát a madsar nevű nemzetség alkotta, — minélfogva a területi és történelmi összefüggésből világossá lesz, hogy ez a madsar nép valami okból Sejbán fiának, Madsarnak nevét vette föl és viselte.*

Nem magától kínálkozik-e már most ennek a kérdésnek olyan megoldása, hogy a magyar nemzeti név eredetileg éppen egy valamely vezető egyénnek, fejedelemnek neve volt, mint a XV. és XVI. században szereplő, ázsiai madsar törzs neve s hogy ezt a nevet valami politikai, vagy társadalmi, vagy ilyenféle okból vette föl az omugur, unugur nevű nép, vagy legalább ennek egyik, külön vált része? Tökéletesen ez az eset fordult elő anélkül a török törzsnél is, a mely Oszmán nevű fejedelmének nevét viseli máig is, noha őseik kaji-nak nevezték magukat. Meg vagyok győződve róla, hogy csakugyan ennek a név-változtatásnak emlékét tartotta fenn számunkra a VIII. század végén és a IX. század elején élt Theophanes bizánczi történetíró eme tudósításában:

»Ezen évben (t. i. Kr. u. 528) a Bosporus (t. i. R. Cimmerius) melléki hunnok Gordasz nevű királya a rómaiak pártjára kelt, keresztyénné lett. S a császár őt szívesen fogadván és ajándékokkal elhalmozván elküldé saját országába, hogy őrizze a római részeket és Bosporus városát A hunnok keresztyénné lett királya elmenvén saját országába s találkozáván testvérével elbeszélé neki, hogy keresztyénné lett . . . s fogván a szobrokat, melyeket a hunnok tiszteltek, összeolvasztatá, ugyanis ezüstből voltak és borostyánkőből. Megharagudván ezért a hunnok, testvérével Muager-rel (*Μουαγέρης*)²⁾ összefogva megtámadták őt s testvérét Muagert tették fejedelmökké.«³⁾

Ugyanerről a dologról Grotfridus Viterbiensis (megh. 1191), VI. Henrik titkára, ezt írta régibb források nyomán az 527. évre vonatkozólag: »Tunc etiam rex Hunnorum Garda

¹⁾ L. Defremery: Journal Asiatique 1851. évf. 119 —120. 1. és Abnlgázi 101.

²⁾ Ez a név a későbbi görög íróknál így van írva *Μουαγέρης* (1. a magyar nemzet története; szerk. Szilágyi S. I. köt. 9).

³⁾ Szabó Károly; Kisebb tört. munkái I. köt. 155, 156.

et cum eo mulier quaedam vidua, ex principibus Hunnoruin, et aliigentis illius, centum millia baptismi gratiamreperunt.«¹⁾

Főntebb már láttuk, 1. azt, hogy a magyarok ősei, *onugar*, *unugur* (onogur, unnugur, onogor, hunugur) név alatt, *éppen ebben az időben* a Bosporus Gimmerius közelében, a Maeotistól keletre, a Kubán folyó mellékén laktak; 2. azt, hogy a többi bizánczi történetírók (Agathias, Theophylactus és Jordanis) *hunn* népnek mondják az *onuguro*-kat; minél-fogva világos, hogy Theophanesnek eme *hunn*-jai nem lehetnek mások, mint éppen az *onugur*-ok, vagyis a magyarok ősei.

Meggyőződésem szerint tehát ekkor, t. i. a VI. század első felében, vették föl a *magyar* nevet őseink, a kik addig *onugur-oknak*, vagy talán inkább *unugur-oknak* nevezték volt magokat, még pedig abból az okból, a mit Theophanes mond, mit nagyon könnyen elhithetünk, ha visszagondolunk a pogány valláshoz erősen ragaszkodó magyarok lázadásaira Szent István alatt és utána. Nagyon valószínű, hogy Glordasz, vagy Garda fejedelemmel együtt az *onugur-oknak* egy része is áttért a keresztyén vallásra, míg a másik, bizonyára túlnyomólag nagyobb rész megmaradt a pogányságban s ez, a pogánynak továbbra is megmaradt nagyobb szám választotta fejedelméül *Moagert*, azaz *Magyart* s ez viselte azontúl eme fejedelmének a nevét, míg a keresztyénné lett kisebb rész vagy elmenekült, vagy lekaszaboltatott.

Theophanesszel egyezőleg a nemzeti hagyomány is úgy tudta még a XIII. században is, hogy a *magyar* nép egy *Magyar* (krónikáink régi orthographiája szerint: *Mogor* és *Magor*) nevű régi fejedelmétől nyerte nevét és származását. — Eme történelmi adat méltatása végett vegyük jól fontolóra a következő körülményeket:

1. A bizánczi történetírás tud egy *Muagef*, vagy *Moager* nevű fejedelemről; — a magyar nemzeti hagyomány emlékezik *Mogor*, *Magor* nevű ősapáról.

2. *Muager*, *Moager* a *Maeotis mellékén* uralkodott; — *Mogor*, *Magor* szintén a *Maeotis* ingoványaiban lakik.

3. *Muager* annak a népnek fejedelmévé lesz, melyet egyik görög író *hunn*-nak nevez s mely éppen azon a földön lakott, hol abban az időben — a többi görög írók szerint — a hunnok közé tartozó *onuguroh* tanyáztak; — a nemzeti hagyomány is testvér-népnek tudja a hunnt és magyart s *Mogor* ez utóbbinak ősapja és fejedelme lesz.

¹⁾ L. idézve Gr. Kuún Géza: *Belatio* stb. II. köt. 113.

4. A görög írók szerint a VI. és VII. században a Maeotis környékén egy szövetséges állam létezett, mely magában foglalta a hunn utódokul ismert *bolgárokat* és kuturgurokat s a hunnok közé sorolt *unugurókat*, mely népek fölött a *Didó*, vagy *Dula* nemzetségből származott fejedelmek uralkodtak; — a nemzeti hagyomány szerint *Mogor* nőül vette *Dula* fejedelem leányát, a népe pedig *belár* (azaz *bolgár*) leányaival házasodott össze.

Ebben a dologban, *minden körülményre* nézve, olyan forrásoknak adatai egyeznek meglepő módon, a melyeknek érintkezése, vagy kölcsönhatása ki van zárva teljesen; s mert a történelemben az *ilyen természetű* forrásoknak *ilyen nemű* egyezése a legértékesebb és leghitelesebb mindig: ennél fogva historiáikig bizonyos az, hogy a *magyar* nemzetnek ez a neve egy *Magyar* nevű fejedelmétől származik a VI. század első feléből.

Továbbá azt is tudja a nemzeti hagyomány, hogy a honfoglaló magyarság 7 törzsből állott egy-egy törzsfőnök vezetése alatt, kiket Anonymus magyar elnevezéssel *hetumoger* (azaz hét magyar), latinul *septem principales personae*-nak, Kézai és követői pedig *septem hungari*, vagy *septem capitaneinak* neveznek. — Hogy ebben a dologban is mennyire igazuk van krónikáinknak, illetőleg a nemzeti hagyománynak, világosan kitűnik Bölcs Leo és Konstantinus császároknak erre vonatkozó tudósításaiból. Amaz ugyanis azt írja Taktikájában az Árpád-korabeli türkökről, azaz magyarokról, hogy »*sok törzsből vannak összeszerkesztve*«¹⁾; emennél pedig azt olvassuk, hogy a magyar nép eredetileg éppen 7 törzsből vagy nemzetségből állott s csak későbbben csatlakozott hozzá nyolczadikul a kabarok nemzetsége. Az utóbbi császári írotól továbbá azt is megtudjuk, hogy a honfoglaló magyarság nem alkotott egy, szigorúan egységes nemzet-testet, hanem a törzsek önállóan, egymástól függetlenül intézték saját belügyeiket, lévén mindegyiknek külön fejedelme (archon) s csak mind a 7, illetőleg 8 törzset közösen érdeklő dolgokban engedelmeskedtek a központi hatalmat gyakorló fejedelemnek. »A turkoknak eme *nemzetségei* ... *szerződésben vannak egymással*, hogy a mely részen háború üt ki, azt egy szívvel-lélekkel segítendik.« Vagyis a Pannóniába költözött magyarság voltaképpen olyan nép volt, a mely hét, olyan rokon törzsnek szövetkezéséből alakult, melyeknek mindegyike a közös *magyar* nevet viselte. Ennek a történeti viszonynak tudása magya-

¹⁾ Szabó Károly: Kisebb tört. munkái I. köt. 92. lapon.

rázza meg históriailag azt a dolgot, hogy miért nevezte el a nemzeti hagyomány a *honfoglaló egész népet* s azután a későbbi generatio az egyes törzsek fejeit is *hét-magyar-nak* (hetu-moger).

Ennek az elnevezésnek eredetét és mintáját megint csak a török népcsaládnak azon ágánál és azon a földön találjuk meg, a melyből kiszakadt s a honnan, kiköltözött a magyar nép is. Tudjuk, hogy az *ujgur*, vagy *ugur* népnek csak egyik része költözött ki az Orkhon, Tula és Szelenga-melléki öshazából, a melyik az *on-ujgur*, *on-ugur* nevet, viselte, míg a másik része, a *tókuz-ujgur* nevű, megmaradt Ázsiában. A kiköltözésre 10 törzs vállalkozott az ugurokból s éppen ezt a számot fejezi ki az *on-ugur*, *un-ugur* név, mely »tíz-ugurt« jelent, míg a *toJcuz-ujgur* értelme: »kilencz ujgur.« Továbbá éppen ilyen természetűek ama *nép-nevek* is, melyek az Orkhon-melléki feliratokon olvashatók, pL *ücs-oguz* = három oguz; *alti-oguz* = hat-oguz; (*tokuz-oguz* = kilencz oguz; *toJcuz-tatar* = kilencz-tatár és *otuz-tatar* — harmincz-tatár,¹⁾ melyekben a jelzőként szereplő számnév éppen úgy az egymással szövetkezett törzsek, vagy nemzetségek számát jelzi, mint a *hét-magyar* névben.

¹⁾ Radloff: Die alttürk. Inschriften 5, 11. 63, 65 és 308. lapokon.